

UNIVERZITET U SARAJEVU

EKONOMSKI FAKULTET

ZAVRŠNI RAD

**RODNI STEREOTIPI NA RADNOM MJESTU: PERCEPCIJA
ZAPOSLENIH PREMA ŽENAMA NA MENADŽERSKIM
POZICIJAMA**

Sarajevo, oktobar 2023. godine

MELIHA HADROVIĆ

U skladu sa članom 54. Pravila studiranja za I, II ciklus studija, integrisani, stručni i specijalistički studij na Univerzitetu u Sarajevu, daje se

IZJAVA O AUTENTIČNOSTI RADA

Ja, Hadrović Meliha, studentica drugog (II) ciklusa studija, broj index-a 4583-71795 na programu Menadžment, smjer Menadžment informacionih tehnologija, izjavljujem da sam završni rad na temu:

RODNI STEREOTIPI NA RADNOM MJESTU: PERCEPCIJA ZAPOSLENIH PREMA ŽENAMA NA MENADŽERSKIM POZICIJAMA

pod mentorstvom dr.sc. Jasna Kovačević izradila samostalno i da se zasniva na rezultatima mog vlastitog istraživanja. Rad ne sadrži prethodno objavljene ili neobjavljene materijale drugih autora, osim onih koji su priznati navođenjem literature i drugih izvora informacija uključujući i alate umjetne inteligencije.

Ovom izjavom potvrđujem da sam za potrebe arhiviranja predao/predala elektronsku verziju rada koja je istovjetna štampanoj verziji završnog rada.

Dozvoljavam objavu ličnih podataka vezanih za završetak studija (ime, prezime, datum i mjesto rođenja, datum odbrane rada, naslov rada) na web stranici i u publikacijama Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta.

U skladu sa članom 34. 45. i 46. Zakona o autorskom i srodnim pravima (Službeni glasnik BiH, 63/10) dozvoljavam da gore navedeni završni rad bude trajno pohranjen u Institucionalnom repozitoriju Univerziteta u Sarajevu i Ekonomskog fakulteta i da javno bude dostupan svima.

Sarajevo, 05.09.2023.

MELIHA HADROVIĆ

SAŽETAK

U radu je predstavljen učestalost rodnih stereotipa na radnom mjestu u BiH i prema ženama na menadžerskim pozicijama, u zavisnosti od demografskih karakteristika ispitanika i ispitanica i sektora u kojem su zaposleni i stavova o rodnim ulogama. Istraživanje je provedeno sa ciljem utvrđivanja i razumijevanja faktora koji utiču na stvaranje rodnih stereotipa prema menadžericama.

Rezultati empirijskog istraživanja su pokazali kako ne postoje razlike u stavovima o rodnim stereotipima. Rezultati su također pokazali kako starost u kombinaciji s obrazovanjem utiče na stavove ispitanika o percepcijama prema ženama menadžericama. Dalje, rezultati su pokazali kako stavovi o tradicionalnim rodnim ulogama ne utiču na percepciju rodnih stereotipa prema ženama menadžericama.

Ograničavajući faktor ovog istraživanja je bila veličina samog ispitnog uzorka. Smjernica za buduća istraživanja bi bila uključiti zaposlene iz preduzeća u cijeloj Bosni i Hercegovini. Smjernica za buduća istraživanja bi bila i ispitati s kojim preprekama se u svojem radu susreću žene menadžerice.

Ključne riječi: rodni, stereotipi, žene, menadžeri, percepcije...

ABSTRACT

This thesis presents the gender stereotypes towards women in managerial positions and their frequencies at the workplace in Bosnia and Herzegovina depending on the demographic characteristics of the respondents and the sector in which they are employed as well as attitudes about gender roles. The research was conducted with the aim of determining and understanding the factors that influence the creation of gender stereotypes towards female managers.

The results of empirical research have shown that there are no differences in attitudes about gender stereotypes. The results also showed that age in combination with education influences respondents' attitudes about perceptions towards women managers. Furthermore, the results showed that attitudes about traditional gender roles do not affect the perception of gender stereotypes towards female managers.

The limiting factor of this research was the size of the test sample itself. A guideline for future research would be to include employees from companies throughout Bosnia and Herzegovina. A guideline for future research would be to examine what obstacles female managers face in their work.

Keywords: gender, stereotypes, women, managers, perceptions...

SADRŽAJ

SAŽETAK	iii
ABSTRACT	iii
SADRŽAJ	0
POPIS TABELA	1
POPIS GRAFIKON	1
1.UVOD	2
Predmet i problem istraživanja	5
Istraživačka pitanja	6
Ciljevi istraživanja	6
Metodologija	6
Okvirna struktura rada	7
2.STEREOTIPI	8
2.1. Sheme	9
2.2. Stereotipi i predrasude	13
2.3. Proces nastanka stereotipa	24
2.3.1. Odgoj	27
2.3.2. Kultura	28
2.3.3. Mediji	28
2.3.4. Obrazovni sistem	32
2.4. Teorije o stereotipima	35
2.5. Potencijalni načini nadilaženja stereotipa	36
3.SEGREGACIJA	38
3.1. Historija segregacije	39

3.2. Rodna segregacija u industrijama	40
3.3. Mačizam/feminizam	45
4.METODOLOŠKI OKVIR - EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE O STEREOTIPIMA U RODNO SEGREGIRANIM INDUSTRIJAMA	47
4.1. Kontekst istraživanja	48
4.2. Pouzdanost mjernog instrumenta i deskriptivna statistika.....	49
4.3. Analiza rezultata istraživanja u kontekstu odgovra na postavljena istraživačka pitanja.....	50
ZAKLJUČAK.....	60
REFERENCE	62
PRILOZI	0
PRILOZI	1

POPIS TABELA

<i>Tabela 1: Karakteristike uzorka</i>	49
<i>Tabela 2: Pouzdanost mjernok instrumenta - WAMS skala</i>	50
<i>Tabela 3: Pouzdanost mjernog instrumenta - GRBS skala</i>	50
<i>Tabela 4: Deskriptivna statistika - WAMS skala.....</i>	51
<i>Tabela 5: Deskriptivna statistika - GRBS skala</i>	53
<i>Tabela 6: Two Way Anova - efekti među grupama - WAMS skala</i>	54
<i>Tabela 7: Two Way ANOVA - GRBS skala</i>	55
<i>Tabela 8: Sažetak modela linearne regresije</i>	58
<i>Tabela 9: ANOVA model linearne regresije</i>	59

POPIS GRAFIKON

<i>Grafikon 1: Normalnost distribucije podataka</i>	57
<i>Grafikon 2: Dijagram rasipanja</i>	58

1.UVOD

Uprkos promjenama u zastupljenosti i vidljivosti, žene, etničke i kulturne manjine, LGBT zajednici i druge manjinske grupe se još uvijek susreću s raznim izazovima i nejednakostima na radnom mjestu. Stereotipi igraju važnu ulogu u održavanju ovih nejednakosti. Podzastupljenost ovih društvenih grupa je problematična jer je pravedna zastupljenost pokazatelj pristupnosti jednakih mogućnosti i socijalne pravde (Van Laar *et al.*, 2019).

Kako bi se nastanak i priroda stereotipa što bolje razumjeli, važno je na početku dati objašnjenje shema. Shema, prema Andersonu (1984), predstavlja apstraktnu strukturu informacija koja sažima informacije o mnogim pojedinačnim slučajevima. Drugim riječima, sheme pomažu da se napravi poveznica između određenih događaja, situacija, grupa ljudi i slično koji su pojedincima poznati od ranije. Na taj način se svaka nova osoba koju pojedinac upozna svrstava u jednu od prethodno oformljenih shema. Kako tvrdi Aronson (2005), sheme sadrže naša suštinska znanja i dojmove. Aronson također tvrdi da shema postaje stereotip onda kada se primjenjuje na pripadnike socijalne grupe, dakle kada se koristi prema ljudima određene rase ili spola.

Zbog toga što će se pojam *stereotip* često spominjati u ovom radu, potrebno ga je razlikovati od pojma *predrasuda*, budući da se ova dva pojma često koriste kao sinonimi. Stereotip se prvenstveno definiše kao generalizacija o određenoj grupi ljudi, gdje se jednake osobine pripisuju svim članovima grupa, bez obzira na pojedinačne razlike između njih (Aronson, 2005). S druge strane, predrasuda se definiše kao negativan ili neprijateljski stav prema članovima određene grupe ljudi, a koji je zasnovan isključivo na njihovom članstvu u toj grupi (Aronson, 2005). Glavna razlika između stereotipa i predrasude se ogleda u tome što stereotipi mogu biti i pozitivni i negativni, dok su predrasude isključivo negativne (Boščić, 2006).

Stereotipi predstavljaju dio automatskog načina formiranja mišljenja ljudi. Automatsko mišljenje je ono mišljenje koje je nenamjerno, nesvjesno i ne zahtijeva kognitivni napor (Aronson, 2005). Čovjek organizuje svijet u sheme (Kunda, 1999). Uzmimo za primjer fiktivnu situaciju u kojoj pojedinac ima poslovni sastanak sa ljudima iz Londona. Njemu se lakše unaprijed pripremiti za taj sastanak ako aktivira stereotip da su Englezi hladni te da prema njima treba držati distancu. Međutim, dotični na sastanku može doći do spoznaje da Englez sa kojim ima sastanak uopšte nije hladan, što dovodi do promjene stereotipa. Dakle, stereotipi se mogu posmatrati kao svojevrstan alat za smanjivanje neizvjesnosti kompleksnih situacija sa kojima se ljudi susreću. Kada bi ljudi svakoj situaciji pristupali kao da se sa njom susreću prvi put, došlo bi do pretjeranog ulaganja kognitivnog napora. Tačnije, prema Aronsonu (2005) u tom bismo slučaju koristili kontrolisano mišljenje. Međutim, kao što je i ranije spomenuto, lakše je koristiti automatsko mišljenje i organizovati pojave, događaje i

situacije u sheme. Ovo vrijedi i za stereotipe. Kada se radi o etničkim i nacionalnim predrasudama, može se reći da se tada stereotip izjednačava sa pojmom predrasuda. U tom slučaju stereotip je zasnovan na negativnom mišljenju prema određenoj skupini što utiče na cjelokupno ponašanje pojedinaca.

Nakon definisanja stereotipa i povlačenja paralele između stereotipa i predrasuda, važno je predstaviti proces nastanka stereotipa. Unatoč čestoj pretpostavci da su ljudi rođeni sa određenim stereotipima i predrasudama, tačno je da se oni uče tokom života - kroz odgoj, kulturu, medije, obrazovni sistem itd. Načine nastanka stereotipa objasnili su Tversky i Kahneman (1973). Prema ovim autorima, većina važnih odluka zasniva se na vjerovanjima koja se tiču vjerovatnoće neizvjesnih događaja kao što su npr. ishod političkih izbora, krivica optuženog, ili vrijednost dolara. Ova uvjerenja obično se izražavaju izjavama poput "mislim da...", "šanse su..." itd. Povremeno, vjerovanja koja se tiču neizvjesnih događaja izražena su u brojanom obliku kao kvote ili subjektivne vjerovatnoće. Jasno je da na početku života pojedinaca, a naročito u fazi formiranja ličnosti (tinejdžersko doba i rana mladost), koja je sama po sebi neizvjesna i turbulentna, trenutno zastupljeni stereotipi određuju odluke pojedinaca o vlastitoj budućnosti i čine da se mladi ljudi uklapaju u način egzistencije koje im nameće rodna kategorija. Kako tvrde Tversky i Kahneman (1973) to se događa zbog toga što se ljudi oslanjaju na ograničen broj heurističkih prečica kojima smanjuju složenost zadatka procjene vjerovatnoće i predviđanja vrijednosti koristeći jednostavnije operacije prosuđivanja. Ove heuristike su općenito korisne, ali ponekad mogu dovesti do ozbiljnih sistematskih grešaka, kao što je to slučaj sa stereotipima.

Intuitivna procjena vjerovatnoće liči na procjenu perceptivne veličine, kao što su npr. udaljenost ili veličina. Ove presude vrše se na osnovu podataka ograničene vrijednosti, koji se obrađuju putem heurističkih pravila. Tversky i Kahneman (1973) navode primjer toga da je prividna udaljenost objekta određena djelomično po svojoj jasnoći. Jednostavnije rečeno - što se predmet oštrije vidi, to se čini bližim. Autori tvrde da su dvije karakteristike ovoga primjera vrijedne pažnje: (a) ljudi općenito nisu svjesni pravila koja upravljaju njihovim utiscima: obično nisu svjesni uloge zamućenja u percepciji udaljenosti; (b) ljudi ne mogu namjerno kontrolisati svoje perceptivne utiske. Jasno je po kojem principu se ova forma može primijeniti na stereotipe - kada se ljudi susretnu sa tipom osobe koju dosada nisu upoznali, umjesto da svjesno razviju mišljenje o njoj kao individui sa svojim težnjama i karakteristikama, oni istu odmah svrstaju u jednu od prethodno dostupnih kategorija, što se najčešće dešava sa rodnim kategorijama.

Ovaj proces može se objasniti i na sljedeći način, također iz rada Tverskog i Kahnemana (1973). Prema autorima, mnoga probabilistička pitanja kojima se ljudi bave mogu se svesti na sljedeću formulu: Kolika je vjerovatnoća da objekat A pripada klasi B? Koja je vjerovatnoća da događaj A potiče iz procesa B? Kolika je vjerovatnoća da će proces A generisati događaj B? Odgovarajući na takva pitanja ljudi se obično oslanjaju na heuristiku

reprezentativnosti, u kojoj se procjenjuju vjerovatnoće stepenom do koga je A reprezentativno za B, tj. stepenom sličnosti među njima. Kada su A i B vrlo slični, dotični ishod veoma je reprezentativan za proces iz koga nastaje, što dovodi do procjene da je njegova vjerovatnoća visoka. Ako ishod nije reprezentativan za proces generisanja, procjenjuje se da mu je vjerovatnoća niska.

Studija intuitivnog prosuđivanja identifikovala je dugu listu sistematskih grešaka (pristrasnosti) i specifičnih modela koji objašnjavaju podskupove ovih grešaka. Mnogi modeli predloženi za obračun ovih grešaka koristili su tzv. "*dual-system view*", u kojem automatski procesi stvaraju utiske i provizorne prosudbe, koje se mogu prihvatiti, blokirati, ili korigovati kontrolisanim procesima (Morewedge i Kahneman, 2017). Čak i začetnici dvosistemskeg pogleda isti smatraju nepotpuno specificiranim (Evans J. , 2009).

Produblјivanje razumijevanja strukture asocijativne memorije dogodilo se kada su istraživačidruštvenog prosuđivanja počeli istraživati determinante i posljedice pristupačnosti u paradigmi tzv. "prajminga" (Uleman, Saribay i Gonzalez, 2008). Upravo "prajming" je ono što percepciju svodi na već viđene, prethodno određene stereotipe. "Prajming" je tehnika u kojoj uvođenje jednog podražaja utiče na to kako ljudi reaguju ma slijedeći podražaj (Uleman, Saribay, i Gonzalez, 2008). "Prajming" funkcioniše tako što se aktivira reprezentacija ili asocijacija u memoriji neposredno prije uvođenja drugog stimulusa ili zadatka. Ovaj fenomen se javlja bez naše svjesnosti, ali može imati veliki uticaj na brojne aspekte svakodnevnog života (Uleman, Saribay, i Gonzalez, 2008). Ispitivanja strukture pamćenja nisu bila niti nasumična niti strogo ograničena na logičke odnose kao u studijama propozicionih mreža. Umjesto toga, potraga za efektima prajminga bile su vođene specifične hipoteze o pravilima koja regulišu širenje aktivacije u asocijativnom pamćenju, kao što je ideja da se aktivacija širi između doslovnog i metaforičkog značenja. Držanje šoljice kafe, na primjer, povećava vjerovatnoću da ćete stranca primijetiti kao toplu osobu (Williams i Bargh, 2008). Postoji i istraživanje koje je dokumentovalo veze koje povezuju verbalne reprezentacije, emocije, izraze lica, motoričke reakcije, vizuelnu percepciju i čak svjesne i nesvjesne ciljeve (Forster i Liberman, 2007).

Rodni razvoj predstavlja fundamentalno pitanje budući da neki od najvažnijih aspekata ljudskog života, kao što su talenti koje ljudi imaju, koncepcije o sebi i drugima, sociostrukturne prilike i ograničenja sa kojima se susreću, kao i društveni i profesionalni putevi koje slijede strogo propisanim društvenim standardima. To predstavlja primarnu osnovu na kojoj ljudi razlikuju jedni druge, što ima prožimajući efekat na njihov svakodnevni život (Bussey i Bandura, 1999).

Rodna diferencijacija dobija dodatnu važnost zbog mnogih atributa uloga koje se selektivno promovišu kod muškaraca i žene, te koje imaju tendenciju da budu različito vrednovane u odnosu na one koje se smatraju poželjnima za dobivanje višeg statusa (Berscheid, 1993).

Iako su neke rodne razlike biološki osnovane, većina stereotipnih atributa i uloga vezanih za rod proizilazi više iz kulturološkog dizajna nego iz biološke osnove.

Mnoge prepreke i predrasude vezane uz spol nastale su tokom godina, ali rodni stereotipi i dalje stvaraju probleme u napredovanju žena u karijeri. Na dostupnost prilika za napredovanje žena i dalje negativno utiču rodni stereotipi, koji oblikuju menadžersko ponašanje i stavove o zanimanjima na radnom mjestu s patrijarhalnim očekivanjima (Van Laar *et al.*, 2019).

Postoji niz istraživanja unutar okvira stereotipa o rodnim ulogama. Ova istraživanja koristila su WAMS (eng. *Women as Managers Scale*) ljestvicu i fokusirala su se na probleme s kojima se susreću žene izvan SAD u svojim nastojanjima da ostvare karijeru u tradicionalnim muškim zanimanjima kao što je npr. menadžment. U ovom su području istraživanja Papalexandris i Bourantas (1991) identificirali razlike u stavovima prema ženama kao menadžericama u Grčkoj, te su ista pokušavala povezati sa različitim osobnim i organizacijskim karakteristikama sudionika. Ovo istraživanje otkrilo je da su zaposlene žene naklonjenije ženama menadžerima. Među ličnim karakteristikama, spol, dob i interakcija sa ženama menadžerima značajno su povezani sa stavovima prema ženama kao menadžericama. Ipak, iskustvo i obrazovanje u menadžmentu ocijenjeni su beznačajnim karakteristikama.

U drugom istraživanju koje je provedeno na Malti, Cortis i Cassar (2005) otkrili su da muški studenti i zaposlenici imaju više stereotipnih stavova prema ženama u menadžmentu od svojih kolegica. S druge strane, rezultati pokazuju da nema razlika između uključenosti u posao i samopoštovanja temeljenog na radu menadžera i menadžerica. Istraživanje stereotipa o rodnim ulogama prošireno je na zemlje u razvoju kao što su Kina i Nigerija. U prvom slučaju, Liu i sar, (2001) istraživali su stavove prema ženama kao menadžericama među prodajnim osobljem u Kini. Nalazi upućuju na to da muško prodajno osoblje menadžerice ocjenjuju niže nego menadžere. Slično su zaključili Adayemi-Bello i Tomkiewicz (1997), čije je istraživanje pokazalo da stereotipi o rodnim ulogama u menadžerskom radu u Nigeriji rezultiraju percepcijom da su žene manje kvalificirane od muškaraca za držanje rukovodećih pozicija i to obeshrabruje žene od nastavka karijere u menadžmentu.

Rodni stereotipi i dalje predstavljaju značajno pitanje koje negativno utiče na napredovanje žena na radnom mjestu. Iako danas postoji veliki broj istraživanja koja se bave problematikom rodnih stereotipa njegovi uzroci još uvijek nisu dovoljno istraženi.

Predmet i problem istraživanja

Problem istraživanja surodni stereotipi na radnom mjestu sa posebnim fokusom na stavove o ženama na menadžerskim pozicijama. Predmet istraživanja jeste učestalost rodnih stereotipa na radnom mjestu u BiH i prema ženama na menadžerskim pozicijama, u

zavisnosti od demografskih karakteristika ispitanika i ispitanica i sektora u kojem su zaposlenici i njihovih stavova o rodnim ulogama.

Istraživačka pitanja

(1) Da li postoje razlike u stavovima ispitanika i ispitanica o rodnim stereotipima prema menadžericama na radnom mjestu u BiH?

(2) Da li na percepciju rodnih stereotipa prema menadžericama utiču demografske varijable ispitanika i ispitanica poput starosne dobi, obrazovanja, radnog iskustva i iskustva rada pod ženskim nadzorom?

(3) Da li na percepciju rodnih stereotipa prema menadžericama utiču stavovi o tradicionalnim rodnim ulogama?

Ciljevi istraživanja

Istraživanje je provedeno sa ciljem utvrđivanja i razumijevanja faktora koji utiču na stvaranje rodnih stereotipa prema menadžericama. Kroz rad će se također pokušati obraditi pitanje mogućnosti razbijanja stereotipa i načina da se to učini. U tom smislu, svrha istraživanja je identifikacija rodnih stereotipa koji postoje na radnom mjestu, a koji mogu uticati na karijerno napredovanje žena na radnom mjestu.

Pored osnovnih ciljeva, ovaj rad ima i pomoćne ciljeve. Jedan od njih je utvrđivanje toga da li je položaj žena na radnom mjestu lošiji u kontekstu slabijih mogućnosti za napredak u odnosu na muškarce. U radu će se također nastojati da se na osnovu upitnika utvrdi da li se žene češće suočavaju sa stereotipima na radnom mjestu u odnosu na muškarce.

Metodologija

Ovo istraživanje jeste istraživanje sa teorijsko-empirijskim karakterom, budući da se oslanja na teorijska saznanja o stereotipima, predrasudama, rodnim ulogama te zastupljenosti rodnih stereotipa na radnom mjestu i prema menadžericama. Istraživanje je dijelom i empirijsko budući da se jedna takva društvena stvarnost ispituje empirijskim putem.

Metodološkim okvirom rad definišu se procesi prikupljanja, analize i interpretacije podataka. U okviru ovoga istraživanja koristit će se metoda anketiranja za prikupljanje podataka. Anketni upitnik bit će napravljen uz pomoć alata Google forms. Uzorak će se sastojati od 150 ispitanika. Rezultati će se obraditi uz pomoć softvera SPSS, i to će se koristiti: Cronbachalpha test, ANOVA, deskriptivna statistika, te po potrebi drugi statistički testovi.

Upitnik korišten u istraživačkom dijelu sastoji se od dvijeskaletni to:

- *Women as Managers Scale (WAMS)* koju su razvili Peters, *et. al.*, (1974). Skala je nastala 1970-ih godina sa ciljem olakšanja istraživanja ličnih i organizacijskih podataka o stereotipima temeljenih na spolu, naročito za žene u menadžmentu. WAMS je trodimenzionalan instrument koji se sastoji od 21 izjave o stavovima koji mjere percepciju ispitanika o menadžericama općenito. Dimenzije su usmjerene na:
 - a) prihvatanje žena kao menadžera od strane ispitanika,
 - b) negativne stereotipe o ženama menadžerima i
 - c) osobine ličnosti odnosno menadžerske osobine za koje se općenito vjeruje da opisuju uspješne menadžere.

Za ocjenu istinitosti navedenih stavki koristila se Likertova skala sa 7 mogućnosti gdje je 1=uopšte se ne slažem; 2=ne slažem se; 3=donekle se ne slažem; 4=ni se slažem ni se ne slažem; 5=donekle se slažem; 6=slažem se; 7=u potpunosti se slažem.

- *Gender Roles Beliefs Scale (GRBS)* skalu su razvili Kerr i Holden (1996). Navedeni instrument je bio jedna od prvih konciznih psihometrijskih mjera koje su razlikovale ideologiju rodnih uloga i rodnih stereotipa. Tako rodni stereotipi predstavljaju deskriptivna uvjerenja o rodnim karakteristikama i razlikama, dok se ideologija rodnih uloga bavi preskriptivnim uvjerenjima o rodnim ulogama (Kerr i Holden, 1996). Autori dalje navode da je veoma bitno razlikovati rodne uloge i rodne stereotipe jer je moguće vjerovati u postojanje razlika među spolovima bez vjerovanja da te razlike trebaju postojati. Razumijevanje uvjerenja o primjerenom ponašanju za muškarce i žene važno je kada se ispituju pitanja koja se tiču feminizma, rodnih uloga i drugih srodnih oblasti. GRBS je široko korišten instrument (Brown i Henriquez, 2008; Holton, *et al.*, 2009). GRBS skala se sastoji od 20 stavki kojima se ispituju stavovi o ideologiji rodnih uloga. Za ocjenu istinitosti navedenih stavki i ovdje se koristila Likertova skala sa 7 mogućnosti gdje je 1=uopšte se ne slažem; 2=ne slažem se; 3=donekle se ne slažem; 4=ni se slažem ni se ne slažem; 5=donekle se slažem; 6=slažem se; 7=u potpunosti se slažem

Okvirna struktura rada

U uvodnom dijelu kratko se objašnjava problem i predmet istraživanja, ciljevi istraživanja, metodološki okvir rada i struktura rada, zajedno sa potencijalnim naučnim doprinosom rada.

Drugi dio rada daje pregled relevantne literature o temi istraživanja. Pritom je fokus na objašnjenju pojma i definicija stereotipa, te se navode stereotipi sa kojima se pojedinci

svakodnevno susreću u na radnom mjestu. U nastavku ovog dijela ukazuje se na značaj razumijevanja rodni stereotipa i njihove uloge u razumijevanju rodne diskriminacije sa kojom se svakodnevno susrećemo. U ovom dijelu rada je predstavljena i segregacija, njene definicije, karakteristike, historijski razvoj kao i rodna segregacija. U posljednjem dijelu ovog poglavlja predstavljen je mačizam i feminizam te njihove osnovne razlike.

Treći dio predstavlja istraživačka pitanja i korelacije između varijabli. To je empirijski dio istraživanja koji predstavlja plan istraživanja, uzorak istraživanja te mjerne instrumente koji će biti korišteni u istraživanju. Nakon prikupljanja podataka isti su detaljno analizirani kroz korištenje različitih statističkih metoda, uključujući deskriptivnu i inferencijalnu statistiku. Pored toga, ovaj dio predstavlja empirijski provjerene statističke podatke bazirane na anketnom upitniku koji su dali tačnu naučnu perspektivu na temu rada.

Četvrti, završni dio rada predstavlja zaključna razmatranja, kratak pregled rezultata istraživanja. U ovom dijelu su također predstavljena ograničenja kao i smjernice za buduća istraživanja.

2.STEREOTIPI

Riječ stereotip porijeklo vuče od grčkih riječi "stereos", što znači "čvrst", "ukočen" i "typos", što znači "znak" ili "lik". Stereotipe se može definisati kao "sklop pojednostavljenih i pretjerano uopćenih osobina koje se pridaju pripadnicima neke društvene grupe (etničke, rasne i dr.)" (Hrvatska enciklopedija, 2017). Postoji i definicija stereotipa iz riječnika sociologije, prema kome je stereotip "jednostrano, prenaplašeno stajalište o grupi, plemenu ili klasi, obično obilježeno predrasudama" (Abercrombie *et. al.*, 2008). Stereotipi predstavljaju kognitivne sheme o zajedničkim (najčešće negativnim) karakteristikama određene grupe, rase ili nacije (npr. Crnogorci su lijeni, Japanci su tačni i marljivi, crnci su glazbeno nadareni itd) (Jonjić, 2017).

Zbog toga što će se pojam *stereotip* često spominjati u ovom radu, potrebno ga je razlikovati od pojma *predrasuda*, budući da se ova dva pojma često koriste kao sinonimi. Stereotip se prvenstveno definiše kao generalizacija o određenoj grupi ljudi, gdje se jednake osobine pripisuju svim članovima grupa, bez obzira na pojedinačne razlike između njih (Aronson, 2005). S druge strane, predrasuda se definiše kao negativan ili neprijateljski stav prema članovima određene grupe ljudi, a koji je zasnovan isključivo na njihovom članstvu u toj grupi (Aronson, 2005). Glavna razlika između stereotipa i predrasude se ogleda u tome što stereotipi mogu biti i pozitivni i negativni, dok su predrasude isključivo negativne (Boščić, 2006).

Stereotipi predstavljaju dio automatskog načinaformiranja mišljenja ljudi. Automatsko mišljenje je ono mišljenje koje je nenamjerno, nesvjesno i ne zahtijeva kognitivni napor

(Aronson, 2005). Dakle, stereotipi se mogu posmatrati kao svojevrsan alat za smanjivanje izvjesnosti kompleksnih situacija sa kojima se ljudi susreću. Kada bi ljudi svakoj situaciji pristupali kao da se sa njom susreću prvi put, došlo bi do pretjeranog ulaganja kognitivnog napora. Tačnije, prema Aronsonu (2005) u tom bismo slučaju koristili kontrolisano mišljenje.

Usprkos tome što su stereotipi pristrani te samo djelimično tačni, oni se javljaju budući da olakšavaju obradu informacija o drugim ljudima putem pojednostavljivanja složenosti socijalne okoline, kao i zbog toga što olakšavaju snalaženje u toj okolini. Na taj se način nedovoljna informisanost o karakteristikama pojedinca nadoknađuje znanjem o karakteristikama grupe kojoj navedeni pojedinac pripada (Jonjić, 2017). Prema Penningtonu (1996), postoje tri glavne karakteristike stereotipa: (a) kategoriziranje ljudi po vidljivim karakteristikama (npr. rasa, spol, nacionalnost i fizički izgled); (b) pripisivanje istih karakteristika svim članovima određene društvene grupe i (c) pripisivanje istih karakteristika bilo kojem pojedincu koji pripada navedenoj društvenoj grupi.

Zbog navedenoga, stereotipiziranjem se naziva korištenje stereotipnog znanja kako bi se stvorili dojmovi o određenoj osobi koja je član društvene grupe koja je stereotipizirana. Ovaj proces nije uvijek emocionalan kao ni diskriminatoran. Kako navode Aronson *et.al.*, (2005), stereotipiziranje je "zakon najmanjeg napora". Smatra se da zaključivanje na osnovu stereotipa štedi energiju i kognitivno vrijeme, dok se u nekim slučajevima za razmatranje određenih pitanja potrebno osloniti na tuđa uvjerenja. Kako bi se ljudi upoznali, komunicirali i razvili prijateljstva potreban im je gotov sistem koji će ih voditi. Pored toga, može se desiti da stereotipi opstaju i neprekidno se obnavljaju putem konformizma prema prevladavajućim društvenim normama ili društvenim vrijednostima koje u tom vremenu ili društvenom kontekstu postoje (Pennington, 1996).

Ukoliko pojedinac generalizira određene karakteristike na sve pripadnike društvene grupe, procjenjujući tako druge osobe u skladu sa stereotipima koji se tiču društvene grupe kojoj oni pripadaju, stereotipi postaju štetni, neadaptivni, potencijalno zlostavljajući, te mogu dovesti do diskriminacije i predrasuda (Aronson *et.al.*, 2005). Važno je naglasiti postojanje razlike između stereotipa i predrasuda, koja je paralelna razlici između mišljenja ili vjerovanja i stavova. Stereotipi predstavljaju mišljenja ili vjerovanja o karakteristikama društvenih grupa ili njezinih članova, dok predrasude predstavljaju negativne intergrupne stavove (Šadić, 2004).

2.1. SHEME

Shema, prema Andersonu (1984), predstavlja apstraktnu strukturu informacija koja sažima informacije o mnogim pojedinačnim slučajevima. Drugim riječima, sheme pomažu da se napravi poveznica između određenih događaja, situacija, grupa ljudi i slično koji su

pojedincima poznati od ranije. Na taj način se svaka nova osoba koju pojedinac upozna svrstava u jednu od prethodno oformljenih shema. Kako tvrdi Aronson (2005), sheme sadrže naša suštinska znanja i dojmove. Aronson također tvrdi da shema postaje stereotip onda kada se primjenjuje na pripadnike socijalne grupe, dakle kada se koristi prema ljudima određene rase ili spola.

Naglašavanjem i objašnjavanjem uloge shema pri procesu donošenja sudova o drugim ljudima, uvelike može poboljšati razumijevanje procesa nastanka stereotipa. Sheme, prema Fiske i Taylor (1991) predstavljaju hipoteze koje koristimo kako bi interpretirali druge ljude i/ili društvene događaje. Sheme su kognitivni konstrukti koji predstavljaju znanje i uvjerenja o društvenim grupama i njihovim ulogama (npr. naučnici). One mogu biti tačne i prediktivne (Jussim, 2017). Rodne sheme predstavljaju hipoteze o tome šta znači biti muško ili žensko, dok etničke i rasne sheme predstavljaju hipoteze o tome što znači biti određene rase ili etniciteta. Sheme su toga vrlo slične stereotipima, sa iznimkom da one predstavljaju neutralan sud, dok su stereotipi često negativni. Prema tome, svi stereotipi su sheme, ali sve sheme nisu stereotipi (Stewart i Valian, 2018).

Teorija o shemama predstavlja granu kognitivne nauke koja se bavi načinima na koje mozak strukturira znanje. Ovo također naglašava definiciju o shemama kao organiziranim jedinicama znanja o određenom subjektu ili događaju. Bazirane su na prethodnim iskustvima i umjerene prema nahodanju trenutnog razumijevanja ili akcije. Prema Pankinu (2013), postoji nekoliko glavnih karakteristika shema: (a) dinamičnost - sheme se razvijaju i mijenjaju u skladu sa novim informacijama i iskustvima te stoga podržavaju plasticitet u razvoju; (b) sheme navode način na koji ljudi interpretiraju informacije i mogu biti izrazitu moćne u svom utjecaju; (c) sheme su deklarativne i proceduralne informacije. Deklarativno znanje odnosi se na znanje činjenica, dok se proceduralno znanje odnosi na načine na koje se nešto čini, potencijalno bez svjesne mogućnosti da se navedeni način opiše (Hampson i Morris, 1996). Deklarativne sheme mogu sadržati određene karakteristike i vrijednosti. Na primjer, kuća se može opisati kroz materijale koji je čine (npr. drvo) ili dijelove (npr. sobe).

U prethodno navedenom primjeru materijali i dijelovi predstavljaju shema "slotove", dok drvo i sobe predstavljaju vrijednosti slotova. Slotovi mogu imati različite vrijednosti iako kuće također mogu biti npr muzeji. Sheme mogu imati roditeljske veze sa drugim shemama koje nasljeđuju i šire dalje njihove karakteristike (Anderson, 2000). Postoji poseban slot u svakoj shemi koji upućuje na njeno porijeklo, dakle shemu iz koje je nastala. Npr. u shemi za zgradu, koja je nastala iz sheme za kuću, postoje karakteristike kao što su postojanje krova i zidova (Pankin, 2013). Sheme dozvoljavaju piscima i govornicima da čine pretpostavke o tome što čitatelji ili slušatelji već znaju.

Izraz "shema" također naglašava protonaučnu prirodu društvenih hipoteza koju većina ljudi dijeli. Navedeno znači da kategoriziranje objekata i događaja pomaže ljudima pri pamćenju i razumijevanju istih. Postoje sheme o gotovo svemu, čak i o neživim objektima. Primjer

toga je shema prema kojoj već znamo kako izgleda laboratorij za hemiju (Stewart & Valian, 2018).

Prvi naučnik koji je pisao o shemama bio je F.C. Bartlett, koji je u njima pisao u svojoj knjizi "Remembering" iz 1932., budući da su se mogle primijeniti na proceduralno pamćenje (iako razlika između deklarativnih i proceduralnih shema nije bila određena u to doba). On je naveo da kretanje (npr. vožnja auta) nije isključivo vezana uz odgovor na podražaje. Ljudi u svojoj aktivnosti ne reproduciraju tačnu kopiju prethodne kretnje, niti kreiraju nešto u potpunosti novo. Prethodna iskustva nam omogućavaju da stvorimo perspektivu o novim iskustvima tako što nas opskrbljavaju očekivanjima i okvirom akcije. Bartlett je počeo pisati o ovim temama u ranom dvadesetom vijeku kad je prevladavajuća teorija bila bihevizizam, koji se uvelike bavio stimulansima i ponašanjem koje je moguće promatrati (Pankin, 2013).

Jean Piaget (1896-1980), naučnik je za koga se smatra da je bio prvi koji je stvorio teoriju kognitivnog razvoja koja uključuje sheme. Prema njegovoj teoriji, nove informacije se dodaju ili asimiliraju u postojeće sheme. Kognitivna disonanca izazvana je novim informacijama koje se ne mogu lako integrirati. Sheme su tada prisiljene da se promjene ili prilagode novostečenim informacijama. Tri faktora dovode do kognitivnog razvoja: (a) biološki razvoj koji napreduje kroz faze, (b) interakcija sa svijetom prirode i objekata i (c) interakcija sa drugima. David Rumelhart je 1975. predložio postojanje temeljne gramatike priča te da bi iskustvo sa ovom gramatikom pomoglo u razumijevanju novih priča. Roger Schank i Abelson 1977. predložili su da ljudi razvijaju gramatiku za proceduralno znanje u obliku scenarija za sve zajedničke događaje u njihovim životima. Oni su napisali kompjuterski program koji je mogao odgovoriti na pitanja o događajima u restoranima na osnovu scenarija koji je opisivao tipične događaje u navedenim restoranima. Schank je 1982. predložio da postoje dublji nivoi u načinu na koji skripte organiziraju scenarije koji imaju zajedničke atribute, npr. čekanje u redu pred restoranom ili pred poštom (Pankin, 2013).

Brewer i Treyens su 1981. proveli eksperiment u kome se od subjekata tražilo da čekaju u redu ispred ureda 30 sekundi. Nakon čekanja kandidati su upitani o tome što su vidjeli u uredu, te su mnogi naveli da su vidjeli objekte koji nisu bili prisutni (npr. knjige). Pretpostavka je da shema "ured" za mnoge ljude podrazumijeva knjige. 1983. su Alba i Hasher predložili četiri načina na koje sheme utječu na memoriju: (a) navode pažnju prema informacijama koje su bitne za kodiranje; (b) dozvoljavaju specifičnim podržajima da budu kodirani kao apstrakcije te spremljeni kao značenja bez detalja; (c) pomažu u interpretaciji novih informacija pružajući relevantno prethodno znanje; (d) pružaju načine na koje se prethodne tri faze integriraju u memoriju, kao i okvir za rekonstrukciju iste memorije kada je to potrebno (Pankin, 2013).

John R. Anderson 1983. formulirao je kognitivni model koji je poznat kao ACT-R (eng. Adaptive Control of Thought-Rational) koji opisuje proces kodiranja i korištenja shema, naročito u matematici i rješavanju problema. On je bio prvi koji je primjenio korištenje

deklarativnih zajedno sa proceduralnim shemama u svojoj teoriji. Njegov rad baziran je na neuronauci i računarskoj umjetnoj inteligenciji. ACT-R je u početku objavljen kao računarski kod i bio je dostupan za istraživače. Prema navedenom, može se reći da je nauka o shemama svoj procvat doživjela u drugoj polovini dvadesetog vijeka (Pankin, 2013).

Scheme se, dakle, već dugo koriste pri razumijevanju kognitivnog procesa, procesa donošenja odluka i generalno razvoja ljudske misli kroz odrastanje. U ovom pogledu važan je termin samo-shema (eng. „*self-schema*). Ona predstavlja termin kojime se opisuje znanje koje prikupljamo o nama samima kroz interakciju sa prirodnim svijetom i drugim ljudskim bićima, što zauzvrat utiče na našu motivaciju i ponašanje prema drugima. Samo-shema kontinuirano se razvija tijekom života, podržavajući na taj način perspektivu razvoja ljudske ličnosti kroz godine. Budući da informacije o samome sebi konstantno postaju dijelom sistema kao rezultati iskustava i društvene interakcije, samo-shema kontinuirano evoluirala kroz život čovjeka (Lemme, 2006).

Scheme se nastavljaju razvijati kroz odraslu dob, budući da se mijenjaju naši mikrosistem, mezosistem i ekosistem. Čak i kako odrasli stare, nalaze se u novim situacijama koje iziskuju akomodaciju i asimilaciju novih iskustava i znanja. Kasno doba života naročito obiluje raznim složenim dešavanjima, zbog kojih je potrebno modificirati ponašanje ili učiti nove oblike, naročito u smislu zdravlja, kompenzacije i prilagodljivosti. Naprimjer, promjena prebivališta iz doma u dom za starije osobe je složena i stresna, te izaziva postojeće strategije prilagođavanje i stoga iziskuje kompenzaciju (Thornton, 2003). Teorija shema naglašava važnosti prethodnog znanja pri učenju kao i korištenje alata kao što su napredni organizatori i pomagala za memoriju kako bi se staro znanje prenijelo na nove i spremilo u shemu (Merriam *et.al.*, 2007).

Scheme također utječu na naše viđenje spola i roda. Teorija rodni shema predlaže da djeca razvijaju rodne sheme na osnovu svojih iskustava i rodni atributa njihove kulture. Samo-shema individualca spaja se sa kulturno determiniranim shemama njegovog roda (Bem, 1983). Fenomen spolnog tipa dijelom proizlazi iz rodno-shematskog procesiranja. Konkretno govoreći, teorija predlaže da spolno tipiziranje dijelom nastaje iz asimilacije koncepta o samome sebi sa rodnom shemom. Kako djeca uče o sadržajima rodni shema njihovog društva, uče koje attribute povezivati sa vlastitim spolom te, sa sobom samima.

Scheme su također uvelike povezane sa kulturom, pri čemu postoje dva aspekta ove povezanosti. Prvo, razvijamo sheme za našu vlastitu kulturu i druge kulture. Kasnije možemo razviti shemu kulturalnog razumijevanja. Kulturalne informacije i iskustva pohranjena su u sheme i podržavaju kulturalni identitet osoba. Priroda shema takva je da one podržavaju kulturni identitet osobe. Jednom kada je shema formirana, ona fokusira našu pažnju na doživljene aspekte kulture te vrši proces asimilacija, akomodacije ili odbijanja aspekata sa kojima se ne slaže. Prema Rentsh *et.al.*, (2009), shema za razumijevanje kulture je generalna, dakle predstavlja znanje koje može primijeniti na sve kulture. Shema kulturalnog

razmijevanja suprotna je rigidnoj strukturi stereotipa, budući da je dinamična i podložna promjenama, dok su stereotipi fiksirani, te simplificiraju i ignoriraju grupne razlike.

Prema svemu navedenom može se zaključiti da su ljudima potrebne sheme kako bi razumjeli svijet koji ih okružuje. Kada se primjenjuju na ljude, sheme nam pomažu da razvijemo očekivanja od drugih, predvidimo njihovo ponašanje, te odredimo način našeg ponašanja. Sheme su također barem djelomično dijagnostične: govore nam nešto o drugim ljudima. Sheme mogu biti deskriptivne i preskriptivne - opisuju generalne informacije te informacije koje bi trebale izgledati na određeni način (Stewart i Valian, 2018).

2.2. Stereotipi i predrasude

Zbog prirode njihova nastanka i činjenice da predstavljaju unaprijed određena uvjerenja (često negativna) o pripadnicima određene društvene grupe, predrasude i stereotipi dijele mnogo zajedničkog. Razlikuju se u tome što su stereotip više kolektivne nego individualne prirode - predrasude su vezane za iskustva pojedinca, dok stereotipi mogu biti usvojeni kao rezultat konformizma kolektivnom uvjerenju i drugim, sličnim načinima.

Generalno govoreći, u većini situacija u kojima procjenjujemo druge primjenjujemo svoje implicitno znanje društvenih stereotipa koji se odnose na pripadnost tih ljudi određenoj grupi. Nakon toga stvaramo zaključke o tim ljudima (npr. zašto su uključeni u određene akcije ili zašto navedene akcije završavaju određenim ishodima). Ovi zaključci najčešće se potvrđuju putem dvije različite rute. U prvoj često pretpostavljamo da je navedeni stereotip tačan te se prema osobi ponašamo na toj osnovi. Drugo, osoba može reagirati na način koji je pogodan za implementaciju stereotipa u naše djelovanje (Abrams, 2010).

Ljudi tako u velikom broju slučajeva donose zaključke sa potencijalno snažnim posljedicama, čak i u slučajevima u kojima nemaju dovoljan broj kritičnih informacija. Zaključci bazirani na stereotipima stoga imaju značajan potencijal utjecaja na način na koji tretiramo druge te način na koji oni reagiraju na takav tretman. Mjerenje i razumijevanje društvenih stereotipa može nam dati informacija o načinu na koji grupe mogu biti podvrgnute diskriminaciji baziranoj na pristranim zaključcima u situacijama koje mogu imati posljedice (Abrams, 2010).

Procesi potvrđivanja stereotipa važni su zbog aktivne uloge koju igraju u definiranju i odbrani našeg članstva u određenoj društvenoj kategoriji. Ljudi u vlastitim očima dobivaju važnost i značenje zbog vlastitog osjećaja za identitet putem pripadanja određenoj grupi i usporedbe te grupe sa drugim grupama. Što se više pozitivno identificiramo sa grupom više smo motivirani pri vršenju usporedbi koje donose za nas pogodne ishode. Grupa koja je pri vrhu određene društvene hijerarhije može se aktivnije uspoređivati sa drugim grupama koje su ispod njih, umjesto da se uspoređuje sa grupama koje su iznad. Ovo u velikom broju

slučajeva zadovoljava ljudsku potrebu za samopouzdanjem, težnjama za resursima i moći, te smislom svrhe i značenja života (Abrams i Hogg, 2001).

Kao i kategorizacija vlastitog identiteta, socijalna identifikacija može imati dvostruk efekat. S jedne strane, osjećaj ponosa i identiteta može motivisati pozitivno socijalno ponašanje, može stvoriti složnost grupe i saradnju, te biti predvodnikom utjecaja na velik broj ljudi (npr. motivisati ih da sudjeluju u humanitarnoj akciji). S druge strane, snažna društvena identifikacija sa određenom društvenom grupom, koja rezultira utvrđivanjem identiteta pojedinca striktno u toj grupi, može stvoriti snažan društveni konflikt, čiji je zadnji stepen potencijalno genocid. Bez razumijevanja uloge društvene kategorizacija i socijalne identifikacije svaki pokušaj promocije jednakosti i ljudskih prava može naići na značajne poteškoće (Abrams, 2010).

Neke društvene kategorije su evidentne te stoga strukturiraju našu percepciju bez obzira na naše stavove ili mišljenja. Rod je jedna od takvih. Postoje neki vjerovatni biološki i evolucijski argumenti za dominaciju roda nad našim dojmovima o drugim ljudima, koji kasnije utječu na naše ophođenje prema istima. Druge manifestirane razlike, koje su vezane za rasu kao i za fizičke nedostatke, mogu također biti temelj za nastanak predrasuda ili diskriminacije iz evolucijskih razloga (Kurzban i Leary, 2001). Ipak, evolucijsko objašnjenje uvelike je ograničeno vlastitom nemogućnosti da se objasne sve instance u kojima druga razmatranja prednjače nad biološkim imperativom.

Jedna od interesantnih stvari o procesu kategorizacije je način na koji ljudi lagano zamijene jedan sistem kategorija sa drugim. Na primjer, djeca mogu razviti predrasude u vezi djece koja idu u drugu školu, ili odrasli fanovi fudbala mogu osjećati antipatiju prema onima koji podržavaju suparnički tim. Ipak, ovi osjećaji mogu biti nadopunjeni sa snažnom vezom zajedništva kada se radi o kategoriji višeg reda (npr. regionalnoj ili nacionalnoj). Jednostavnije rečeno, rijetko se desi da se pripadnici suparničkih klubova sukobljavaju jedni protiv drugih na utakmicama reprezentacije (Abrams, 2010).

Stereotipi koji nastanu i postanu aktivni kasnije pokrenu čitav lančani slijed bihevioralnih procesa. Ovi procesi izvlače iz drugih ponašanja kako bi potvrdili početni stereotip - ovaj učinak naziva se proročanstvom koje "samo sebe ostvaruje" (eng. *self-fulfilling prophecy*). Postoji istraživanje koje je pokazalo da su europski i američki intervjueri prilikom obavljanja intervjua sa kandidatima za posao bili manje ljubazni sa afroamerikancima nego sa euroamerikancima. Iz navedenoga je nastala pretpostavka da to može dovesti do slabijeg uspjeha afroamerikanaca u intervjuu. Prethodno obavljanju intervjua, intervjueri su se uvježbali da koriste grub ili srdačan stil intervjuiranja. Svi euroamerički kandidati za vrijeme intervjua razgovarali su sa intervjuerom koji je koristio jedan od tih dvaju stilova, te je čitav proces sniman videokamerom. Snimke je kasnije procijenila grupa sudaca, s tim da su mnogo niže ocijenili snimke intervjua sa manje srdačnim intervjuerom (Brown, 2006). Iz navedenoga se može zaključiti da se ljudi čijim ponašanjem upravljaju određeni stereotipi u

interakcijama ponašaju na način koji potiče ponašanje koje je u skladu sa njihovim stereotipima, te tako mogu zadržati svoja pristrasna vjerovanja (Atkinson i Hilgard, 2007).

Potvrđivanje prethodnih stereotipnih očekivanja pojavljuje se i u prirodnim kontekstima, naročito u školama. U ovom smislu posebno je značajan eksperiment Rosenthala i Jakobsona iz 1968. godine, kada su istraživači naveli profesore na pogrešno mišljenje o visokom nivou nadarenosti nekolicine njihovih učenika. Ti isti učenici su u provjeri iduće godine imali znatno veći rezultat od učenika koji nisu opisani kao "nadareni", što se pripisuje očekivanjima profesora. Istraživanje koje su proveli Crano i Mellon 1978. godine pokazalo je slične rezultate. Ovo istraživanje je provedeno u sklopu velike longitudinalne studije u britanskim osnovnim školama. Očekivanja koja su učitelji postavili pred svoje učenike na početku istraživanja kasnije su se pokazala prediktivnima za uspjeh učenika. Navedeno je vrijedilo i u slučajevima kada je početno školsko postignuće učenika bilo statistički kontrolirano (Brown, 2006).

Mogućnost samoispunjenja postoji i u slučajevima stereotipa koje pojedinac ima o vlastitoj grupi. Navedeno je potvrđeno u istraživanju u kome su studenti prije testova suočeni sa rasnim stereotipima, među kojima je bio i taj da su afroamerikanci intelektualno inferiorni. Kasnije su afroamerikanci u teškim akademskim testovima postizali slabije rezultate. U slučajevima kada nisu bili suočeni sa tim konkretnim stereotipom, postignuća afroamerikanaca bila su jednaka postignućima euroamerikanaca. Navedeno takođe vrijedi za stereotip da su žene lošije u matematici. Stereotipi o starijim ispitanicima se samoostvaruju na sličan način (Atkinson i Hilgard, 2007).

Što se tiče predrasuda, svaka analiza bi trebala početi analizom unutrašnjeg društvenog konteksta u kome nastaje. Međugrupni odnosi, a naročito predrasude, moraju biti shvaćeni kroz korištenje više nivoa analize (Abrams i Hogg, 2004). Razmatranje historijskih, socioloških i političkih konteksta predrasuda je izvan okvira ovog pregleda. Iako su navedeni neophodni za razumijevanje šire problematike, u ovom slučaju je važno da su predrasude psihološki posredovane, odnosno kroz tumačenje određenog društvenog konteksta. Zbog toga je moguće inkorporirati posljedice historijskih, kulturnih i društvenih pojava kroz razmatranje načina na koje ljudi shvataju međugrupnu povezanost koja na njih utječe (Abrams, 2010).

U širem smislu, pristup društvenom identitetu međugrupnih odnosa smatraju da su ljudi osjetljivi na razlike u statusu između grupa te da će pokušati održavati pozitivan identitet unutar grupe kroz postizanje prepoznatljive i poštovane pozicije za svoju grupu. Njihovi odgovori za statusnu nejednakost zavise od toga da li se statusne razlike smatraju legitimnim i stabilnim te da li se mogu direktno takmičiti sa drugima ili će morati stvoriti nove načine za isticanje pozitivnih razlika, kao i da li je moguće lako kretanje između društvenih grupa i kategorija (Ellemers, Spears i Doojse, 2002).

Pitanje sukoba u ovom je slučaju vrlo često, ali se također često i zanemaruje. Antipatije između grupa često se povezuje sa njihovim uvjerenjem da između njih postoji neki sukob interesa. Prema tome, bilo koje dvije grupe mogu jednostavno nastati i pretvoriti se u neprijateljske što ih čini negativno međuzavisnim. Odnosno, u slučajevima kada je dobitak jedne grupe gubitak druge, možemo biti sigurni da će nastati neprijateljstvo, negativni stereotipi i predrasude. Postoji mogućnosti i da se međugrupni odnosi poboljšaju postavljanjem ciljeva u kojima bi grupe bile pozitivno međuzavisne, dakle kada jedna grupa ne bi mogla uspjeti bez tuđe pomoći ili doprinosa. Prema tome, može se reći da postoji potreba procjenjivanja potencijalnih sukoba interesa između grupa (Abrams, 2010).

Ipak, navedeno i dalje nije dovoljno da bi se riješio problem predrasuda. Jasno je da predrasude nisu uvijek zasnovane na analizi troškova i koristi ili ličnim materijalnim interesima. Kao prvo, čak i u slučajevima u kojima nema direktnog sukoba interesa samo raspoređivanje ljudi u različite kategorije može biti dovoljan poticaj za stvaranje predrasuda i diskriminacije među grupama (Tafjel i Turner, 1979). Kao drugo, veliki broj grupa u društvu stvara privremene ili dugotrajne sukobe oko resursa, prava ili drugih pitanja. U velikom broju slučajeva postoji direktna kontrola nad utjecajem ovih sukoba. Zbog toga je potrebno razumjeti načine na koje se može prepoznati nastanak opasnih predrasuda, kao i načine na koje se mogu promovirati dobri odnosi čak i kada takva rješenja iziskuju dugoročnu pažnju.

U mjeri u kojoj se smatra da određena grupa predstavlja prijetnju, ljudi također mogu tvrditi da je ona legitimna kombinacija predrasuda i diskriminacije. Bilo bi pogrešno pretpostaviti da se stvarna prijetnja dobro održava u percipiranoj prijetnji. Osim toga, prijetnje se mogu javiti i trajati u različitim oblicima, te mogu imati različite implikacije na nivoe i forme predrasude. Stephan & Stephan (2000) razvili su teoriju predrasuda o "integriranoj prijetnji", fokusirajući se prvenstveno na međuetničke predrasude. Prijetnje se dijele na tri opšta tipa: realne prijetnje (npr. sigurnost i zdravlje), simboličke prijetnje (npr. prijetnja za kulturu) te ekonomske prijetnje.

Koristeći spoljne odnose Velike Britanije kao primjer, jasno je da za nju postoje značajne ekonomske prijetnje iz "tigar" ekonomija Dalekog istoka. Ipak, može se desiti da su ljudi više zabrinuti zbog ekonomske prijetnje imigracije, na primjer, budući da ljudi većinom ne razumiju makroekonomiju, te se fokusiraju na opipljive, jednostavne i neposredne faktore. Prema tome, ovisno o mješavini prijetnji, ljudi se mogu osjećati ambivalentno i ponašati se nedosljedno prema određenim grupama. Ipak, neke grupe se uglavnom smatraju prijetnjama, a druge manje. Četvrti element u modelu koji su predstavili Stephan i Stephan (2000) je međugrupna anksioznost. Važno je naglasiti da je bez mjerenja percepcije prijetnje teže predvidjeti način na koji će se predrasude manifestirati i oblike diskriminacije koji će nastati.

Hipoteza prijetnje moći pretpostavlja da se rasni animozitet povećava kako se povećava udio manjina u stanovništvu (McLaren, 2003). Međutim, navedene analize sugeriraju da

intenzitet navedenoga čini vjerovatnijim pojavu da će neprijateljstvo biti funkcija neposrednog omjera pripadnika manjina u određenoj situaciji. Konkretno, nivo varvarstva i linč mafijaša povećavaju se u odnosu na broj žrtava. Pritom je važno naglasiti da nivo varvarstva nije bio povezan sa generalnim udjelom pripadnika manjina u zajednici. Navedeno ima smisla budući da veće proporcije mogu povežati međuetničke kontakte, što potencijalno može smanjiti međuetničku napetost. Ipak, u slučajevima kada ta napetost postoji, vikzimizacija manjina je vjerojatnija ako se one nalaze u ranjivom (npr. izoliranom) položaju (Leader, Mullen i Abrams, 2007).

Istraživanje autora Mullen, Johnson i Anthony (1994) pokazalo je postojanje značajnih efekata percepcije sebe na percepcije manjinske grupe. Manje grupe će prvenstveno biti manje moćne, a moć može podstaknuti manje pažljivo kontrolisane ili razmatrane akcije (Fiske, 1993). Manje grupe privlače veću pažnju, a članovi takvih grupa sami regulišu svoje ponašanje. Shodno tome, situacije u kojima će određene grupe vjerovatno biti male i koncentrirane su situacije u kojima su te grupe posebno ranjive.

Moć može imati slične psihološke efekte kao i veličina grupe (Keltner i Robinson, 1996). Odnosno, osoba koja dolazi iz moćnije grupe ili ima ulogu moći može se subjektivno osjećati moćnom i čak se ponašati na moćan način kada on ili ona nisu u brojčanoj većini. U ovoj situaciji nalaze se npr. linijski menadžeri, a organizacije često imaju prava koja linijskim menadžerima daju ovlaštenje da daju instrukcije podređenima. Problem je u tome što čak i kada pravila zahtijevaju da se grupe tretiraju jednako, ljudi i dalje mogu koristiti znanje o relativnom društvenom statusu različitih grupa da se prema njihovim članovima ponašaju kao da jesu podređeni. Iz navedenoga slijedi da mjerenje percipirane moći ili društvenog statusa različite grupe može biti vrlo informativno pri razumijevanju razloga zbog koga se članovi određene grupe ne tretiraju kao jednaki. Na primjer, vjerovatnije je da će ljudi u moćnim ulogama koji prosuđuju druge obratiti pažnju na informacije koje potvrđuju stereotipe nego na informacije koje ne potvrđuju stereotipe (Abrams, 2010).

Weick (2008) je također sugerisao da ljudi na pozicijama moći vide njihov svijet u jednostavnijim terminima, primjenjujući stereotipe ne samo na druge nego i na sebe. Međutim, drugi način sagledavanja dokaza jeste i taj da nemoćni ljudi imaju tendenciju da budu pažljivi na detalje i dokaze kada donose sudu drugima, dok moćni ljudi imaju veću psihološku slobodu kada se radi o predrasudama. Zbog toga moćni ljudi mogu pokazati veći nivo fleksibilnosti u načinu na koji prosuđuju druge i izazov može biti u sprječavanju istih da donose pogrešne ili neprikladne generalizacije.

Članovi moćnih grupa često su pristraniji prema članovima drugih grupa, prema Richeson i Ambady (2001). Ipak, u određenim situacijama mogu biti velikodušniji za zajedničko dobro. Bitno je spomenuti da zadobivanje uloge moći generalno može poboljšati težnju osoba da se ponaša na diskriminatoran način, ali da se navedeno također može prevazići.

Najjednostavnije rečeno, predrasude predstavljaju unaprijed donešen sud o osobi, pojavi ili stvari. Predrasude često postaju temeljem raznih oblika nepravednog ponašanja i diskriminacije prema osobama na koje se odnose. One su takođe emocionalno "ojojene" te sprečavaju ljude u ispravnoj procjeni situacija, predmeta ili drugih ljudi. Prema Krizmaniću (2010), stvaranje predrasuda predstavlja univerzalnu ljudsku osobinu, što na vidjelo iznosi činjenicu da se predrasude svakodnevno koriste u životu ljudi. Ipak, pogrešno širenje vlastitih negativnih iskustava može biti uvelike štetno. U slučajevima kada je određena osoba razvila stav da pripadnici neke grupe posjeduju negativne karakteristike (na osnovu vlastitog negativnog iskustva sa pripadnicima te grupe), jasno je da ista osoba lako može pretpostaviti da svi pripadnici navedene društvene grupe dijele ista obilježja. Pojedinci u većini slučajeva pokazuju negativne emocije prema ljudima koji pripadaju drugim grupama, ali pokazuju i pozitivne emocije prema ljudima koji pripadaju njihovoj društvenoj grupi. Navedeno se ne razvija isključivo zbog mržnje, već i zbog manjka povjerenja i znanja u druge skupine. Ipak, upoznavanje sa objektom predrasude pojedincu može pomoći pri sticanju boljih znanja te razmišljanju koje je objektivno a ne zasnovano na predrasudama (Jonjić, 2017).

Kako tvrdi Furst (1995), engleski filozof Francis Bacon (1561-1626), o predrasudama je izjavio da su posljedica činjenice da su pogrešni pojmovi i idoli oduvijek zaposjedali ljudski razum te na taj način priječili put istini, te su iznova izranjali, čak i kada se taj pristup oslobodi, pri stjecanju novih znanja. Bacon ih je nazivao teretom i tvrdio je da se ljudi neće moći zaštititi od njih dok ih ne postanu svjesni, dok ih se ne odreknu čvrstom i svjesnom odlukom i na taj način "oslobode razum". Kako stoji u podacima na websiteu hrvatske enciklopedije (2012), Bacon je smatrao da postoje četiri vrste predrasuda: (a) predrasude koje su svojstvene čovjeku kao pripadniku ljudske vrste (idoli tribus ili idoli plemena); (b) predrasude koje su svojstvene pojedincu zbog njegovih osobnih nedostataka koji proizlaze iz navika, odgoja itd. (idoli specus ili idoli špilje); (c) predrasude koje nastaju na bazi jezika kao sredstva za sporazumijevanje, te koje vode u opća mjesta i verbalizam (idoli fori ili idoli trga), te (d) predrasude do kojih dolazi zbog nekritičnog prihvaćanja dogmatskih teza različitih filozofa (idoli theatri ili idoli teatra). Bacon je prve dvije od ovih vrsta predrasuda smatrao urođenima ljudskom duhu, dok je druge dvije smatrao svojstvima koja se sreću u društvenom životu. Bacon također tvrdi da se ljudi mogu osloboditi i prvih i drugih predrasuda onda kada se suoče sa lažnim autoritetima i odbace ih, te se u potpunosti oslone na promatranje pojava i iskustvo (Jurešić, 2017).

S druge strane, Aronson *et. al.* (2005) definisali su predrasude kao: „neprijateljski ili negativan stav prema pripadnicima prepoznatljive grupe ljudi, koji se zasniva isključivo na njihovu članstvu u toj grupi, a sastoji se od spoznajne, emocionalne i ponašajne sastavnice“ (str. 460). Emocionalna komponenta predrasuda utemeljena je u ljudskim emocijama prema nekom objektu stava. Kognitivnu komponentu predrasuda čine vjerovanja i misli i objektu stava, dok ponašajnu komponentu čini naše ponašanje prema objektu stava.

Emocionalna se komponenta nalazi u samim predrasudama. Budući da ljudi prema nekom objektu mogu imati negativne i pozitivne emocionalne reakcije, tehnički postoje pozitivne i negativne predrasude. Kada pojedinac zauzme određeni stav, on prema nečemu ima pozitivan ili negativan odnos koji je emocionalno "obojen", te se isti često ponaša u skladu sa tim stavom za koji smatra da ima intelektualnu (kognitivnu) zasnovanost (Aronson *et al.*, 2005). ona druga. Spoznajna sastavnica predrasuda predstavlja sud o svojstvima određenog objekta. U ovom slučaju vrednovanje ima mogućnost da bude negativno ili pozitivno, što znači da se karakteristike određenog objekta ocjenjuju kao loše ili dobre, štetne ili korisne, nepoželjne ili poželjne.

Predrasude su u većini slučajeva negativni stavovi, a takvi stavovi vode određenim ponašanjima. Podlijevanje vlastitoj predrasudi neku osobu može motivirati da se ponaša negativno ili pozitivno, jer se može manifestirati kao davanje prednosti vlastitoj društvenoj grupi (ili sebi) te kao pokušaj da se naškodi drugoj osobi ili grupi. Ponašanje koje nastaje kao rezultat predrasuda pojavljuje se u raznim oblicima koji u velikom broju slučajeva rezultiraju nepravednim postupcima. Pod pozitivnim stavom se smatra namjera da se objekat stava zaštiti ili podrži, dok negativan stav podrazumijeva napad i/ili izbjegavanje. Kada se govori o predrasudama, takav oblik ponašanja naziva se diskriminacijom (Aronson *et al.*, 2005).

Oblikovanje ponašanja i stavova odvija se u međudjelovanju naslijeđene psihičke strukture i grupnih normi. U velikom broju slučajeva grupni pritisak je toliko jak da mu pojedinci podliježu zanemarujući pritom temeljne društvene vrijednosti. Edukacija o ljudskim vrijednostima jedini je put mijenjanja predrasuda i stavova (Jurešić, 2017).

Postoji nekoliko različitih teorija o razvoju i nastanku predrasuda. Unatoč tome, sve teorije dijele to da u najvećoj mjeri društveno okruženje utječe na razvoj predrasuda. Pojedinac koji podliježe predrasudama gubi sposobnost spoznavanja prave kvalitete neke pojave, skupine ili pojedinca. Za takvu je osobu odstupanje od vlastitih neosnovanih uvjerenja vrlo teško, a ta ista uvjerenja zasnovana su na neprimjerenoj generalizaciji (Jurešić, 2017).

Postoji više različitih uzroka predrasudama. Aronson *et al.* (2005) tvrde da istraživanja pokazuju postojanje četiri glavna načina koji utječu na nastanak diskriminacija i predrasuda: način razmišljanja, način pripisivanja značenja, način raspodjele resursa i način konformizma.

Postoje različiti uzroci za nastanak predrasuda. Prema Aronsonu *et al.* (2005), određena istraživanja pokazala su postojanje četiri glavna načina koja utječu nastajanje diskriminacije i predrasuda: (a) način na koji mislimo; (b) način na koji pripisujemo značenje; (c) način na koji raspodjeljujemo resurse; (d) način na koji se konformiramo. Način na koji mislimo odnosi se na činjenicu da predrasude predstavljaju posljedicu pojave ljudskog načina procesuiranja i organiziranja informacija. Način na koji pripisujemo značenje odnosi se na

individualni pristranost pri objašnjenju ili atribuciji. Ljudi u velikom broju slučajeva pribjegavaju zaključku da ponašanje osobe predstavlja posljedicu određenog aspekta njegove/njene ličnosti, zanemarujući pritom aspekt situacije. Prema tome, do diskriminacije i predrasuda dolazi u slučajevima kada su ljudi pristrasni u objašnjavanju.

Treće objašnjenje uzroka diskriminacija i predrasuda se tiče načina na koji ljudi raspodjeljuju resurse, tačnije na teoriju realnog konflikta. Izvor sukoba i predrasuda u ovom slučaju je natjecanje. Ljudi se, između ostaloga, natječu za političku moć i društveni status, posjedovanje rijetkih resursa itd. Kako tvrdi teorija realnog sukoba, ograničeni resursi dovode do sukoba među grupama i na taj način rezultiraju diskriminacijom i predrasadama. Iz navedenoga slijedi da teška vremena sa sobom većinom donose pojačavanje predrasuda i sukob oko nedjeljivih ciljeva. Četvrto objašnjenje uzroka diskriminacija i predrasuda jeste način na koji se ljudi konformiraju, tačnije to su normativna pravila. Konformizam predstavlja promjenu uvjerenja i ponašanja kao posljedica zamišljenog ili stvarnog pritiska grupe. Konformizam predstavlja jedan od glavnih dijelova društvenog života, i najčešće se radi sa ciljem društvenog pristanka ili sticanja informacija. Norme predstavljaju društvena uvjerenja o tome što je prihvatljivo, prikladno i dopušteno, i one značajno variraju između kultura. Iz navedenog slijedi da, u slučajevima kada se čitava kultura pridržava vrijednosti i normi nejednakosti, djeca usvajaju navedene norme i kasnije ih nastavljaju održavati, sve dok se ne susretnu sa drugačijim normama (Jurešić, 2017).

Kako navodi Sablić (2014), osobine ličnosti iz kojih nastaju predrasude su sljedeće: (a) rigidno pridržavanje konvencionalnih vrednota; (b) spremnost na okrivljivanje i kažnjavanje ljudi koji se suprotstavljaju konvencionalnim normama; (c) podređivanje idealiziranom autoritetu; (d) praznovjerje; (e) osjećaj strahovanja prema moći; (f) otpor prema subjektivnosti, osjetljivosti i mašti; (g) destruktivnost i cinizam; (h) opterećenost seksualnošću.

Prema Crandall *et.al.*, (2002), predrasude predstavljaju negativna vrednovanja pojedinaca ili grupa na temelju grupne pripadnosti, te se sastoje od emocionalne, spoznajne i bihevioralne komponente. Predrasude se također mogu predstaviti kao zadržavanje negativnih emocija prema određenoj grupi i njenim pripadnicima, ili kao negativno tretiranje grupe i osoba koje joj pripadaju (Brown, 1995). Prethodna definicija naglašava emocionalnu komponentu predrasude te njihovu manifestaciju kroz bihevioralnu komponentu. Postoje različiti načini iskazivanja predrasuda, a neke od njih je već sredinom prošlog stoljeća naveo Allport (1954): ismijavanje i "govor mržnje", izbjegavanje pripadnika manjinske grupe, fizički napadi, etničko čišćenje te genocid. Specifične su predrasude prema osobama sa invaliditetom, koje se ne temelje na antipatiji, već na emocionalnoj nelagodi koji tjelesni nedostaci izazivaju kod promatrača ili na infantiliziranju takvih osoba. Ovdje je važno naglasiti da se načini na koji se predrasude manifestiraju uvelike razlikuju, ali su ipak svi uvredljivi za žrtve predrasuda.

U novije su vrijeme sve rašireniji suptilniji načini iskazivanja predrasuda, kao što su moderni seksizam ili moderni rasizam koji se, između ostaloga, iskazuju na način da individua negira probleme sa kojim se određene diskriminirane skupine suočavaju (Ekhammar & Akrami, 2003). Tako se može pretpostaviti da će i djeca ovih osoba zastupati slične predrasude. Prema Baron i Banaji (2006), djeca do deset godina su svjesna da nije primjereno otvoreno iskazivati predrasude, ali korištenje implicitnih mjera potvrđuje da su prikrivene predrasude i dalje prisutne.

Pristupi koji se temelje na ličnosti zagovaraju poziciju prema kojoj sklonost predrasudama ne predstavlja prvenstveno kao socijalnopsihološki fenomen, nego da je navedeni fenomen lakše objasniti kroz faktore unutar pojedinca. Navedenu poziciju potvrđuje činjenica da osobe koje imaju različito socijalno porijeklo mogu razviti slične predrasude. Ovu činjenicu svojim su istraživanjima potvrdili razni autori, kao što su Adorno (1950, prema Ekhammar & Akrami, 2003), Allport (1954), te, u novije vrijeme McFarland (2001).

Rani pristupi predrasudama, kao što je Allportov (1954), bili su usmjereni na razlike u karakterima koje potiču nastanak i oblikovanje predrasuda. U tom smislu je poznata i zastupljena teorija autoritarne ličnosti. Autoritarne ličnosti definirane su kao ličnosti koje teže autoritarnom društvenom sistemu, te u velikoj mjeri traže podređenost, poslušnost i pokorno prihvaćanje autoriteta (Reber i Reber, 2001).

Postoji i verzija navedene teorija koja je prilagođena za dječju dob, što je teorija unutrašnjih stanja (eng. *Inner State Theory*), koju su predstavili Adorno *et al.* (1950, prema Nesdale, 2004). Ova teorija predstavlja psihodinamičku teoriju te tvrdi da djeca koja doživljavaju i prikrivaju neprijateljstvo, bijes, socijalnu anksioznost i frustraciju kao posljedice roditeljskog stila odgoja imaju veću vjerojatnost za razvijanje predrasuda. Bitan faktor u ovoj teoriji jeste autoritarna socijalizacija, budući da autoritarnost i netolerancija roditelja prema djetetu utiču na to da dijete postane nesposobno tolerisati bilo kakve različitosti kod drugih ljudi. Djeca koja su izložena kažnjavanju i prijetnjama nekonvencionalnog ponašanja razvijaju neadekvatan ego. Zbog toga što ne mogu vlastitu agresiju usmjeriti prema roditeljima, djeca je usmjeravaju prema grupama koje se doživljavaju devijantnima, poput etničkih manjina, te njihovi roditelji često odobravaju takvo ponašanje. Na taj se način autoritarna ličnost razvija još u djetinjstvu i tijekom adolescencije (Maričić, 2009).

Nadovezujući se na prethodno, postoji istraživanje Kiesnera *et al.* (2003) koje se bavilo sličnom temom - odnosom iskustva između vršnjačke odbačenosti, predrasuda i samopoštovanja. Ovo istraživanje potvrdilo je važnost uloge koju samopoštovanje ima za nastanak predrasuda u ranoj adolescenciji; naime, adolescenti koji u svojoj vršnjačkoj grupi imaju nizak status predrasude izražavaju na pojačan način isključivo u slučajevima kada navedeno prati i nizak nivo samopoštovanja.

Pored kategoriziranja drugih, ljudi svakodnevno kategoriziraju i sami sebe. Decenije istraživanja korištenjem "minimalne grupne paradigme" pokazala su da je sam cilj kategorisanja drugih dovoljan da proizvede diskriminatorno ponašanje. Čak i kada ne mogu ostvariti ličnu dobit, kada su nesvjesni pojedinačnih individua koji čine njihovu i druge grupe, te kada su ljudi kojima mogu dati resurse potpuno anonimni, ljudi i dalje favoriziraju pripadnike vlastite kategorije nad ljudima za koje vjeruju da pripadaju drugim kategorijama. Baza navedenoga jeste činjenica da ljudi psihološki uvećavaju koncept samih sebe kako bi u njega uključili i kategoriju za koju vjeruju da joj pripadaju. Favoriziranjem drugih članova te kategorije ljudi psihološki favoriziraju sami sebe. Jednako kao što kategorizacija drugih često podrazumijeva korištenje stereotipa pri prosudbi, postoje jasni dokazi da ljudi često primjenjuju društvene stereotipe vlastitih grupa na same sebe. Prema tome, stereotipi prema samima sebi, baš kao i prema drugim društvenim grupama, mogu biti jednako pozitivni ili negativni (Abrams, 2010).

Predrasude i stereotipi nisu bazirani isključivo na negativnim percepcijama. Umjesto toga, neki očigledno pozitivni stereotipi mogu se koristiti kako bi opravdali isključivanje ili osudu prema određenim grupama u društvu. Na primjer, seksizam je tradicionalno tretiran kao neželjeno neprijateljstvo i animozitet prema ženama. Ipak, jasno je da seksizam zapravo sadrži mnoge različite komponente (Abrams, 2010).

U širem smislu navedeno se može karakterizirati kao tradicionalno neprijateljski stav (npr. da žene traže previše jednakosti), te kao benigni stavovi. "Benigni" seksizam nije prožet negativnim emocijama, već posjeduje suprotan ton, smatrajući žene važnima i vrijednima pažnje. Razlog zbog koga su ovi stavovi seksistički jeste to da su uvjetovani: kada bi se žene držale svog tradicionalnog mjesta kao domaćica te pokazale lojalnost svom muškarcu bile bi tretirane sa poštovanjem i zaštitom (Abrams, 2010).

Mnoge medijske predstave i društveni običaju podržavaju ovu ideju (kao što je držanje vrata ženama, dozvoljavanje ženama da idu prve itd.) u obliku bontona i lijepog ponašanja. Ali ovi stavovi i prakse također promovišu legitimnost društvenog sistema u kome muškarci imaju pravo na dominaciju u vidu moći i resursa. Prema tome, benigne predrasude često mogu biti alat pomoću koga se ljudi odnose s visoka. Kao primjer tomu, Abrams *et al.* (2003) pokazali su da kada su lažni porotnici upitani da ocijene krivicu žrtava silovanja, oni koji su imali benigne seksističke stavove češće su krivili žrtve silovanja od strane poznanika nego od strane stranaca. Za benignog seksistu, žrtva silovanja od strane stranca je "nevina", dok je žrtva silovanja od strane poznanika, dozvoljavajući poznaniku da bude tako blizu, prekršila svoju društvenu ulogu (Abrams, 2010).

Fiske *et al.* (2002) proširili su istraživanje seksizma na generalnu teoriju o stereotipiziranju grupa. Društvene grupe i kategorije koje imaju niži status vjerovatnije će biti mete predrasuda, kao što je npr. ona da su to topli ali nesposobni ljudi. Većina i obično grupe višeg statusa teže održavanju ovih stereotipa zato što formiraju važan dio ideologije koja

opravdava društvenu dominaciju njihove društvene grupe nad drugima. Jost & Banaji (1994) ovakva uvjerenja nazivaju "opravdanja sistema" jer, služeći pojačanju samopouzdanja grupa sa niskim statusom, ova uvjerenja također služe održavanju i opravdavanju sistema koji ih tlači.

Na osnovu ovih ideja Fiske *et al.* (2002) razvili su model "sadržaja stereotipa", koji sadrži osnovne elemente svih stereotipa. Iako se apsolutna sveobuhvatnost ovog modela može dovesti u pitanje, nema mnogo sumnji, na osnovu ankete i eksperimentalnih dokaza, da ona obuhvata veći dio teritorija mnogih važnih stereotipa sa potencijalno velikim posljedicama. Na primjer, autori su tražili od devet muških i ženskih sudionika da navedu stepen do koga određene društvene grupe (uključujući rod, rasu, godine i etničke grupe) pokazuju specifične osobine. Suprotno ideji da se predrasude baziraju isključivo na antipatiji, oni su otkrili da se grupe većinom klasifikuju u dvije dimenzije - toplina i sposobnost. Predrasude mogu uzimati različite oblike. Na primjer, većina grupa klasifikovana je visoko u smislu sposobnosti ali nisko u smislu topline ("predrasude zavisti") ili nisko u smislu sposobnosti a visoko u smislu topline ("paternalističke predrasude").

Način na koji su sudionici ovog istraživanja opisali svaku od grupa određeno je društveno-strukturalnim vezama između grupa. Grupe sa visokim statusom često su smatrane sposobnima ali hladnima (npr. muškarci i Židovi), dok su grupe sa niskim statusom smatrane toplima ali nesposobnima. Ove percepcije također su uvjetovane razmjerom do koga se grupe smatraju takmičarskima, te razmjerom do koga se smatra da uživaju nezaslužene povlastice. Ove percepcije također su otvorile put za snažne emocionalne i ponašajne odgovore na članove različitih grupa. Generalno govoreći, model sadržaja stereotipa nudi snažan okvir za mapiranje načina na koji se društvene grupe percipiraju u svakoj tački vremena, te dozvoljava usporedbe između različitih društvenih grupa. Zbog toga se upoređivanja između različitih društvenih grupa čini kao koristan alat (Abrams, 2010).

Postoji široka literatura o načinima na koji ljudi doživljavaju predrasude, od čega se većina tiče načina na koji ljudi mogu poricati diskriminaciju sa kojom se suočavaju (Abrams i Emler, 1992; Major, Quinton i McCoy, 2002; Branscombe, 2004). Različite teme u ovoj literaturi naglašavaju različite razloge zbog kojih bi ljudi mogli poricati navedeno. Između ostaloga, tu je činjenica da je teško prihvatiti da neko drugi ima kontrolu nad našom sudbinom, te da bi jednako utješno moglo zadržati uvjerenje da čovjek ima priliku da se riješi ovakve diskriminacije ako bi samo poželio.

Daljnja interpretacija je to da zbog izolovanosti i moguće segregacije, članovi određenih potlačenih grupa uglavnom upoređuju vlastitu situaciju sa drugima unutar grupe, umjesto sa onima izvan. Kao rezultat toga, nivo potlačenosti i razlika u odnosu na moćnije grupe nije njihova glavna briga. Jedna stvar, ipak, je sigurna, a to je važnost razumijevanja perspektive individue i grupa koji se suočavaju sa diskriminacijom. Potrebe da se vide obje strane jednačine naglašena je rezultatima ankete "Age Concern England" (ACE) organizacije, koja

je pokazala da, iako većina ljudi ne izražava negativne stavove prema različitim dobnim grupama, ageizam je glavna forma predrasude prema samom sebi (ACE, 2008).

Dosta istraživanja o mikro-dinamici međurasne interakcije pokazuje da članovi manjinske grupe vrlo dobro primjećuju kada većinske grupe imaju prema njima implicitne predrasudne stavove. Članovi većine možda su nesvjesni vlastitih stavova, ili se trude da se pokažu kao osobe bez predrasuda. Ovo zauzvrat detektuju pripadnici manjinskih grupa koji iz interakcije izlaze osjećajući se obezvrijeđeno, dok bi pripadnik većinske grupe za istu situaciju rekao da je "prošlo dobro" (Richeson i Shelton, 2007). Jedna od implikacija ovog dokaza je i to da je važno suočiti se sa predrasudama na eksplicitnim i implicitnim nivoima mjerenja ili, jednostavnije, da se sadržaj stereotipa i negativnih pretpostavki o grupama učini glavnom metom.

Ipak, prije nego bi navedene pretpostavke mogle postati metom, važno je prvenstveno razumjeti proces na koji stereotipi nastaju u ljudskog kognitivnom sistemu. Navedeno potencijalno omogućava razumijevanje mehanizama nastanka stereotipa na individualnom nivou, što omogućava pojedincima da razumiju vlastite stereotipe i na taj način ih se riješe ili ih lakše kontroliraju.

2.3. Proces nastanka stereotipa

Asocijacije koje se unutar stereotipa prenose mogu biti automatizovane ili prethodno naučene. Automatska aktivacija stereotipa manifestira se u brzini davanja odgovora. Navedeno zapravo znači da prisustvo pripadnika određene društvene grupe stereotipne asocijacije čini kognitivno dostupnijim mnogo brže nego kontradiktorne ili irelevantne asocijacije. Jedan od tipova automatskog aktiviranja stereotipa je također i davanje prednosti vlastitoj društvenoj grupi ili favoriziranje iste (Jonjić, 2017).

Stereotipi, kako je prethodno navedeno, pojedincu pomažu u obradi informacije. Pojedincu bi bez njih bio preplavljen informacijama. Kao posljedica navedenoga javlja se pristranost pojedinca percepcijama i sjećanjima na donesene zaključke i dobivene informacije. Ovdje je važno naglasiti efekat prvenstva - najveće djelovanje na opšte dojmove pojedinaca ima prva informacija koju on primi. Tako se od ispitanika koji su sudjelovali u istraživanju koje su povelili Jones i saradnici 1968. godine tražilo da, gledajući studenta kako pokušava riješiti niz teških problema višestrukog izbora, tražilo da procijene opštu sposobnost studenta. On je tačno riješio 15 od 30 problema, ali je student procijenjen kao sposobniji ako su problemi riješeni na početku niza, a ne na kraju. Kada se tražilo od ispitanika da se prisjeti koliko je tačnih zadataka student riješio, ispitanici koji su vidjeli više riješenih problema na početku niza u prosjeku su odgovorili da je student riješio 21 problem, dok su ispitanici koji su rješenje zadataka pretežno vidjeli na kraju niza prosječno odgovorili da je on riješio 13 od 20 zadataka (Atkinson i Hilgard, 2007).

Istraživanja su također pokazala da rasni i spolni stereotipi utiču na oblikovanje načina na koji pojedinci interpretiraju ponašanja drugih ljudi. Na primjer, kako tvrdi Jonjić (2017), kada se euroamerikancima predstavi informacija da je afroamerikanac udario nekoga skloni su zaključku da se radi o agresivnom čovjeku; nasuprot tome, kada čuju da je isto napravio euroamerikanac, pitaju se šta ga je na to navelo. Informacije koje se podudaraju sa stereotipom smatraju se dijagnostičkima za ličnost i sposobnosti navedene osobe, dok se informacije koje se ne podudaraju sa stereotipom odbacuju kao nekarakteristične za navedenu osobu (Atkinson i Hilgard, 2007).

Tumačenje koje je dominantno u diskursu i samoostvarujućoj prirodi stereotipa koristi se pojmom prijetnje stereotipa, prema kome već i sama prijetnja identificiranja sa određenim stereotipom ima mogućnost da podigne razinu anksioznosti osobe, što može dovesti do smanjenje učinkovitosti. Ostala tumačenja mogu umanjiti ulogu percepirane prijetnje te se pozvati na puku mentalnu reprezentaciju ponašanja koja su povezana sa aktiviranim stereotipima. Mentalna aktivacija navedenih ponašajnih reprezentacija može pomoću načela ideomotorne akcije pojavu takvih ponašanja učiniti vjerojatnijima (Atkinson i Hilgard, 2007).

Mnoga od probabilističkih pitanja kojima se ljudi bave pripadaju jednoj od sljedećih grupa: Kolika je vjerovatnoća da objekat A pripada klasi B? Kolika je vjerovatnoća da događaj razgovora A potiče iz procesa B? Kolika je vjerovatnoća da će proces A generirati događaj B? Odgovarajući na takva pitanja, ljudi se većinom oslanjaju na heuristiku reprezentativnosti u kojoj se vjerovatnoće procjenjuju stepenom do kojeg je A reprezentativan za B, dakle stepenom sličnosti između njih. Kada su A i B vrlo slični, dakle kada je dotični ishod veoma reprezentativan za proces iz kojeg je nastao, tada se tvrdi da je njegova vjerovatnoća visoka. U slučaju kada ishod nije reprezentativan za proces generisanja, procjenjuje se da će vjerovatnoća biti niska (Tversky i Kahneman, 1973).

Autori su se u svom radu poslužili primjerom kako bi ilustrirali proces prosuđivanja prema reprezentativnosti. Kao primjer su uzeli "gospodina X" koji je opisan kao "pedantan, introvertan i svečan" te mu dodijelili sljedeći niz zanimanja: poljoprivrednik, prodavač, pilot, bibliotekar, ljekar. Navedeno su uradili kako bi proučili način na koji ljudi procesiraju vjerovatnoću da se g. X bavi ovim zanimanjima te kojim redoslijedom će ljudi raspodijeliti ova zanimanja u smislu vjerovatnoće. Heuristika reprezentativnosti procjenjuje sličnost gospodina X sa stereotipom svake od profesionalnih uloga, te raspoređuje zanimanja prema stepenu u kome gospodin X zastupa ove stereotipe. Istraživanja koja su uključivala probleme ovoga tipa otkrila su da ljudi zapravo poredaju okupacije po vjerovatnoći i sličnosti na potpuno isti način. Ovakav pristup procjeni vjerovatnoće dovodi do ozbiljnih pristranosti, budući da određeni broj faktora koje je potrebno uzeti u obzir pri procjeni određivanja vjerovatnoće nema ulogu u sudovima sličnosti (Tversky i Kahneman, 1973).

Jedan od faktora koji uvelike utiču na vjerovatnoću ali koji nemaju efekta na reprezentativnost jeste prethodna vjerovatnoća ili učestalost osnovne stope ishoda. Na primjer, u slučaju g. X, činjenica da u populaciji ima mnogo više poljoprivrednika nego bibliotekara trebala bi biti dijelom svake razumne procjene da je g. X bibliotekar, a ne poljoprivrednik. Razmatranja bazne frekvencije, međutim, ne utiču na sličnost g. X sa stereotipima bibliotekara i farmera. Ako ljudi procjene vjerovatnoću prema reprezentativnosti, prethodne vjerovatnoće će biti zanemarene (Tversky i Kahneman, 1973).

Do nastanka stereotipa također može doći putem intuitivnog sudai sistematskih grešaka koje nastaju paralelno s njim. Navedeno se može jednostavnije nazvati greškama u rasuđivanju. Kako tvrde Morewedge i Kahneman (2010), dvosistemske modeli rasuđivanja pripisuju greške prosuđivanja dvijema različitim neuspjesima. Automatske operacije "Sistema 1" stvaraju pogrešnu intuiciju, koju kontrolisane operacije "Sistema 2" ne uspijevaju da otkriju i isprave. Sistem 1 predstavlja automatske operacije asocijativnog pamćenja, a autori su se oslonili na istraživanja u paradigmi prajminga (eng. *priming*) kako bi opisali njegovo funkcionisanje. Tri karakteristike asocijativnog pamćenja (asocijativna koherentnost, zamjena atributa i tečnost obrade) dovode do velikih pristranosti u intuitivnom prosuđivanju. Autori također naglašavaju i sposobnost Sistema 1 da kreira složene i kvalificirane prosudbe i ulogu sistema kao izvora grešaka u prosuđivanju i nastanka stereotipa.

Studija intuitivnog prosuđivanja identificirala je dugu listu sistematskih grešaka (pristranosti) i specifičnih modela koji objašnjavaju podskupove ovih grešaka. Mnogi od modela koji su predloženi da bi se ove greške uzele u obzir pozivaju se na pogled dvostrukog sistema, prema kome automatski procesi (gore spomenuti Sistem 1) generišu utiske i provizorne prosudbe, koje mogu biti blokirane, prihvaćene ili ispravljene kontrolisanim procesima (Sistem 2). Ipak, čak i začetnici dvosistenskog pogleda (Evans, 2009; Stanovich, 2009) ga smatraju nedovoljno specificiranim. Morrewedge i Kahneman (2010) identificirali su Sistem 1 sa automatskim operacijama asocijativne memorije. Zatim su pokazali da tri karakteristike asocijativnih procesa predstavljaju glavne predrasude u prosuđivanju i izboru koje su identificirane tijekom posljednje četiri decenije.

Napredak u razumijevanju strukture asocijativnog pamćenja desio se kada su studenti počeli istraživati determinante i posljedice pristupačnosti u osnovnoj paradigmi (Uleman, Saribay i Gonzalez, 2008). Pritom ispitivanja strukture pamćenja nisu bila ni nasumična, kao u ranijim studijama slobodnih asocijacija, niti strogo ograničena na logičke odnose kao u studijama propozicionalnih mreža. Umjesto toga, potraga za efektima pražnjenja bila je vođena specifičnim hipotezama o pravilima koja upravljaju širenjem aktivacije u asocijativnom pamćenju, kao što je ideja da se aktivacija širi između doslovnog i metaforičkog značenja. Na primjer, držanje tople šoljice kafe povećava vjerovatnoću da se stranca percipira kao toplu osobu (Williams i Bargh, 2008). Drugo istraživanje (Förster i Liberman, 2007) dokumentiralo je veze između verbalnih predstava, izraza lica, emocija,

motoričkih odgovora, vizualne percepcije pa čak i svjesnih i nesvjesnih ciljeva. Morewedge & Kahneman (2010) oslonili su se na navedena nova znanja kako bi objasnili glavne fenomene intuitivnog prosuđivanja.

Prema tome, o prosudbama se može razmišljati kao o ponderisanoj kombinaciji stavki informacija (Hammond, Hirsch, i Todd, 1964). U ovoj shemi, pristranost u prosuđivanju uvijek se može opisati kao pretežito ponderisanje određenih aspekata informacija te premalo razmatranje ili zanemarivanje drugih, u odnosu na kriterij tačnosti ili logičke konzistentnosti. Morewedge i Kahneman (2010) su ovdje ponudili hipotezu da će se snažno aktiviranim informacijama vjerojatno dati veća težina nego što zaslužuju, a relevantno znanje koje nije aktivirano asocijativnim kontekstom bit će potcijenjeno ili zanemareno. Na ovaj način principi asocijativne aktivacije pomažu u objašnjavanju pristranosti prosuđivanja i stvaranja stereotipa i predrasuda.

2.3.1. Odgoj

Važnost odrastanja i odgoja ključna je razvoj načina na koji djeca gledaju na svijet, što navedeno čini jednom od početnih faza nastanka predrasuda i stereotipa kod pojedinaca. Jasno je da djeca u roditeljskoj kući mogu usvojiti raznorazne stereotipe i predrasude te ih sa sobom ponijeti u kasniji, odrasli život. Zbog toga je važno ukratko opisati ulogu roditelja u razvoju stereotipa i predrasuda.

Suptilniji način iskazivanja predrasuda u novije se vrijeme sve više istražuju. U navedene npr. spadaju moderni rasizam i moderni seksizam, koji se iskazuju na način da osoba negira probleme sa kojima se pripadnici određene diskriminirane skupine susreću (Ekhamar i Akrami, 2003). Naravno, djeca su uvelike sklona takvom tipu predrasuda i manifestacijama istih. Kako tvrde (Baron i Banaji, 2006), djeca do desete godine svjesna su da predrasude nije primjereno otvoreno iskazivati. Ipak, korištenje implicitnih mjera pokazalo je da su određene predrasude i dalje prisutne kod djece.

Kako tvrdi Maričić (2009), postoje tri osnovne grupe kojima se objašnjavaju predrasude odraslih, te se teorijska objašnjenja koja se tiču razvoja predrasuda u dječjoj dobi mogu kategorizirati na sličan način. Osnovni teorijski pristupi koji se bave ovom temom mogu se podijeliti na pristupe koji se temelje na ličnosti, socijalnopsihološke pristupe, te kognitivne pristupe. Nesdale (2004) je za razumijevanje predrasuda kod djece naveo tri slična pristupa: (a) sociokognitivni pristup; (b) objašnjenja temeljena na socijalnoj neprilagođenosti i (c) objašnjenja temeljena na socijalnom odrazu i drugim socijalnopsihološkim procesima.

Temelj sociokognitivnog pristupa nalazi se u naglašavanju važnosti promjena u kognitivnim sposobnostima. Ove je promjene potrebno promatrati u odnosu na socijalni kontekst. Koristeći kognitivno-socijalnu teoriju o razvoju predrasuda, Frances Aboud (1988) je

nadopunila Piagetova saznanja o kognitivnom razvoju uzevši u obzir utjecaje roditelja, vršnjaka, šire zajednice i drugih važnih faktora u djetetovom životu.

Pristup emocionalne neprilagođenosti je pristup koji ponajviše odgovara pristupu koji se temelji na crtama ličnosti. U navedeno se ubraja teorija autoritarnosti, tj. teorija koja je prilagođena teoriji unutrašnjih stanja u dječjoj dobi (Nesdale, 2004). Budući da se radi o djeci, prikladno je reći da se ovdje radi o emocionalnoj neprilagođenosti umjesto o crtama ličnosti, budući da crte ličnosti ipak predstavljaju trajnu karakteristiku i u manjoj su mjeri definisane u razdoblju u kome se djetetova ličnost formira (Maričić, 2009).

2.3.2. Kultura

Kulturološke teorije o nastanku predrasuda smatraju određene socijalne vrijednosti, norme i shvatanja koja su karakteristična za neku kulturu izvorom predrasuda. Iz navedenoga slijedi da su u ovom slučaju faktori izvora predrasuda dugotrajni u sklopu nekog društva. Shvatanje prema kome se izvor predrasuda vidi u naglom procesu urbanizacije određenih društava mogu se ubrojati u ove teorije. Kulturološka koncepcija u užem smislu je koncepcija da su izvor predrasuda određena tradicionalna grupna shvatanja (Jurešić, 2017).

U pogledu kulture također se mogu spomenuti i situacijske teorije nastanka predrasuda, budući da je kultura uvelike odraz trenutne društvene situacije u određenom vremenskom periodu. Na ovakve se teorije gleda kao na posljedicu usklađenosti sa trenutnim društvenim silama koje su zastupljene u kulturi. Postoji više tipova ove teorije, u koje spada i "teorija atmosfere". Prema navedenoj teoriji, izvori predrasuda su neposredan utjecaj i prenošenje shvatanja koja su zastupljena u sredini u kojoj živi pojedinac. Druga shvatanja naglašavaju važnost drugih trenutaka, kao što su povećana socijalna pokretljivost, nezaposlenost ili neke druge aktualne pojave u određenoj sredini. Ovdje važno naglasiti da situacijske teorije ne objašnjavaju razlog zbog koga se predrasude javljaju kod nekih pojedinaca, a ne kod drugih. Ove teorije jedino mogu objasniti naklonost prema određenoj grupi, ali nemaju mogućnost tumačenja najintenzivnijih i najčešćih predrasuda koje su usmjerene prema uvijek istim etničkim grupama (Jurešić, 2017).

2.3.3. Mediji

Mediji kao glavni način prenošenja informacija imaju snažan uticaj na stvaranje i prenošenje različitih vrsta stereotipa. Postoje razne vrste stereotipa koje se prenose putem medija. Prvi od navedenih su rodni stereotipi. Kroz primanje medijskih obrazaca koji se često ponavljaju, primatelji informacija konstruiraju predodžbe o karakteristikama žena i muškaraca. Kako navode Lubina i Brlić-Klímpak (2014), rodni stereotipi koji se jednom usvoje na taj način naročito su otporni na promjene čak i nakon novih informacija, što dovodi do pojave

njihovog pretvaranja u obrasce koji postaju reprezentativnim načinima razmišljanja i ophođenja sa drugim ljudima. Govoreći o razdiobi medijskog odnosa prema muškarcima i ženama, važno je napraviti razliku (društveni i jezičnu), između pojmova spola i roda. Spol je, kako tvrdi Hasanagić (2012), biološka odrednica žene ili muškarca koja, pored bioloških, za sobom povlači i društvene razlike. Rod predstavlja kulturološki i socijalni konstrukt djelovanja i ponašanja koji se kategoriziraju tipično ženskim ili tipično muškim. Što se tiče rodni uloga, to je pojam koji se odnosi na očekivanja o prikladnim ulogama za žene i muškarce u smislu psiholoških karakteristika i ponašanja (Best, 2003).

Postojanje negativnih rodni stereotipa često je održavano sadržajima koji se prezentiraju u medijima. Razlika na koji mediji prikazuju žene i muškarce je neosporna - s jedne strane, ženski lik se u velikoj mjeri podređuje patrijarhalnim standardima i objektivizira, dok se muški lik prikazuje u liku nadređenog subjekta u nekoj radnji, mišićavog i spremnog na osvajanje (Hasanagić, 2012).

Ovdje se može reći da se na taj način tradicionalna razlika u odnosu između žena i muškaraca prenosi u medijske krugove. Kako tvrde Lubina i Brlić-Klmpak (2014), u postmodernom dobu desio se značajan porast stereotipa kojim se naglašava diferencijacija između dva spola. Današnje je doba pod velikim uticajem medijskog tržišta te ideala i vrijednosti koje se kroz njega propagiraju. Seksualnost, ljepota i tjelesnost predstavljaju glavne karakteristike medijskih sadržaja, koji dovode do nastanka negativnih stereotipa te objektivizacije i seksualizacije žena. Dugoročno slušanje, gledanje i korištenje takve vrste sadržaja uvelike utiče na perspektivu primatelja informacija, koji kasnije stavove i djelovanje temelji na stereotipiziranim konstruktima koje je usvojio putem medija.

Kako tvrdi Milivojević (2004), mediji konstruišu određene predodžbe, prezentiraju stvarnost te predstavljaju osobu ili objekat u odsustvu. Mediji se koriste tehnikom pojednostavljivanja kako bi prepoznali zajedničke karakteristike u mnoštvu različitog sadržaja, što je postupak koji u sebi krije strahovanje od novog i drukčijeg, zbog čega mediji umjesto navedenoga nude stereotipove.

Milivojević (2004) navodi kako je analiza uloga u kojima se pojavljuju žene u medijima dokaz o ponavljajućim uzorcima iz popularne kulture. Ovo je dijelom i bazirano u činjenici da je najznačajniji javni angažman žena zabavljački. Polovina medijskog sadržaja u kome se pojavljuju žene prikazuje ih kao pjevačice, zabavljačice, televizijske ličnosti ili modele. Nasuprot tome, često se dešava i suprotno. Zabavljačke uloge u ovom slučaju narušavaju tradicionalne - domaćice, supruge, majke ili pratilje uspješnih muškaraca. Prikazivanje žena koje imaju uspješnu karijeru često se preklapa sa ulogama majke i supruge, tačnije predstavlja ženu kao uspješnu u slučajevima kada uspijeva balansirati između ove dvije sfere svoga života. Nadalje, u slučajevima kada mediji ženu prikazuju kao stručnjakinju u vlastitome polju, njezina stručnost prilagođena je obiteljskoj sferi i ulozi žene kao one koja drži obitelj na okupu.

Milivojević (2004) također navodi kako su muškarci predstavljeni u okviru raznih zanimanja (istraživači, arheolozi, astronauti, pjesnici, političari, glumci itd). Njihova uloga se pritom ne povezuje sa porodičnom sferom njihova života. Autor tvrdi da je prema tome svijet pun ograničenja za žene i pun mogućnosti za muškarce. Određeni aspekti kulture mogu se primijetiti u načinu na koji su žene predstavljene u medijima, te na taj način oni postaju dio dominantnih poruke koje putem medijske zastupljenosti postaju općeprihvaćena načela. Lubina i Brlić-Klimpak (2014) smatraju kako se ovaj tip nejednakosti sistematski materijalizira kroz simbolične postupke kojima medijski diskurs često ulazi u područje mizoginije, koja egzistira u više različitih oblika u javnom medijskom prostoru, počevši od prepoznatljivih pa sve do sofisticiranih. Tek precizna analiza može pokazati ono što se krije ispod prezentirane poruke.

Konstantno izlaganje stereotipiziranim prikazima muškaraca i žena kroz medijske sadržaje može dovesti do iskrivljenog viđenja svakog sljedećeg sadržaja istog tipa, odnosno prihvatanja istog kao normativnog ili uobičajenog. Kako tvrdi Kronja (2007), mizoginija se u medijskim sadržajima pokazuje u obliku diskriminacije žena prema godinama i ljepoti, umanjivanjem ili negiranjem njihovih karijernih postignuća te predrasudama i stereotipima o manjim sposobnostima i nižoj inteligenciji. Labaš i Mihovilović (2011) su opisali odnos medija prema ženama kroz oslanjanje na feminističku teoriju. Prema njima, masovni mediji i popularna kultura pogoduju interesima i dominaciji muškaraca, podređivanju žena i održavanju patrijarhalnog društva. Njihov osnovni prigovor je trivijalizacija i marginalizacija žena u popularnoj kulturi (kao sudionica u kulturnoj proizvodnji te kao publike) kao i stereotipizacija od strane medija koja se temelji na seksualnoj privlačnosti i ulogama supruge, majke i kućanice (Turković, 2020).

Oduvijek se ženskom izgledu posvećivala veća pažnja u odnosu na muški izgled, kako u tradiciji tako i u modernim medijima. Ideal muškog tijela se kroz historiju mijenjao, međutim oduvijek je imao zajedničkih karakteristika sa sadašnjim tipom snažnog i mišićavog tijela koje imaju junaci iz filmova (Sepulveda i Calado, 2012). I u akademskoj se sferi viši nivo pažnje pridaje prikazu ženskih rodni uloga i ženskog tijela u odnosu na muške. Tako su Leit, Gray i Pope (2002) došli do zaključka da su muškarci koji se pojavljuju na naslovnim stranama časopisa Playgirl pokazali kontinuirani rast u muskulaturi. Navedno potvrđuje prethodno navedenu činjenicu, a to je da je, nasupot idealu ženskog tijela koji je varirao kroz historiju, ideal muškog tijela svoje uporište oduvijek imao u mišićavom izgledu. Pritisak maskuliniteta na ideal muškog tijela može se primjetiti još od vremena Stare Grčke, budući da je bog Apolon bio prikazivan kao muškarac izražene muskulature.

Pored rodni stereotipa, u medijima su često zastupljeni i rasni stereotipi. Kako bi se navedno što kvalitetnije prikazalo, potrebno je prvo definirati rasu. Prema internetskom izdanju hrvatske enciklopedije (2020), rasa predstavlja tradicionalan naziv za veliku populaciju ljudi koja živi i reproducira se odvojeno od drugih populacija od kojih je razlikuju

vidljive fizičke karakteristike, kao što su oblik lobanje, boja kože, dužina nosa i tip kose. Ovu definiciju je važno proširiti budući da unutar ljudske rase postoje i dublje razlike, što znači da karakteristike ljudi determinira i boja kože. U masovnim i u tradicionalnim medijima evidentna je marginalizacija rasnih manjina, koja se smatra jednim od glavnih uzroka za nastanak sistemskog rasizma u društvu (Turković, 2020).

Castañeda (2018) u svome radu navodi da su medijski sadržaji zapravo platforme sa visokim nivoom kulturne izražajnosti, koje potencijalno pretvaraju popularne stavove i mišljenja u probleme stvarnoga svijeta. Primjer toga je pojava u kojoj konstantno ponavljanje istog stereotipa o rasnim manjinama stvara privid znanja o istima. Emitiranje rasnih stereotipa kroz medije stvara dojam održavanja realne slike stvarnosti, pri čemu se pojave pokazuju neupitnim i stvarnim. Predstavljanje bijele rase kao superiorne u vijestima i zabavnom programu dovodi do nastanka ideologije, što takođe omogućava održavanje različitih oblika društvene kontrole prema kojima se ljudi crne rase doživljavaju kao utjelovljenja negativnih etničkih i rasnih stereotipa. Stereotipi putem više ili manje suptilnih poruka u medijima postaju sve češćim i snažnijim te ulaze u javno shvatanje kao činjenice i/ili opšte znanje (Turković, 2020).

Kako bi se rasprostranjenost rasnih stereotipa u medijima što adekvatnije prikazala, važno je objasniti i historijski kontekst njihovog nastanka od početka upotrebe masovnih medija. U početnoj fazi popularizacije tradicionalnih medija bijeli muškarci bili su dominantan tip osobe na uticajnim položajima u radijskim, televizijskim i štamparskim redakcijama. Konkretno govoreći o crnoj rasi, većina informacija koje su se dijelile sa korisnicima medija bile su pod kontrolom vlasnika medijskih kuća koji su birali načine na koje će u javnosti predstaviti pripadnike crne rase. Masovni mediji su dalje kroz historiju bili skloni podupirati moć dominantne grupe kroz negativno predstavljanje rasno manjinske grupe široj publici (Castaneda, 2018).

Stereotipi u kojima se radi o pripadnicima crne rase često su povezani sa izvještajima o kriminalu. Kako je pokazalo istraživanje Entmana (1990), postoji velika razlika u prikazivanju bijelih i crnih kriminalaca u medijima. Počinitelji zločina koji pripadaju crnoj rasi često su negativnije prikazani od pripadnika bijele rase. Takođe, u medijima su se često pojavljivali u obliku zatvorskih fotografija ili zarobljeni u lisicama dok ih vode bijeli policajci. Enman je takođe naveo da su zločini koje su počinili pripadnici crne rase često razrađeniji, bogatiji vizuelnim materijalom i dublje obrađeni pri izvještavanju od zločina koje su počinili pripadnici bijele rase. Ovi i slični prikazi pripadnika crne rase u medijima uvelike su doprinijeli utvrđivanju stereotipa crnog muškarca kao opasnog kriminalca te bijelog muškarca kao žrtve zločina (Turković, 2020).

Diskriminatorne karakteristike medijskih sadržaja slabo su primjećeni zbog činjenice da se sistematski koriste, što onemogućuje njihovo razotkrivanje kao nevjerodostojnih, neistinitih i naučno nezasnovanih informacija. Korištenje stereotipa također uveliko ovisi o nivou

znanja koji osoba posjeduje o drugoj osobi ili grupi, što znači da manjak informacija o nekoj osobi rezultira reakcijom koja se temelji na dotada usvojenim stereotipima (Turković, 2020).

Iako se dosada govorilo o najzastupljenijim stereotipima prema osjetljivim grupama ljudi kao što su rodne grupe te nacionalne i rasne manjine, bitno je spomenuti i da mnoge ostale društvene grupe nisu pošteđene diskriminacije putem medija. Svaka društvena grupa koja posjeduje određene zajedničke karakteristike u velikom broju slučajeva biva svrstana u univerzalan stereotip koji služi kao pomoć pri shvatanju nepoznatog. Na stereotipe u medijima se, prema tome, može gledati kao na projekcije vlastitih osjećaja, misli i vrijednosti prema pojedincu ili grupi.

Navedeno nameće zaključak o postojanju potrebe za razvijanjem svijesti o načinima kojima se u masovnim medijima putem stereotipizacije diskriminiraju ranjive društvene grupe, čime se ujedno pridonosi normaliziranju latentnog širenja predrasuda putem medija.

2.3.4. Obrazovni sistem

Škola kao ustanova koja služi odgoju, obrazovanju i pripremanju djece za kasniji život u sklopu društvene zajednice igra ključnu ulogu u stvaranju i održavanju načina na koji djeca percipiraju svijet i razvijaju vlastita mišljenja i karaktere. Zbog toga bi razred/škola trebali biti mjesta u kojima se podupiru ravnopravni odnosi i poštuju rodne, rasne i ostale različitosti. Pohađanjem škole dijete se navikava na nove osobe i na život u grupi. Ovdje je važno naglasiti i to da svako dijete sa sobom u razred donosi i određena porodična ponašanja, pa tako i stavove o rodnim i rasnim stereotipima. Pored toga, i učitelji/ice uvelike mogu utjecati na razvoj stereotipa kod svojih učenika, budući da su sa njima u svakodnevnoj interakciji i da im tako mogu prenijeti vlastite obrasce razmišljanja i ponašanja. Kako bi učitelji/ce što adekvatnije ispunili svoje uloge, moraju biti svjesni i vlastitog stereotipnog ponašanja. Učitelji/ce u velikom broju slučajeva djevojčicama i dječacima pristupaju na različite načine, iako su uvjereni da to ne čine. Pored toga, postoje i razni materijali za učenje u kojima se krije veliki broj rodnih i rasnih stereotipa. Sve ovo naglašava važnost obrazovnog sistema u razvoju i održavanju stereotipa (Batković, 2017).

Prema istraživanju Kamenovi Galić (2011) učitelji/ce pretpostavljaju da dječaci postižu bolji uspjeh u matematici i prirodnim naukama od djevojčica, kao i to da su generalno inteligentniji. Takođe, istraživanje je pokazalo i prisutnost mišljenja da su djevojčica bolje u jezicima, umjetnosti i socijalnim vještinama od dječaka (Kamenov i Galić, 2011).

Razlikovanje akademskog potencijala djevojčica i dječaka često prati i razlikovanje u njihovoj podršci. Ova podrška prikazuje se kroz različite kriterije ocjenjivanja te pohvale i kritike učenika i učenica. Analize koje je navela Batković (2017) u tom kontekstu pokazuju da se dječacima često govori da su "pametni", "sjajni", "talentovani", "jedinstveni" i sl., dok

se djevojčice ozbiljno i često podcjenjuje. Istraživanja su takođe istakla i to da se dječacima često postavljaju izazovnija pitanja nego djevojčicama. Učitelji/ce takođe su se pokazali strpljivijima sa dječacima, te se pokazalo da ih više potiču pri rješavanjima zadataka te da ih često motivišu.

Kod obrazovnih radnika takođe postoje razlike i u obrazloženju neuspjeha i uspjeha kod djevojčica i dječaka. Oni često dječake uspjehe pripisuju njihovim sposobnostima, dok uspjeh djevojčica pripisuju poslušnosti i vrijednoći. Kamenov i Galić (2011) u svom su istraživanju koristili primjer matematike kako bi pokazali način na koji prosvjetni radnici svojim stavovima o različitim sposobnostima i očekivanjima od učenika i učenica utiču na njihove obrazovne i profesionalne odluke. Rezultati istraživanja pokazali su da problem nastaje jer su učenice i učenici uvjereni u rodno stereotipne razloge uspješnosti ili neuspješnosti u pojedinim predmetima na osnovu uvjerenja koje su im prenijeli njihovu učitelji/ce. Navedeno na kraju rezultira time da veliki broj djevojčica koje su talentirane za matematiku i prirodne nauke ne odaberu škole ni zanimanja u kojima su navedeni predmeti bitni.

Pored navedenoga, važno je spomenuti i utjecaj udžbenika i ostalih obrazovnih materijala koje djeca koriste u školi. Žene su u udžbenicima u velikom broju slučajeva prikazane u ulogama majki koje obavljaju poslove spremanja i kuhanja. Prikazane su kao nježne, vrijedne i brižne, dok su muškarci prikazani kao odani domovini i hrabri, te se najčešće pojavljuju uz fudbal i automobile. Žene su na ilustracijama u udžbenicima najčešće u kuhinji i odijevaju se i češljaju na tradicionalan, ruralan način. Žene su takođe prikazane kao nesposobne za samostalno donošenje odluka, rijetko su nasmijane i rijetko u pokretu (Barada & Jelavić, 2014).

Kako navodi Belamarić (2010) u knjigama i slikovnicama za djecu, ženski su likovi manje zastupljeni nego muški. On takođe tvrdi da su istraživanja iz 80-ih godina prethodnog vijeka prikazala da je, što se tiče ženskih likova, došlo do izrazitog napretka, tačnije počeli su se češće prikazivati. Autor takođe tvrdi da su kasnija istraživanja pokazala da je navedeni porast prestao - djevojčice su nastavile biti prikazivane kao slatke, pasivne, naivne, prilagodljive i ovisne, dok su dječaci prikazani kao pustolovni, snažni, sposobni i nezavisni. Navedeno djecu uči većem vrednovanju dječaka naspram djevojčica.

Djeca u razvojnoj dobi uočavaju razlike između statusa muških i ženskih zanimanja i često muškim zanimanjima daju veću prednost. Čak i mlađa djeca navode ona zanimanja koja su stereotipno vezana za njihov spol. Dječaci najčešće navode zanimanja kao što su fudbaler, kapetan, pilot, policajac, automehaničar, muzičar, naučnik itd., dok djevojčice navode zanimanja kao što su učiteljica, frizerka, balerina, glumica ili liječnica (Kolega, Ramljak & Belamarić, 2011).

Na djecu uvelike utječu i animirani filmovi koje gledaju tijekom odrastanja. Rodne uloge, ponašanja i stereotipi u animiranim filmovima sasvim prirodno postaju dijelovima svijesti djece. Batković (2017) navodi da djeca stereotipe uvelike usvajaju putem televizijskog programa, ali da na navedeno također utječu roditelji, škola i vršnjaci. Animirani filmovi kao što su Snjeguljica, Pepeljuga i Trnoružica za glavne likove imaju dobre, strpljive i lijepe princeze, koje čiste kuću i strpljivo čekaju svog princa koji će ih spasiti. Glavne junakinje animiranih filmova tako su često prikazane u ulogama majke, domaćice, djevojke spremne za udaju, zavodnice, njegovateljice, aktivne i pasivne junakinje. Uloga domaćice evidentna je u filmu "Snjeguljica i sedam patuljaka", u kome glavna junakinja pere, čisti i kuha za patuljke. Snjeguljica je također prikazana i u ulozi majke budući da se ona brine za njih.

Animirani film "Petar Pan" također sadrži stereotipe u ulogama žene i muškarca. Ovdje su muškarci prikazani kao željni pustolovine, aktivni i vječita djeca, dok žene tim muškarcima predstavljaju njegovateljice i majke. Ulogu majke u ovom filmu obavlja djevojčica Vendi koja se brine o nestašnim dječacima koji ne žele odrasti. Poznati animirani filmovi na taj način kod djevojčica razvijaju stereotip prema kome i one jednoga dana trebaju izrasti u sretnu domaćicu koje traže muža-princa koji će ih spasiti od nevolja. Na taj su način ženski likovi često prikazani u ulozi njegovateljica - Pepeljuga brine o svojim polusestrama, Snjeguljica o patuljcima, a Vendi o svojoj braći. Animirani film "Ljepotica i zvijer" za glavnu junakinju ima ženu koja će zbog svoje dobrote i ljepote pretvoriti zvijer u zgodnog princa. Navedeno upućuje na činjenicu da djevojka može nasilnog muškarca pretvoriti u pažljivog, nježnog i zgodnog, samo ako je ona dobra i lijepa. Također, u animiranim filmovima muški likovi prikazani su kao visoki, zgodni, lijepi i bogati (Batković, 2017).

Kroz gledanje animiranih filmova koji za glavne junakinje imaju lijepe princeze, djevojčice uče da moraju paziti na svoj izgled te da, kako bi ih neko cijenio, moraju biti savršene. Zle maćehi i vještice su ružne jer prikazuju neko zlo. Muškarci također moraju biti lijepi kako bi bili u mogućnosti spasiti svoje djevojke. Na primjer, u animiranom film „Trnoružica“, zgodan princ svojim poljupcem budi djevojku iz kome (Batković, 2017).

Uglavnom su muški likovi snažni, mišićavi, temperamentni i mudri te je njima dozvoljeno da viču i da pokazuju nezadovoljstvo. Ženski likovi rijetko pokazuju nezadovoljstvo, osim ako je riječ o vještici ili zločestoj maćehi. Dječaci, gledajući animirane filmove, uče da moraju biti snažni i zgodni kako bi osvojili djevojku. Također se uči da je nasilje normalna reakcija ljutih muškaraca. Djevojčice razmišljaju o tome kako i one smiju biti ljubomorne poput djevojaka u animiranim filmovima. Tako je Zvončica ljubomorna na Vendi, Pepeljuginu polusestru na Pepeljugu i Snjeguljičinu maćeha na Snjeguljicu (Matović, 2010).

Pošto su animirani filmovi neizbježan dio djetinjstva, bitno je na koji način se predstavljaju. Animirani filmovi bi trebali biti edukativni i razvijati dječju kreativnost, a ne ih učiti rodne stereotipe. Zato učitelji/ce i roditelji trebaju reagovati na animirane filmove koje sadrže stereotipe (Batković, 2017).

2.4. Teorije o stereotipima

Tri teoretske perspektive u sklopu socijalne psihologije bave se načinima na koje stereotipi utiču na percepcije pojedinaca unutar grupa, a to su: (a) teorija složenosti i krajnosti (ekstrema); (b) teorija pretpostavljenih karakteristika, te (c) teorija kršenja očekivanja. Svaka od navedenih teorija predlaže da različiti procesi utiču na povratne informacije i procjenu vlastite i drugih društvenih grupa. Kada se razmotre odvojene, ove teorije generišu predviđanje konflikata. Rijetko se ovi teoretski pristupi upoređuje jedni s drugima (Jusim, Coleman, i Lerch, 1987).

Teorija složenosti i krajnosti (ekstrema) govori o načinima na koje ljudi različito procjenjuju pripadnike vlastite grupe i pripadnike suparničkih grupa. Prema ovoj teoriji, ljudi imaju veći nivo kontakta sa pripadnicima vlastite grupe nego sa pripadnicima drugih grupa. Na primjer, bijelci obično imaju više kontakta sa drugim bijelcima nego pripadnicima druge rase. Kao rezultat toga stvara se niz dimenzija na osnovu kojih pojedinac može okarakterizirati članove druge grupe (Linville i Jones, 1980).

Ova teorija također sugerše da, u slučajevima kada postoji mnogo nezavisnih dimenzija na osnovu kojih pojedinac procjenjuje, same procjene trebale bi biti manje ekstremne. Kada perceptor pokreće mnogo nezavisnih dimenzija, cilj kod nekih trebao biti povoljno, a kod nekih nepovoljno ocijenjen. Prema tome, malo je vjerojatno da će ukupna evaulacija koja obuhvata mnoge dimenzije biti izuzetno povoljna ili izuzetno nepovoljna. Ipak, u slučajevima kada perceptor koristi nekoliko dimenzija, vjerojatniji je nastanak ekstremnih procjena, budući da meta može biti lakše percepirana kao potpuno loša ili potpuno dobra. U skladu sa ovom perspektivom, istraživanje je pokazalo da pripadnici bijele rase pojedinačne pripadnike crne rase procjenjuju po manje dimenzija te da su njihove procjene pripadnika crne rase ekstremnije od njihovih procjena prosječnih pripadnika bijele rase (Linville i Jones, 1980).

Teorija pretpostavljenih karakteristika u procjenu uključuje i druge utjecaje. Teoretičari tvrde da u nekim slučajevima pozadinske informacije možda neće eliminisati efekte grupnog članstva na pojedinačne prosudbe, ali ipak može imati znatan uticaj (npr. Insko, Nacoste & Moe, 1983). Iako navedena hipoteza o važnosti pozadinskih karakteristika predstavlja ekstrapoliranu derivaciju ove teorije, i dalje je dobila empirijsku potporu.

Ova teorija predlaže da pretpostavke zasnovane na stereotipima o negativnim karakteristikama pripadnika crne rase dovode do nepovoljnih ocjena pripadnika bijele rase. Sekundarni stav ove teorije jeste to da, u prisustvu drugih uticaja, pozadinske karakteristike trebaju imati veće efekte od rasnih (Jusim *et.al.*, 1987).

Treća perspektiva, teorija kršenja očekivanja, također sugerše da stereotipi pružaju informacije o ličnim karakteristikama pojedinaca. Ova perspektiva sugerše, međutim, da, u

slučaju kada karakteristike pojedinca krše očekivanja zasnovana na stereotipima, evaluacije trebaju postati ekstremnije u smjeru kršenja očekivanja. Pojedinci koji posjeduju povoljnije karakteristike od očekivanoga svo vrijeme su trebali biti pozitivno ocijenjeni. Isto tako, pojedinci koji posjeduju više nepovoljnih karakteristika od očekivanoga trebaju kasnije biti ocijenjeni negativnije nego što se to prvenstveno očekivalo (Jusim *et.al.*, 1987).

Treća perspektiva, teorija kršenja očekivanja, također sugerše da stereotipi pružaju informacije o ličnim karakteristikama pojedinaca. Ova perspektiva sugerše, međutim, da kada karakteristike pojedinca krše očekivanja zasnovana na stereotipima, evaluacije bi trebale postati ekstremnije u pravcu kršenja očekivanja. Pojedinci koji posjeduju povoljnije karakteristike nego što bi trebalo biti ocijenjeno čak pozitivnije od drugih sa sličnim karakteristikama za koje smo očekivali da ćemo ih cijelo vrijeme pozitivno ocijeniti. Isto tako, pojedinci koji posjeduju više nepovoljnih karakteristika od očekivanog treba ocijeniti još negativnije od ostalih sa sličnim karakteristikama za koje smo sve vrijeme očekivali da ćemo ih negativno ocijeniti (Jusim *et.al.*, 1987).

2.5. Potencijalni načini nadilaženja stereotipa

Jedan od načina nadilaženja stereotipa jeste obrazovanje, dok se potencijalno mogu kontrolisati putem upoznavanja sa njima. Prema istraživanju 15, uticaj stereotipa može se odbaciti ako su zadovoljeni sljedeći uslovi: (a) razvijena svijest pojedinca o negativnom uticaju stereotipa; (b) motiviranost pojedinca za smanjenje predrasuda i (c) mogućnost pojedinca da se posveti namjernom i kontrolisanom razmišljanju sa dovoljno pažnje (Jonjić, 2017).

Istraživanje autora (Atkinson i Hilgard, 2007) je takođe pokazalo da postoje ljudi koji ulažu mentalni napor kako bi prevladali štetne uticaje stereotipa, dok su novija istraživanja autora pokazala da ljudi koji se snažno identifikuju s ciljem izbjegavanja predrasuda potencijalno mogu prevladati njihovu automatsku aktivaciju. Ovo nameće zaključak da pojedinci ne moraju nužno biti robovi automatske aktivacije i stereotipa i predrasuda koje su razvili, te da kombinacijom kontrolisanog razmišljanja i motivacije mogu naučiti postupati sa drugima na pravedan i ravnopravan način.

Postoji i način borbe protiv predrasuda na individualnom nivou, koji se prvenstveno odlikuje razvojem samokontrole kod pojedinaca. Iako se vlade i organizacije trude promovisati jednakost, postoje bar dvije moguće posljedice. Kao prvo, ljudi mogu prema takvim politikama osjećati određeni otpor kao samo-afirmativnu akciju, budući da bi navedeno značilo da svi ljudi trebaju biti tretirani jednako. Drugo, ovakve politike naglašavaju ljudima važnost izbjegavanja diskriminacije. Ipak, istraživanja pokazuju da jednakost ne znači uvijek nestanak predrasuda. Ovo se događa zbog mnogih razloga. Gaertner i Dovidio (1986) identifikovali su fenomen poznat kao "averzivni rasizam". Oni su predložili da emocionalna

reakcija na određene manjinske ili vanjske grupe može biti duboko ukorijenjena u svijesti i kulturalnim stereotipima. Zbog toga što većina ljudi u većini vremena želi biti fer, generalno će izbjeći da takvi osjećaji utiču na to kako oni tretiraju ljude. Ipak, kada je situacija dvosmislena, zbog toga što nije očito da li su ljudi razvili predrasude zbog drugih razloga, osjećaji ljudi manifestuju se kroz njihove izbore (Abrams, 2010).

Fenomen averzivnog rasizma rađa problem nesposobnosti ljudi da kontrolišu vlastite predrasude. Prema Greenwald, McGhee i Schwartz (1998) ljudi posjeduju snažne implicitne asocijacije o različitim društvenim grupama na osnovu kojih reaguju. Ove asocijacije, koje se mogu izmjeriti korištenjem računarski baziranih zadataka, vrlo su robustne i ljudi ih ne mogu lako kontrolisati. Ipak, odnosi između mjerenja implicitnih predrasuda i onih otvorenijih nisu uvijek snažni i povezani, zbog čega su trenutna istraživanja posvećena određivanju toga da li ova dva različita aspekta predrasuda utiču na ponašanje na isti način. Kako bi izbjegli uticaj oba ova aspekta predrasuda na ljudsko ponašanje, potrebno je razviti individualnu svijest o njihovoj neosnovanosti i samokontrolu.

Mnoga dosada navedena istraživanja bavila su se pitanjem da li ljudi imaju predrasude ili ne. Ipak, značenje odgovora na ovakva pitanja teško je interpretirati, posebno zato što su pitanja uvjetovana željama sudionika u anketi (tačnije željom da se prikažu kao dobri, slobodoumni itd). Prema Abrams (2010), umjesto navedenoga, moglo bi biti korisno pitati ljude jesu li motivisani da se riješe vlastitih predrasuda. Plant i Devine (1998) pokazali su da je vrijedno razlikovati dva elementa ljudske samokontrole nad predrasudama. Prvo, pojedinac može iskreno težiti (ili ne) oslobađanju od vlastitih predrasuda. Drugo, osoba može težiti isključivo tome da ne bude viđena kao neko ko ima predrasude. Postoji znatan broj ljudi koji nemaju predrasuda ali ih nije briga kako ih drugi vide, ili koji su puni predrasuda ali teže tomu da ih vide drukčije. Mjerenje ovih aspekata motivacije može pomoći identifikaciji smjera prema kome moraju ići korisne intervencije. Poanta je jednostavno to da se sa izražavanjem predrasuda i diskriminacije može suočiti na oba nivoa - nivou promjene ljudskih fundamentalnih vrijednosti i ciljeva na izbjegavanje predrasuda, te na nivou promjene njihovog ponašanja na način da se ne ponašaju na način bez predrasuda, neovisno o vlastitim uvjerenjima. Pritom je važno spomenuti da je rad na prethodnom odličan način da se suoči sa prethodnim. Kad društveno okruženje posjeduje normu nediskriminacije vjerojatnije je da će ljudi internalizirati takvu normu.

Također, ako je obrazovanje ključni način borbe protiv predrasuda, potrebno je i razmotriti određene intervencije koje bi mogle biti korisne u tom smislu. Jedan od pristupa je pronalaženje načina podizanja svijesti ljudi o njihovim predrasudama i uključivanje istih u aktivno izazivanje vlastitih stereotipa. Ovo se pokazalo efektivnim, barem u odnosu na predrasude prema afroamerikancima među bijelim amerikancima. Ipak, postoje određena ograničenja. Ljudi mogu izraziti odbojnost prema takvoj vrsti obrazovanja ako su već razvili određene predrasude. Također je nejasno da li je "reći ne stereotipima" praktičan pristup

svim društvenim grupama. Kako je prethodno navedeno, jedna od osnovnih funkcija stereotipa je simplifikacija i objašnjavanje, i u mnogim situacijama stereotipi u tom smislu ljudima budu od praktične koristi. Prema tome, izazov je mnogo određeniji, i leži u tome da se ljude navede da se suoče sa stereotipima koji su, ili za koje drugi vjeruju da jesu, neopravdani i diskriminatorni. Suočavanje sa navedenima iziskuje istraživanje koje bi ih konkretno identificiralo (Abrams, 2010).

Kako je prethodno navedeno, predrasude počinju kategorizacijom, što može rezultirati razvijanjem stereotipa i emocija povezanih sa istima. Ljudi mogu poticati ovakve perspektive u manjem ili većem nivou, što također može dovesti do nastanka snažnijih emocija. Stereotipi i emocije mogu neovisno podržavati predrasude, što zauzvrat dovodi do diskriminacije. U ovom je smislu važno naglasiti i to da razumijevanje načina na koji ove funkcije operiraju može dovesti do interevencije u različitim fazama procesa. Uvodeći dodatne ili alternativne kategorije unutar relevantnog konteksta može se omogućiti prevencija aktivacije i primjene problematičnih stereotipa. Uz to, fokusiranje na određene društvene vrijednosti može omogućiti motiviranje ljudi za izbjegavanje akcije na bazi stereotipa, čak i kada oni vjeruju da u tačnost vlastitih stereotipa. Način i mjesto "kontrolnog" procesa mogu varirati. Na primjer, kontrola može pokrenuta od osobe same ili od vanjskih društvenih normi i pravila, ili od strane direktnog društvenog pritiska od strane drugih članova grupe te osobe (Abrams, 2010).

3.SEGREGACIJA

Jedna od glavnih karakteristika društvene organizacije je to da se ljudi sa sličnim društvenim karakteristikama sakupljaju u neposrednoj fizičkoj i društvenoj blizini. Kao što je to primjer sa Sjedinjenim američkim državama (SAD) (i većini drugih zemalja svijeta), rasne i etničke grupe u SAD-u teže žive u odvojenim zajednicama (Massey i Denton, 1993). Širom svijeta, muškarci i žene razdvojeni su u različite poslove i okupacije (Charles i Grusky, 2004). Na taj način i manja društvena ujedinjenja, kao što su brakovi i porodice, teže spajaju individua sa sličnom religijom, nivoom obrazovanja, dobi, društvene klase i ostalih osobina (Kalmijn, 1998). Centralni cilj sociološkog ispitivanja jeste razumijevanje segregacije ljudi u fizičkom i društvenom prostoru kroz koji ovi procesi nastaju i održavaju se.

Segregacija se također može pojaviti kroz benigne procese, kao što su koncentracija oženjenih ljudi u malim gradovima ili beba u parkovima u sunčana popodneva. Ali može takođe odražavati strukturu socijalnih hijerarhija. Na primjer, etničke manjine u nepovoljnom položaju često žive bliže zonama zagađenog okoliša; komšiluk odražava hijerarhije prihoda i bogatstva; nedostatak žena u izvršnim pozicijama nastaje iz različitog ponašanja žena i muškaraca te različitih načina na koje su muškarci i žene tretirani (Bruch i Mare, 2007).

Zajednička karakteristika procesa segregacije jeste to da oni potpomažu sami sebe. Navedno znači da su karakteristike okruženja unutar kojih su grupe segregirane međuovisne sa akcijama individua u sklopu navedenih grupa. Ako niska renta ljude privlači u manje poželjne stambene zone, vlada u takvim zonama može lakše odlagati otpad budući da ih već smatra kao one u nepovoljnom položaju. Ovo sprječava useljavanje individua boljeg imovinskog stanja te na taj način potpomaže ekonomsku segregaciju navedene zone. Segregacija također ograničava izbore koji su dostupni pojedincima. Zbog takvog ograničenog seta izbora, oni radije ostaju sa vlastitim grupama, te na taj način i dalje održavaju segregaciju (Bruch i Mare, 2007).

Prema tome, kako tvrde Bruch i Mare (2007), segregacija predstavlja alokaciju ljudi koji pripadaju različitim grupama u društvene pozicije i pripadajuće društvene i fizičke distance između grupa, i to alokaciju koja nije nasumična. Segregacija sama po sebi jeste statično vlasništvo nad populacijom, gdje segregacijski procesi predstavljaju akcije koje stvaraju i održavaju segregaciju.

Društvena istraživanja uglavnom vrše ispitivanje segregacijskih procesa u sklopu samo jedne društvene dimenzije ili konteksta, ali ljudi su zapravo segregirani u više dimenzija ili konteksta. Na primjer, isti društveno-ekonomski kriteriji prema kojima su djeca raspodijeljena kroz stambene zone može ih usmjeriti prema određenim školama, grupama vršnjaka i eventualnim karijernim putanjama. Ovi konteksti se mogu preklapati i povećati efekat produkcije nejednakosti i segregacije i u drugim okruženjima (Bruch i Mare, 2007).

Na primjer, rezidencijalna segregacija, politička ograničenja te struktura školskog oporezivanja može uticati na formiranje ljudskog kapitala te nejednakosti koje traju čitav jedan životni vijek (Durlauf, 1996). Dodatno, promjena jedne dimenzije segregacije (npr. statusa siromašta) može povećati ili ublažiti segregaciju u drugim dimenzijama (npr. rasa) (Wilson, 1987). Nadalje, segregacija se pojavljuje u kontekstima koji nisu stambene zone, uključujući diferencijalno svrstavanje u brakove, zanimanja, grupe vršnjaka, spavaonice, zatvore, čak i "chatroomove" u cyber-prostoru.

Analiza segregacije sastoji se od sumiranja načina na koji populacije koje su rastavljene u grupe (npr. ekonomske kaste, rase, jezike, rod itd.) te načina na koji su one distribuirane po društvenim lokacijama (npr. stambene zone, kongregacije, brakovi, zaposlenja itd.) i od otkrivanja procesa koji ustanovljavaju i održavaju takvu distribuciju.

3.1. Historija segregacije

Na osnovu prethodnog izlaganja može se reći da je prostorna (ili stambena) segregacija osnovni oblik segregacije, koji kroz godine dovodi do nastanka njenih drugih oblika te također na taj način održava samu sebe. Način na koji se ovo dešava objašnjen je u

prethodnom pogavlju. Zbog toga, govoreći o historiji segregacije, važno je prvo navesti historiju prostorne segregacije.

Fenomen prostorne segregacije nastao je prije više hiljada godina, vjerovatno paralelno sa fenomenom prostorne koncentracije u većim naseljima. Ovo znači da je prostorna segregacija nastala u doba kada su nastali prvi gradovi. Kako tvrde van Kempen i Özüekren (1998) procesi prostorne koncentracije i segregacije nastali su oko 2000. godine p.n.e., u doba grada Babilona koji se, prema opisima, sastojao od nekoliko različitih stambenih zona, gdje su vanjske zone bile dostupne svima, dok su unutarnje bile rezervisane za osobe na pozicijama moći: svećenike i kraljeve. Glavac i Waldorf (1998), opisali su etničku rezidencijalnu segregaciju kao univerzalnu i perzistentnu pojavu, prisutnu u svim državama i društvima u svim dijelovima zemaljske kugle. Uprkos činjenici da je sam fenomen univerzalan i star, naučno istraživanje prostorne segregacije počelo je tek u dvadesetom stoljeću sa Čikaškom sociološkom školom, dok je u Evropi počelo i kasnije. Kako tvrdi Özüekren (2003) pitanje segregacije i koncentracije uvelike je bilo zanemareno od strane evropskih istraživača, sve do prethodnih nekolikodecenija.

3.2. Rodna segregacija u industrijama

Tržište rada zapravo je mjesto ponude i potražnje za radnom snagom na određenoj lokaciji/prostoru. Kako bi se ostvario princip lojalne konkurencije, od ključne važnosti je omogućavanje pravičnih i jednakih uslova za pristup tržištu rada za sve potencijalne radnike, kada se u obzir uzmu njihovo iskustvo, znanje, nivo obrazovanja i vještine. Svako stavljanje u povoljniji ili nepovoljniji položaj određenog lica prema drugom po bilo kom osnovu, isključujući ono na osnovu profesionalnog karaktera i potreba radnog mjesta, predstavlja diskriminaciju u ostvarivanju prava na rad i slobode rada. Na osnovu navedenoga, može se reći da je segregacija na osnovu roda na tržištu rada jedan od grubljih vidova diskriminacije. Ovakvom se diskriminacijom ograničava jedan dio radno aktivnog stanovništva (u ovom se slučaju konkretno radi o ženama), te se istome onemogućuje da na osnovu principa jednakosti i pravednosti na tržištu rada ostvare zaposlenje u zanimanju koje odaberu samostalno, te na taj način sebi i svojoj porodici obezbijede uslove za egzistenciju (Bešlagić, 2017).

Diskriminacija na tržištu rada i segregacija na osnovu spola kao njen specifičan oblik zabranjene su velikim brojem dokumenata na nacionalnom, evropskom i međunarodnom nivou. Kroz ove dokumente uspostavljeni su osnovni standardi i principi kojih bi se u ponašanju i postupanju trebali pridržavati svi (pravna i fizička lica zajedno sa državom), kako ne bi došlo do diskriminacije. Ovdje se prije svega radi o principima pravničnosti, jednakosti, ravnopravnosti i zabrane diskriminacije (Bešlagić, 2017).

Jedna od definicija diskriminacije je to da ona predstavlja nedozvoljeno, zabranjeno i protivpravno razlikovanje lica ili grupa po nekom od zabranjenih osnova (politička ili druga uvjerenja, rasa, spol ili spolna orijentacija i dr). Diskriminacija na tržištu rada predstavlja masovnu devijantnu društvenu pojavu koja je, pored nerazvijenih sistema, karaktersitična i za visokorazvijene društvene sisteme. Ona također predstavlja jedan od najeklatantnijih oblika ugrožavanja ljudskog dostojanstva. kao i način za ograničavanje prava ljudi da ostvare pravo na rad pod jednakim uslovima. Zbog učestalosti u manifestaciji, intenzitetu i drastičnosti posljedica, diskriminacija na tržištu rada zaslužuje poseban tretman u prevenciji i eliminaciji (Bešlagić, 2017).

Prema Zakonu o ravnopravnosti spolova BiH (“Službeni glasnik BiH” br. 16/03 i 102/09) „diskriminacija na osnovu spola predstavlja svako pravno ili faktičko, direktno ili indirektno razlikovanje, privilegiranje, isključivanje ili ograničavanje zasnovano na spolu zbog kojeg se pojedinkama ili pojedincima otežava ili negira priznanje, uživanje ili ostvarivanje ljudskih prava i sloboda u političkom, obrazovnom, ekonomskom, socijalnom, kulturnom, sportskom, građanskom i svakom drugom području javnog života.“

Diskriminacija na osnovu roda i spola postoji na svim nivoima društvenog života. Ipak, ona je prisutna u znatno većoj mjeri u oblastima rada i zapošljavanja. Ovo je uvelike uzrokovano stereotipnim stavovima i predrasudama o položaju žene u društvu generalno, te ulozi koju bi žene trebale ispunjavati u okviru društvenog sistema. Ovakvi stereotipi i predrasude, zajedno sa nepostojanjem svijesti o drastičnosti posljedica diskriminacije na osnovu spola, nespremnosti cjelokupne zajednice pri suprotstavljanju ovoj pojavi, neadekvatnom normativnom regulacijom te instrumentima i sistemima zaštite, predstavljaju samo neke od uzroka za rasprostranjenost ove pojave na tržištu rada i u društvu generalno (Bešlagić, 2017).

Statistički su podaci pokazali da je položaj žena na tržištu rada mnogo nepovoljniji od položaja muškaraca, kao i to da su žene znatno više izložene raznim oblicima diskriminacije, posebno kada se radi o radu i zapošljavanju. One se u većoj mjeri susreću sa diskriminacijom, koja počinje od samog postupka zapošljavanja, te se nastavlja u samom radnom odnosu kroz različite oblike (npr. prilikom ostvarivanja prava na profesionalno usavršavanje i napredovanje, ostvarivanja prava na dopuste i platu itd) (Bešlagić, 2017).

Na osnovu navedenog, a uz konsultiranje Konvencije UN-a o uklanjanju svih oblika diskriminacije žena iz 1979. godine, možemo definirati diskriminaciju na osnovu spola ili diskriminaciju žena: “diskriminacija žena označava svaku razliku, isključenje ili ograničenje u pogledu spola, što ima posljedicu ili cilj da ugrozi ili onemogući priznanje, ostvarenje ili vršenje od žena, ljudskih prava i osnovnih sloboda na političkom, ekonomskom, društvenom, kulturnom, građanskom ili drugom polju bez obzira na njihovo bračno stanje, na osnovu ravnopravnosti muškaraca i žena.”

Navedeno nalaže da segregacija predstavlja jednu od osnovnih pojava koje ugrožavaju dostojanstvo ličnost. Ovo ju čini devijantnom pojavom, a ista se često definira kao fizičko, političko, društveno i ekonomsko razdvajanje različitih društvenih grupa, koje se vrši na osnovu društvenih i ideoloških prepreka građanskim slobodama, jednakim mogućnostima i učešću (Bešlagić, 2017). Prema Zakonu o zabrani diskriminacije BiH („Službeni glasnik BiH”, br. 59/09 i 66/16), segregacija je djelo kojim lice (fizičko ili pravno) odvaja druga lica na osnovu jedne od nabrojanih osnova iz definicije diskriminacije, kao što je rasa, bojakože, jezik, vjera, etnička pripadnost ili na osnovu nekog drugog osnova.

Navedena definicija znači da se segregacija može i poistovjetiti sa diskriminacijom, budući da predstavlja radnju isključivanja ili odvajanja. Ipak, navedeno ne razjašnjava u potpunosti dilemu između toga da li je segregacija samo oblik diskriminacije prema određenim grupama ljudi ili i prema pojedincima. Ako se zauzme stav prema kome je segregacija razlikovanje ili isključivanje jedne grupe ljudi u odnosu na drugu ili druge grupe po nekom od zabranjenih osnova, može se donijeti zaključak da osnovnu razliku između diskriminacije i segregacije predstavlja to da se kod diskriminacije razlikovanje i isključivanje može vršiti i u pojedinačnim slučajevima, dok je segregacije proces koji uključuje kolektiv (Bešlagić, 2017).

Većina međunarodnih dokumenata segregaciju definira na sličan način, pa tako i Konvencija UN-a o suzbijanju svih oblika rasne diskriminacije iz 1965. godine u kojoj je navedeno da države članice posebno osuđuju rasnu segregaciju i aparthejd, te se obvezuju spriječiti, zabraniti i iskorijeniti sve prakse ove prirode na područjima pod njihovom jurisdikcijom.

Patrijarhalni model društvenih i porodičnih odnosa podrazumijeva prirodan odnos subordinacije između žena i muškaraca, kao i to da su žene po svojoj prirodi određena za brigu o kući i porodici, dok su muškarci oni koji rade i zarađuju, te se na taj način brinu izvana. Ovakav model odnosa između žena i muškaraca proširio se krajem 19. i početkom 20. vijeka, nakon prodora žena na tržište rada, i na oblasti rada i zapošljavanje. Tako su biološke razlike postale podudarne sa društvenim, što je dovelo do nastanka percepcije o "muškim i ženskim" zanimanjima. Navedeni proces klasifikacije zanimanja i rada prema biološkim, a kasnije i društvenim, razlikama između muškaraca i žena (spol i rod) je nazvan "orodnjavanjem" rada. Ovaj proces je definiran kao rodna podjela na tržištu rada po uzoru na tradicionalne uloge muškaraca i žena u porodici (Galić, 2011).

Kako bi slika o problematici segregacije na bazi spola/roda na tržištu rada bila upotpunjena, od ključne je važnosti razmotriti poslovne dileme koje se pojavljuju pri razmatranju pojmova "rod" i "spol". Prema Bešlagić (2017), "rod" i "spol" imaju različito značenje, unatoč činjenici da se često koriste kao sinonimi. "Rod" ili "gender" predstavlja odnos među spolovima koji mijenjao kroz historiju i može se i dalje mijenjati, dok je "spol" biološka razlika između muškaraca i žena koja je stoga nepromjenjiva.

Galić (2011) je u svom radu definirala rod kao kulturni pojam koji podrazmijeva "društveno konstruirane razlike između muškaraca i žena". U domen navedenog ulaze predstave, očekivanja, slike, norma, ponašanja, vrijednosti, forme i konvencije pripisane biološkim spolovima. Feministički pristup odlikuje se kritikom stava prema kome spol određuje i rod. Oni zauzvrat zastupaju stav da je rod društvena konstrukcija, te uvijek naglašavaju njegovu kulturalno relativnost. Navedeno se odnosi na načine na koje se rod mijenjao kroz vrijeme i u različitim kulturama, kao i od jednog društvenog konteksta do drugoga. Muškarci su u odnosima moći kao klasa dominantni u odnosu na žene, dok su žene podređene. Feminističke su kritike kroz tvrdnju da su biološka objašnjenja neprimjerena za objašnjavanje rodni razlika odbacile gledište prema kome su žene prirodno inferiorne u odnosu na muškarce. 16. Postmoderni feminizam također stavlja pod upitnik gledište inherentno u raspravama o spolu i rodu da se um i tijelo mogu odijeliti (Bešlagić, 2017).

Kada se radi o spolnoj diskriminaciji i segregaciji na tržištu rada, savremeno društvo ne govori isključivo o neophodnosti postizanja ravnopravnosti spolova, nego i o prevladavanju spolne segregacije pri izboru zanimanja, kao posljedice tradicionalnih shvatanja i društvenih stereotipa. Prema tim shvatanjima određena zanimanja pripadaju određenom spolu. Uz navedeno, često se dešava da se žene suočavaju sa ograničenim prilikama napredovanja na radnom mjestu. Upravo se u takvim slučajevima rad o segregaciji na osnovu spola, kao eklatantnom kršenju osnovnih ekonomskih i društvenih prava i sloboda, a naročito prava na rad te prava na napredovanje u skladu sa sposobnostima i godinama staža, kao i kršenju slobode rada (Galić, 2011).

U radnopravnim odnosima spolna/rodna segregacija često je horizontalna i stoga teško uočljiva, ali je ipak uvelike prilikom selekcije kandidata prisutna i vertikalna, koja se očituje u vidu nejednake mogućnosti napredovanja na radnom mjestu. Klasične oblike spolne segregacije u današnje doba zamjenjuju novi, a njihov je izvor moguće pronaći u spolnim migracijama muškaraca prema privatnom sektoru, a žena prema uslužnom i javnom sektoru (Galić, 2011).

Kada se govori o vertikalnom obliku spolne segregacije, često se u posljednje vrijeme spominje tzv. "stakleni strop". Navedeno predstavlja oblik diskriminacije na radnom mjestu na osnovu spola, putem koga se sposobnim i kvalificiranim ženama onemogućava napredak, što za posledicu ima dominaciju muškaraca na visokim pozicijama unutar radnih organizacija. "Stakleni strop" predstavlja simboličan izraz kojime se impliciraju nevidljiva ograničenja ili prepreke za napredak žena, neovisno i njihovim sposobnostima, vještinama i znanju. Detektira ga se kada se dosegne ta granica, tačnije kada se dotakne "strop", dakle kada se napredovanje žene neopravdano zaustavi (Galić, 2011).

Kada se radi o segregaciji zanimanja prema spolu konkretno, važno je spomenuti teorije koje su razmotrile ovu temu i ponudile određena objašnjenja i stavove koji su vezani za ovu pojavu, a to su, prema Bešlagić (2017):

1. Teorije ljudskog kapitala i neoklasične teorije - žene su prema ovim teorijama pravično plaćene manje za svoj rad, budući da su manje produktivne od muškaraca. Teoretičari ovog pravca objašnjavaju potplaćenost ženske radne snage navodeći da se njome kompenzira činjenica da žene biraju zanimanja koja im pružaju drugu vrstu privilegija, kao što su manje opasna radna mjesta itd. Osim toga, zagovornici ove teorije žene smatraju slabije obrazovanima i manje iskusnima u poslu zbog obaveza koju nameće briga oko kuće i djece. Žene su zbog toga i skuplja radna snaga, budući da kasne na posao, češće izostaju sa radnog mjesta, nefleksibilne su u pogledu prekovremenog rada itd.

2. Teorije segmentacije tržišta rada - ove teorije baziraju se na podjeli tržišta rada na primarni i sekundarni sektor, ili formalni i neformalni sektor, ili statične i progresivne poslove. Zaposlenici su u formalnom sektoru bolje plaćeni, imaju dobre uslove rada, prilike za napredovanje i sigurnost. U neformalnom sektoru situacija je obratna. Prema tome, neformalni sektor obuhvata "ženska" zanimanja, dok formalni uglavnom obuhvata "muška".

3. Feminističke (rodne) i neekonomske teorije - ove teorije smatraju da je položaj žena na tržištu rada izazvan položajem žene u porodici i društvu, dakle zbog patrijarhalnog shvatanja uloge žene u navedenima. Uloga žene percipira se kao uloga odgojiteljice i domaćice, dok je muškarčeva uloga uloga hranitelja porodice. Ovakva percepcija žene u društvu stvorila je uvjerenje o ženama kao manje obrazovanima, te needukovanim za zanimanja koja su potrebna tržištu rada.

Uprkos činjenici da u BiH žene čine 51% ukupne populacije, samo 36,9 % žena je njihov udio u ukupno zaposlenima. Prema podacima Agencije za statistiku BiH, a na osnovu ankete o radnoj snazi iz 2012. godine, broj zaposlenih muškaraca je bio skoro duplo veći od broja zaposlenih žena. Isti trend je nastavljen u 2013. godini, s također jasnim pokazateljima da su na tržištu rada žene manje kvalifikovane u odnosu na muškarce. Tačnije, žene dominiraju u strukturi niskokvalifikovanih (osnovno obrazovanje ili manje) i čine 52,5% u odnosu na 32% muškaraca, manje su prisutne u strukturi srednje kvalifikovanih 39,5% u odnosu na 58,3% muškaraca, dok je 8% žena i 9,7% muškaraca u strukturi visokokvalifikovanih (fakultet, univerzitetski stepen, master/magisterij ili doktorat). Stopa zaposlenosti u 2013. godini iznosila je 31,6% (muškarci 40,6% i žene 23%). Sveukupno gledajući, žene starije od 15 godina činile su samo 32,5% aktivne radne snage u Bosni i Hercegovini u 2013. godini, što je najniži stepen zastupljenosti žena na tržištu rada u Jugoistočnoj Evropi (Bešlić, 2017).

U BiH je segregacija zanimanja na osnovu spola izražena. Kao primjer navedenoga mogu se uzeti konkursi za poslove gdje je spol i dalje jedan od osnovnih kriterija za zapošljavanje. Ipak, ova praksa sve više nestaje kada se radi o poslovima koji iziskuju viši stepen obrazovanja. Unatoč tome, tržište rada u BiH i dalje u određenim zanimanjima daje šansu za zaposlenje ženama isključivo onda kada za određeno radno mjesto nema dovoljno muških kandidata. Tako je nastala situacija da se za muškarce rijetko otvaraju u poslovi u tekstilnoj

industriji, dok žena gotovo da nema u elektrostruci ili na poslovima popravke. Izuzetak tomu je činjenica da u BiH postoje vozačice autobusa ili tramvaja, taksistkinje i rudarke. Ipak, žene koje i dobiju priliku raditi u djelatnostima kojima dominiraju muškarci prolaze kroz niz neugodnih iskustava čiji se korijen uglavnom nalazi u patrijarhalnim stereotipima bosanskohercegovačkog društva (Bešlagić, 2017).

Ovakav položaj žena na tržištu rada zasnovan je na nekoliko ključnih činjenica: otežan pristup obrazovanju, patrijarhalni društveni stavovi, nedostatak svijesti o pravima žena na tržištu rada, neadekvatna normativna regulacija, sistem i instrumenti zaštite, nespremnost cjelokupne zajednice da se suprotstavi ovoj pojavi, neadekvatnost normativne regulacije, te brojna i druga diskriminirajuća ponašanja i razmišljanja (Galić, 2011).

Postojanje društvenih predrasuda i stereotipa, izbor zanimanja i obrazovanja budućih radnika te mnogi drugi uzroci doveli su do posebnog uticaja na radnice, te do kršenja ljudskih prava na radu i drugih prava koja su u vezi sa ovim. Zbog navedenoga je važno preduzimati aktivnosti na eliminaciji ovakvih retrogradnih društvenih stavova kroz informisanje o slobodama i pravima, edukacije na ovom polju, donošenja relevantnih zakonskih akata, definiranje efikasnih mehanizama zaštite od navedenih postupanja i ponašanja, te drugim aktivnostima i mjerama. U protivnom, za očekivati je da će segregacija zanimanja na osnovu spola još dugo predstavljati uobičajenu pojavu na tržištu rada (Galić, 2011).

3.3. Mačizam/feminizam

Na mačizam se danas uglavnom gleda kao na negativan koncept kojim se promovira porodično nasilje. Kako navodi Perilla (1999), mačizam predstavlja skup očekivanja od muškaraca u kulturi u kojoj oni ispoljavaju dominaciju i superiornost preko žena. Rodne uloge mogle su uvelike utjecati na mačizam kroz razlike između muških i ženskih obaveza u porodici jedinica. Razlike u rodnim ulogama bile su očigledne kroz historiju u mnogim kulturama. Generalno govoreći, postoji jaz između muškaraca i žena i uloge žena na radnoj ili porodičnoj sceni. U porodici se od žena očekuje da budu pokorne i mekog srca, dok se od muškaraca očekuju da budu dominantni, asertivni i konkurentski nastrojeni (Kupper & Zick, 2011). Navedeno može dovesti do neravnoteže snaga između pojedinaca. Od žena se također očekuje da birnu o domu, da budu majke koje borave u kući, da nose djecu i budu njegovateljice, dok se od muškaraca očekuje da budu čvrsti hraniteljci porodice.

Mačizam je naučeno ponašanje koje počinje od ranog djetinjstva i nastavlja se praktikovati u odrasloj dobi. Veoma je važno za pojedince da promijene svoje percepcije nakon učenja određenog ponašanja. Za profesionalne praktičare važno je razumijevanje kulturnih vrijednosti i vjerovanja koja stoje iza pojma mačizma te načina na koji on utječe na njihove percepcije. Društveni radnici konkretno imaju priliku da edukuju ljude o tome što je mačizam i koje su to negativne posljedice koje mogu proizaći iz njega. McKinney et al.

(2009) provelisuistraživanje o raznolikojpopulaciji pojedinaca koji su u djetinjstvu iskusili porodično nasilje te nasilje od strane intimnog partnera. Ova studija zaključila je da se u Sjedinjenim Državama procjenjuje da su 54% muškaraca i 40% žena žrtve nasilja počinjenog od strane partnera, dok je ukupno 65,4% muškaraca i 51% žena prijavilo historijubolestizbogzlostavljanja u djetinjstvu. Navedeni procenti predstavljaju značajan utjecaj mačizma na negativan tretman prema žrtvama.

Arciniega et al. (2008) u svojoj su studiji otkrili da 52% muškaraca mačizam opisuje kao negativan konstrukt, 12% ga opisuje kao neutralan koncept, dok ga 35% opisuje kao pozitivan koncept. Ova statistika govori da više od polovine latino populacije identificira mačizam kao negativno ponašanje. Na osnovu statistike zlostavljanja može se dati pretpostavka da se mačizam prenosi s jedne na generacije na drugu kao negativna ideja. Pritom je važno obratiti pažnju na negativne percepcije mačizma kako bi se obrazovalo ne samo latino stanovništvo, već i sve druge kulture u Sjedinjenim Državama koje doživljavaju zlostavljanje zbog mačizma.

Prema navedenome, mačizam se može shvatiti kao skup različitih oblika muške dominacije nad ženama. Teorija socijalnog učenja koju je razvio Bandura (1997) tvrdi da se mačizam uči u djetinjstvu. Teorija socijalnog učenja zasniva se nanekolikopretpostavkiinačinimana koji djeca uče, što uključuje zamjensko učenje agresije i drugih ponašanja kroz posmatranje (Abbassi i Aslinia, 2010). Dijete od svojih roditelja i ostatka porodice ne uči samo agresiju, već i druge karakteristike koje se pripisuju mačizmu kao što su dominacija, zaštitnička nastrojenost, ljubav, asertivnost i moć. Porodice mogu prikazati negativne postupke mačizma te dijete učiti da ispoljava te negativne karakteristike i provodi ih. Bell i Naugle (2008) raspravljalisu o tome da se nasilje od strane intimnog partnera može modelirati prema djeci u mladoj dobi, te da će tada djeca naučiti radnju i izraziti je u starijoj životnoj dobi. Teorija socijalnog učenja također navodi da je dovoljno da dijete svjedoči nekoj negativnoj ili pozitivnoj radnji kako bi je uključilo u vlastite buduće radnje. Na taj način mačizam od najranije dobi postavne prihvatljiv način gledanja na rodne uloge (Ceballos, 2013).

Identifikacija ženske nejednakosti u mačizmu podržana je u feminističkoj teoriji kao jedna od osnova koncepta mačizma. Kada muškarci u svom domaćinstvu dominiraju, žene obično nemaju pravo glasa u porodičnim stvarima. Postoji veća vjerojatnost da će muškarci postati mačisti kada imaju tradicionalne stavove u pogledu seksualnih uloga i prihvatanja patrijarhalnih vrijednosti (Bell i Naugle, 2008). Mnoge žene u različitim kulturama uče se prihvatanju činjenice da njihovi muževi, braća i sinovi donose sve odluke u životu. Ongen (2006) razmatra utjecaj uloge spola u ovom pitanju, tačnije činjenice da se pojedinci prilagođavaju svojim spolnim ulogama kao mala djeca. Dječaci uče kako se istaći u izazovnim poslovima, dok djevojke izbjegavaju zadatke koji su previše izazovni i stoga otežavaju ženama da se istaknu u društvu u kojem dominiraju muškarci (Ongen, 2006). Ova

ideja o neuravnoteženoj moći između muškaraca i žena naglašena je kroz feminističku teoriju.

Najvažnije dostignuće feminističke teorije 20. vijeka je koncept roda kao društvene konstrukcije, odnosno ideje da su muškost i ženstvenost labavo definirani, historijski promjenljivi i stvaraju društveni međuodnos i razlikovanje na bazi određene vrste tijela. Ovaj je koncept promijenio dugogodišnje pretpostavke o inherentnim karakteristikama muškaraca i žena te također o samoj podjeli ljudi u kategorije "muškarca" i "žene". Tradicionalni polovi sada su vidljivi kao kulturne grupe, a ne kao činjenice prirode zasnovane na statičkoj podjeli između dvije različite vrste ljudi koji su se (i jedni i drugi) protivili standardnim karakteristikama, željama i interesima (Kegan-Gardiner, 2004).

Nastojeći razumjeti uzroke, sredstva i rezultate rodne nejednakosti, feminističke teorije teže razvijanju efikasnih načina poboljšanja stanja žena u društvu, ponekad čineći žene sličnije muškarcima, ponekad čineći muškarce sličnije ženama, ponekad potvrđivanjem tradicionalnih karakteristika žena, ponekad radeći na ukidanu ili minimiziranju kategorija roda u cjelini, ali istovremeno transformirajući ideologije i institucije, uključujući porodicu, religiju, korporacije i državu. Sa oživljavanjem pokreta za ljudska prava u drugoj polovini 20. vijeka, razne teorije razvile su se kako bi se objasnili uzroci muške dominacije, ispravile pogrešne pretpostavke o ženama i ljudima, te se zamislile nove vrste ljudi i žena u svim mogućim okolnostima (Kegan-Gardiner, 2004).

Ove teorije su optužile kulturne ideologije da favoriziraju muškarce, društvene institucije da održavaju ove ideologije i to da su muškarci kao grupa ljudi imali koristi od podređenosti žena kao grupe, usprkos velikom disparitetu koji je postojao u prednostima koje su dobivali muškarci u odnosu na žene. Prema tome, muškarci i muškost igraju ključnu ulogu u feminističkoj teoriji, te je feminističko razmišljanje bilo od suštinskog značaja za formiranje savremenih studija o mačizmu, kao i intelektualnih poduhvata, akademskih predmeta i društvenih pokreta o ovim temama (Kegan-Gardiner, 2004).

4. METODOLOŠKI OKVIR - EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE O STEREOTIPIMA U RODNO SEGREGIRANIM INDUSTRIJAMA

Ovo istraživanje jeste istraživanje sa teorijsko-empirijskim karakterom, budući da se oslanja na teorijska saznanja o stereotipima, predrasudama, rodnim ulogama te zastupljenosti rodnih stereotipa na radnom mjestu i prema menadžericama. Istraživanje je dijelom i empirijsko budući da se jedna takva društvena stvarnost ispituje empirijskim putem. Metodološkim okvirom rada definiraju se procesi prikupljanja, analize i interpretacije podataka.

4.1. Kontekst istraživanja

Empirijski dio ovog istraživanja temeljio se na anketnom upitniku među zaposlenima odabranih preduzeća u Bosni i Hercegovini. Podaci o preduzećima su preuzeti sa stranica Vanjsko-trgovinske komore Bosne i Hercegovine. Planirani uzorak je bio 150 ispitanika. Anketni upitnik je napravljen uz pomoć softvera Google forms i dostavljen je ispitanicima. Istraživanje je rađeno u periodu od 12. marta do 10. juna 2023. godine. Kako je to prethodno spomenuto u anketnom upitniku su korištene dvije skale i to:

- *Women as Managers Scale* (WAMS) koju su razvili Peters i dr. (1974). Skala je nastala 1970-ih godina sa ciljem olakšanja istraživanja ličnih i organizacijskih podataka o stereotipima temeljenih na spolu, naročito za žene u menadžmentu. WAMS je trodimenzionalan instrument koji se sastoji od 21 izjave o stavovima koji mjere percepciju ispitanika o menadžericama općenito. Dimenzije su usmjerene na:
 - d) prihvaćanje žena kao menadžera od strane ispitanika,
 - e) negativne stereotipe o ženama menadžerima i
 - f) osobine ličnosti odnosno menadžerske osobine za koje se općenito vjeruje da opisuju uspješne menadžere.

Za ocjenu istinitosti navedenih stavki koristila se Likertova skala sa 7 mogućnosti gdje je 1=uoopšte se ne slažem; 2=ne slažem se; 3=donekle se ne slažem; 4=ni se slažem ni se ne slažem; 5=donekle se slažem; 6=slažem se; 7=u potpunosti se slažem.

- *Gender Roles Beliefs Scale* (GRBS) skalu su razvili Kerr & Holden (1996). Navedeni instrument je bio jedna od prvih konciznih psihometrijskih mjera koje su razlikovale ideologiju rodni uloga i rodni stereotipa. Tako rodni stereotipi predstavljaju deskriptivna uvjerenja o rodni karakteristikama i razlikama, dok se ideologija rodni uloga bavi preskriptivnim uvjerenjima o rodni ulogama (Kerr & Holden, 1996). Autori dalje navode da je veoma bitno razlikovati rodne uloge i rodne stereotipe jer je moguće vjerovati u postojanje razlika među spolovima bez vjerovanja da te razlike trebaju postojati. Razumijevanje uvjerenja o primjerenom ponašanju za muškarce i žene važno je kada se ispituju pitanja koja se tiču feminizma, rodni uloga i drugih srodnih oblasti. GRBS je široko korišten instrument (Brown & Henriquez, 2008; Holton, *et.al*, 2009). Skraćena verzija GRBS skalu se sastoji od 10 stavki kojima se ispituju stavovi o ideologiji rodni uloga. Za ocjenu istinitosti navedenih stavki i ovdje se koristila Likertova skala sa 7 mogućnosti gdje je 1=uoopšte se ne slažem; 2=ne slažem se; 3=donekle se ne slažem; 4=ni se slažem ni se ne slažem; 5=donekle se slažem; 6=slažem se; 7=u potpunosti se slažem

Analiza rezultata obrađena je je us pomoć statističkog paketa SPSS i to deskriptivne statistike i po potrebi drugi statistički testovi.

4.2. Pouzdanost mjernog instrumenta i deskriptivna statistika

Prema rezultatima u Tabeli 1 anketni upitnik je ispunilo 115 od planiranih 150 ispitanika i ispitanica što predstavlja odziv od 77%. Od ukupnog broja anketiranih bilo je 64 muškarca i 51 žena. U pogledu strukture obrazovanja, najviše ispitanika ima završenu VŠS, njih 41, VSS ima 40 ispitanika. Najmanje je bilo doktora/ica nauka, svega 1. Magistara/i nauka je bilo 10, dok SSS ima 23 ispitanika. U pogledu starosti, najveći broj ispitanika ima između 40 i 50 godina tj. 51 ispitanik, zatim 34 ispitanika koja imaju između 30 i 40 godina. Između 18 i 30 godina imalo je 24 ispitanika. Samo četiri ispitanika imala su više od 60 godina, dok su samo dva ispitanika imala između 50 i 60 godina (Tabela 1).

Tabela 1: Karakteristike uzorka

Karakteristike	N	Postotak
SPOL		
M	64	55,7
Ž	51	44,3
DOB		
18 - 30 godina	24	20,9
30 -40 godina	51	44,3
40 - 50 godina	6	15,8
50 - 60 godina	2	1,7
Više od 60 godina	4	3,6
STEPEN OBRAZOVANJA		
SSS	23	20,0
VŠS	41	35,7
VSS	40	34,8
Magistar/a nauka	10	8,7
Doktor/ica nauka	1	0,9

Izvor: rad autorice

Analiza pouzdanosti mjernog instrumenta je bio prvi korak kod analize rezultata istraživanja. Test za mjerenje koeficijenta Cronbach alfa se koristi za mjerenje pouzdanosti mjerne skale.

Koeficijent je 1951. godine razvio Cronbach i od samog početka je predstavljao najčešće korišten indeks koji se koristio za procjenu pouzdanosti mjernog instrumenta. Najčešće se koristi za ocjenjivanje stavova/tvrđnji u kojima se koristi Likert-ova skala s pet mogućnosti, a koristi se kako bi se ocijenila pouzdanost iste. Koeficijent Cronbach alfa u osnovi predstavlja ukupni koeficijent pouzdanosti za skup varijabli (stavovi/izjave, pitanja) (Raykov, 1997). Veći rezultat u osnovi predstavlja veću pouzdanost korištene skale. Najmanja prihvatljiva vrijednost skale se kreće između 0.7 i 0.8. Vrijednosti manje od 0.7 označavaju nepouzdanu mjernu skalu. Važnost Cronbach alfa koeficijenta se ogleda u tome jer mjeri pouzdanost skale korištene u anketnom upitniku. Naime, bez pouzdanih podataka nemoguće je imati pouzdane rezultate.

Tabela 2: Pouzdanost mjernog instrumenta - WAMS skala

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,978	,943	21

Izvor: rad autorice

Vrijednost Cronbach alfa koeficijenta za WAMS skalu iznosila je 0,978 što upućuje na dobru konzistentnost i pouzdanost mjernog instrumenta (Tabela 2).

Tabela 3: Pouzdanost mjernog instrumenta - GRBS skala

Reliability Statistics		
Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,965	,942	10

Izvor: rad autorice

Vrijednost Cronbach alfa koeficijenta za GRBS skalu je iznosila ,965 što opet upućuje na dobru konzistentnost i pouzdanost mjernog instrumenta (Tabela 3).

4.3. Analiza rezultata istraživanja u kontekstu odgovora na postavljena istraživačka pitanja

Deskriptivna statistika za ocjenu percepcija o stavovima ispitanika prema ženama menadžericama prikazana je u Tabeli 4. Najveći iznos srednje vrijednosti imala je tvrdnja da „Problemi s menstruacijom ne bi trebali činiti žene manje poželjnim zaposlenicima od

muškaraca.“ ($\bar{x} = 5,8000$). Zatim, slijedi tvrdnja „Da bi bila uspješna direktorica žena ne mora žrtvovati dio svoje ženstvenosti“ ($\bar{x} = 5,487$). S druge strane tvrdnja „Za žene je manje poželjno nego za muškarce da imaju posao koji zahtijeva odgovornost.“ je bila značajno niža od prosjeka i iznosila je $\bar{x} = 2,1652$ (prosjeak je 4, budući da je u istraživanju korištena skala sa sedam mogućnosti odgovora. Vrijednosti niže od prosjeka su imale i tvrdnje „Za žene je manje poželjno nego za muškarce da imaju posao koji zahtijeva odgovornost“ ($\bar{x} = 2,1652$), „Nije prihvatljivo da žene preuzimaju vodeće uloge kao muškarci“ ($\bar{x} = 2,7652$), „Žene bi pustile da njihove emocije više utiču na menadžersko ponašanje od muškaraca“ ($\bar{x} = 2,8522$) (Tabela 4). Nevedeni rezultati impliciraju postojanje stereotipa prema ženama menadžericama.

Tabela 4: Deskriptivna statistika - WAMS skala

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Za žene je manje poželjno nego za muškarce da imaju posao koji zahtijeva odgovornost.	115	1,00	5,00	2,1652	1,17675
Žene imaju objektivnost potrebnu za pravilnu procjenu poslovnih situacija	115	2,00	7,00	4,1391	1,64310
Izazovan posao je važniji muškarcima nego ženama	115	1,00	7,00	3,4522	1,80274
Muškarcima i ženama treba dati jednake mogućnosti za sudjelovanje u programima obuke za menadžment.	115	1,00	7,00	5,1652	1,62724
Žene imaju sposobnost steći potrebne vještine da budu uspješne menadžerice.	115	1,00	7,00	4,8435	1,76014
U prosjeku, žene menadžeri manje su sposobne pridonijeti općim ciljevima organizacije od muškaraca.	115	1,00	7,00	2,7652	1,68237
Nije prihvatljivo da žene preuzimaju vodeće uloge jednako često kao muškarci.	115	1,00	7,00	2,8957	1,82273
Razvojna zajednica bi jednog dana trebala prihvatiti žene na ključnim menadžerskim pozicijama.	115	1,00	7,00	4,6870	1,84660
Društvo bi rad žena menadžera trebalo smatrati jednako vrijednim kao i rad muškaraca menadžera.	115	1,00	7,00	4,5826	1,97787
Prihvatljivo je da se žene natječu s muškarcima za najviše izvršne pozicije.	115	1,00	7,00	4,7478	1,90495

Mogućnost trudnoće ne čini žene manje poželjnim zaposlenicima od muškaraca.	115	1,00	7,00	3,4522	2,07425
Žene ne bi više dopustile da njihove emocije utječu na njihovo menadžersko ponašanje nego muškarci.	115	1,00	7,00	2,8522	1,85076
Problemi povezani s menstruacijom ne bi trebali učiniti žene manje poželjnim od muškaraca kao zaposlenika.	115	1,00	7,00	5,8000	1,47613
Da bi bila uspješna direktorica, žena ne mora žrtvovati dio svoje ženstvenosti.	115	1,00	7,00	5,4087	1,46237
U prosjeku, žena koja cijelo vrijeme ostaje kod kuće sa svojom djecom bolja je majka od žene koja barem pola radnog vremena radi izvan kuće.	115	1,00	7,00	4,0696	2,12637
Žene su manje sposobne učiti matematičke i mehaničke vještine od muškaraca.	115	1,00	7,00	3,3652	1,81770
Žene nisu dovoljno ambiciozne da budu uspješne u poslovnom svijetu.	115	1,00	7,00	3,1652	1,97320
Žene ne mogu biti asertivne u poslovnim situacijama koje to zahtijevaju.	115	1,00	7,00	4,4348	1,97853
Žene nisu dovoljno konkurentne da bi bile uspješne u poslovnom svijetu.	115	1,00	7,00	4,4348	1,82156
Žene ne mogu biti asertivne u poslovnim situacijama koje to zahtijevaju.	115	1,00	7,00	3,8000	2,08251
Valid N (listwise)	115				

Izvor: rad autorice

Deskriptivna statistika za GRBS skalu je predstavljena u Tabeli 5. Rezultati su pokazali da još uvijek postoje stereotipi koji se tiču tradicionalnih rodnih uloga. Najmanju srednju vrijednost imala je tvrdnja „žene bi se trebale fokusirati na "vlastite dužnosti" poput rađanja djece i brige o porodice, a ne fokusirati se na posao i karijeru“ ($\bar{x} = 2,7478$). Najveću srednju vrijednost imala je tvrdnja „Neprirođeno je psovati u prisustvu dame“ ($\bar{x} = 5,3919$), zatim slijedi tvrdnja „Psovanje je odbojnije u govoru žena nego u govoru muškaraca“ ($\bar{x} = 5,2522$) itd. Srednju vrijednost veću od prosjeka imala je i tvrdnja „Žene nisu dovoljno konkurentne da bi bile uspješne u poslovnom svijetu“ ($\bar{x} = 4,4348$). Istu srednju vrijednost je imala i tvrdnja „Žene ne mogu biti asertivne u poslovnim situacijama koje to zahtijevaju“. Srednju vrijednost veću od prosjeka imala je i tvrdnja „U prosjeku, žena koja cijelo vrijeme ostaje kod kuće sa svojom djecom bolja je majka od žene koja barem pola radnog vremena radi izvan kuće“ ($\bar{x} = 4,0696$).

Navedeni rezultati impliciraju da postoji ukorijenjenost stereotipa o tradicionalnim rodnim ulogama (Tabela 5).

Tabela 5: Deskriptivna statistika - GRBS skala

Descriptive Statistics					
	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Nepriročno je psovati u prisustvu dame.	115	1,00	7,00	5,3913	1,74565
Muškarac treba da bude inicijator udvaranja.	115	1,00	7,00	4,2087	2,25752
Žene bi trebale imati onoliko seksualne slobode koliko i muškarci.	115	1,00	7,00	3,4000	1,92764
Žene s djecom ne bi trebale raditi izvan kuće ako finansijski to ne moraju.	115	1,00	7,00	3,7130	1,87675
Muža treba smatrati pravnim predstavnikom porodice u svim pravnim stvarima.	115	1,00	7,00	3,9913	2,10052
Osim u možda vrlo posebnim okolnostima muškarac ne bi trebao pustiti ženi da plati taksi ili kupi karte.	115	1,00	7,00	4,4783	1,90267
Muškarci bi i dalje trebali pokazivati poštovanje i ljubaznost prema ženama u smislu otvoriti damama vrata, pridržavati kaput itd.	115	1,00	7,00	5,1565	1,79469
Smiješno je kada žena upravlja vozom, a muškarac šije.	115	1,00	7,00	3,8261	2,14910
Žene bi se trebale fokusirati na	115	1,00	7,00	2,7478	1,71599

"vlastite dužnosti kao što su radanje djece i briga o porodici, a ne fokusirati se na posao i karijeru.					
Psovanje je odbojnije u govoru žene nego muškarca.	115	1,00	7,00	5,2522	1,77133
Valid N (listwise)	115				

Izvor: rad autorice

U cilju odgovora na postavljena istraživačka pitanja korištena je analiza varijanse (ANOVA). Analiza varijanse (ANOVA) je jedna od najčešće korištenih statističkih metoda. Sam termin analiza varijanse potiče od najpoznatijeg statističara 20. vijeka, Ronalda Fishera, koji je ANOVU definisao kao odvajanje ukupne varijanse u sistematske dijelove tako da se može odrediti udio svake komponente u ukupnoj varijansi. Rezultat u ANOVI označava se F omjerom. Što je F omjer veći, veća je vjerovatnost da srednje razlike u rezultatima nisu dobijene slučajno (Memišević i Bišćević, 2016). Međutim, ANOVA ne govori koje se grupe ispitanika statistički razlikuju. U tu svrhu se rade *post hoc* testovi. Ovi *posthoc* testovi su slični t-testu, s tim što imaju puno strožiji kriterij za određivanje p vrijednosti. Navešćemo kao primjer jedan od najpoznatijih posthoc testova- Bonferroni testi (ili Bonferroni korekcija). Bonferroni test „postrožava“ kriterij za vjerovatnoću tako što p vrijednost nije postavljena na 0,05 nego 0,05/broj komparacija (Memišević & Bišćević, Statistički putokazi: Analiza varijanse (ANOVA) ili planirana komparacija- kako interpretirati podatke, 2016).

Nulta hipoteza u ANOVI je da se različite grupe ispitanika ne razlikuju u srednjoj vrijednosti. U našem primjeru alternativna hipoteza bi glasila da postoje razlike u srednjoj vrijednosti između različitih grupa ispitanika, što dovodimo u vezu sa prvim istraživačkim pitanjem koje glasi: **Da li postoje razlike u stavovima ispitanika i ispitanica o rodnim stereotipima prema menadžericama na radnom mjestu u BiH?**

Tabela 6: Two Way Anova - efekti među grupama - WAMS skala

Tests of Between-Subjects Effects							
Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared	
Corrected Model	10,418 ^a	24	,434	2,726	,000	,421	
Intercept	451,257	1	451,257	2834,207	,000	,969	

spol	,176	1	,176	1,103	,296	,012
dob	3,346	4	,837	5,254	,001	,189
obrazovanje	,145	4	,036	,227	,922	,010
spol * dob	,234	2	,117	,735	,482	,016
spol * obrazovanje	,773	3	,258	1,619	,191	,051
dob * obrazovanje	2,927	6	,488	3,064	,009	,170
spol * dob * obrazovanje	,390	4	,098	,613	,654	,027
Error	14,330	90	,159			
Total	1849,921	115				
Corrected Total	24,748	114				

a. R Squared = ,421 (Adjusted R Squared = ,267)

Izvor: rad autorice

Prema rezultatima u Tabeli 6 **statistički značajne rodne razlike u stavovima prema menažericama nisu detektirane, pa možemo konstatirati da ispitanice i ispitanici ne demonstriraju razlike u stavovima o stereotipima prema menadžericama.**

Ipak, pokazale su se statistički značajne razlike u stavovima u pogledu starosti ispitanika. Dakle, različite starosne grupe su imale različite stavove prema ženama menadžericama, a kolika će ta razlika izražena zavisit će i od stepena obrazovanja ispitanika (kategorija dob*obrazovanje je bila statistički značajna) (Tabela 4).

U tom smislu, **navedeni rezultati dali su odgovor na drugo istraživačko pitanje, da starost u kombinaciji sa obrazovanjem ispitanika kao demografske varijable utiču na stavove ispitanika prema menadžericama.** Drugim riječima postoje razlike u stavovima ispitanika prema ženama menadžericama što predstavlja odgovor na prvo istraživačko pitanje.

Rezultati ANOVA test za GRBS skalu predstavljeni su u Tabeli 7.

Tabela 7: Two Way ANOVA - GRBS skala

Tests of Between-Subjects Effects

Dependent Variable: GRBS skala						
Source	Type III Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.	Partial Eta Squared
Corrected Model	19,050 ^a	24	,794	2,292	,003	,379
Intercept	495,420	1	495,420	1430,523	,000	,941
spol	,764	1	,764	2,206	,141	,024
dob	,911	4	,228	,658	,623	,028
obrazovanje	4,646	4	1,161	3,354	,013	,130
spol * dob	,913	2	,457	1,319	,273	,028
spol * obrazovanje	,140	3	,047	,135	,939	,004
dob * obrazovanje	,824	6	,137	,397	,879	,026
spol * dob * obrazovanje	2,567	4	,642	1,853	,126	,076
Error	31,169	90	,346			
Total	2094,810	115				
Corrected Total	50,219	114				

a. R Squared = ,379 (Adjusted R Squared = ,214)

Izvor: rad autorice

Kod GRBS skale rezultati ANOVA testa nisu bili statistički značajni odnosno nije bilo statističkih značajnih razlika među ispitanicima kada su u pitanju poimanja tradicionalnih rodnih uloga (Tabela 7). Naime, prema rezultatima iz Tabele 5 jasno je da su ispitanici pokazali slaganje o stereotipima prema tradicionalnim rodnim ulogama.

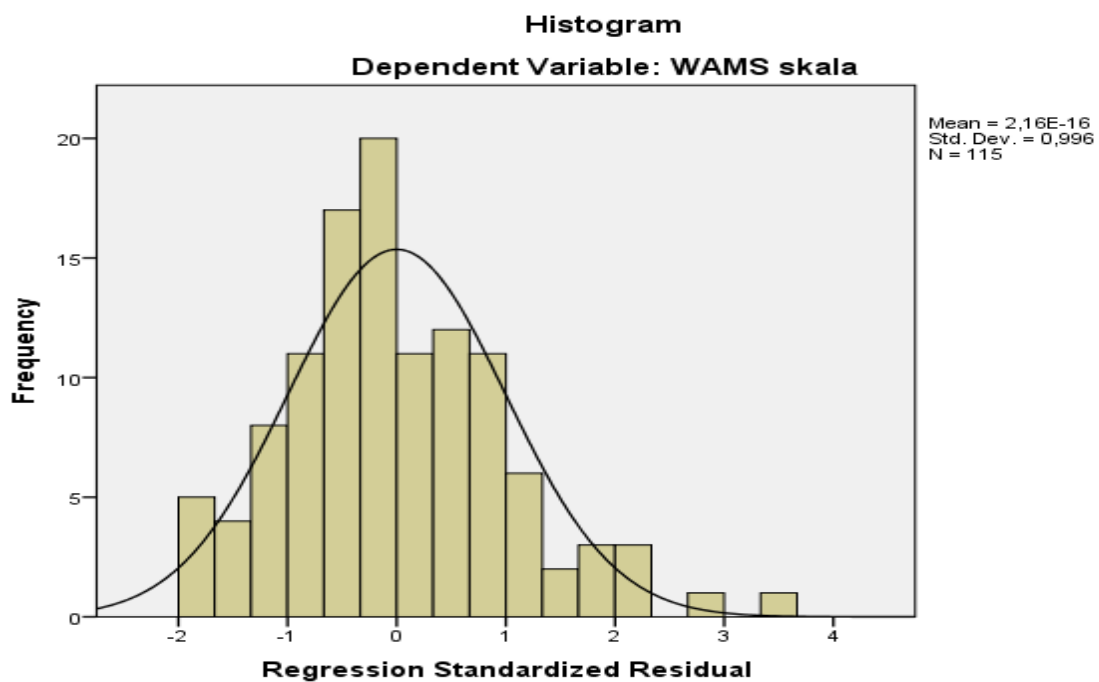
U cilju odgovora na treće istraživačko pitanje korištena je linearna regresija gdje je GRBS skala predstavljala nezavisnu varijablu, dok je VAMS skala predstavljala zavisnu varijablu.

Prije same analize bilo je potrebno testirati pretpostavke normalnosti distribucije podataka. Regresioni model podrazumijeva normalnu distribuciju podataka jer normalna raspodjela omogućuje upotrebu parametarskih testova. Normalna raspodjela se očitava na graficima ili scatter plotovima. Grafik normalne (Gausove) distribucije se naziva normalna ili zvonolika

kriva. Normalna distribucija je sasvim tačno definisana kompleksna formula i u potpunosti je definisana ako joj poznajemo aritmetičku sredinu i standardnu devijaciju. Mjesto infleksije (gdje kriva iz konveksne prelazi u konkavnu) jeste iznad $\pm 1sd$. Potpuno je simetrična distribucija, zvonolikog oblika, koja se asimptomatski približava osi apscisi.

Na Grafikonu 1 uočava se da se radi o normalnoj distribuciji podataka, te je na istima prikazana i homogenost varijanse čime su zadovoljeni osnovni preduslovi za izvršavanje regresione analize.

Grafikon 1: Normalnost distribucije podataka

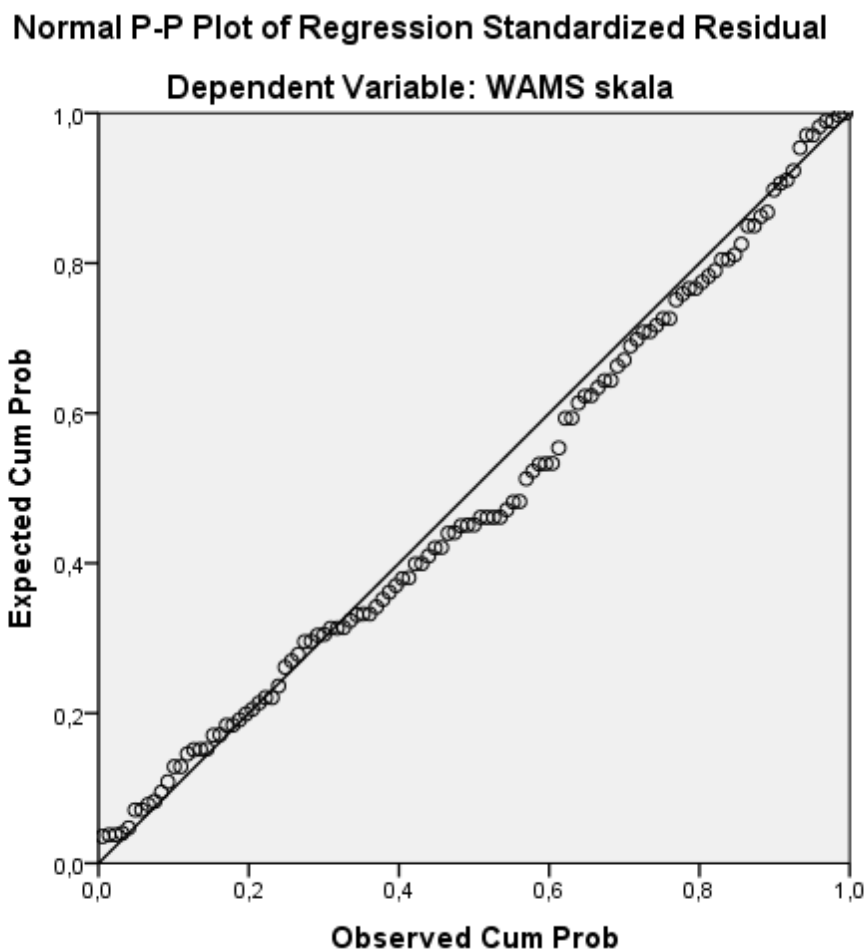

Izvor: rad autorice

Određivanje oblika regresije određuje se na osnovu dijagrama rasipanja. Dijagram rasipanja grafički prikazuje prirodu odnosa između dvije pojave. Sastoji se od tačaka koje određuju parovi, odnosno vrijednosti varijabli x i y. Raspored tačaka u dijagramu rasipanja govori o smjeru i jakosti veze (Radaković, 2017). Prema dijagramu rasipanja (Grafikon 2) jasno se vidi da se radi o pozitivnoj linearnoj vezi. Naime, posmatrajući dijagram može se zamisliti pravac koji se prilagođava danom rasporedu tačaka. Prema samom rasporedu tačaka na dijagramu rasipanja jasno je da se radi o funkcionalnoj vezi.

SPSS statistika generiše nekoliko tabela u outputu linearne regresijske analize. U ovom dijelu analize ispituje se da li na percepciju rodnih stereotipa prema menadžericama utiču stavovi o tradicionalnim rodnim ulogama?

Grafikon 2: Dijagram rasipanja

Izvor: rad autorice

U sažetku modela linearne regresije prikazanom u Tabeli 8 vrijednost r^2 za varijablu prediktora (nezavisna varijabla) GRBS skala iznosio je 0,29 što u osnovi znači da navedeni model objašnjava 29% varijanse zavisne varijable (WAMS skala) (Tabela 8).

Tabela 8: Sažetak modela linearne regresije

Model Summary - sažetak modela

Model	R	R Square - R^2	Adjusted R Square - prilagođeni R^2	Std. Error of the Estimate - standardna greška procjene
1	,171 ^a	,029	,021	,46109

a. Predictors: (Constant), - nezavisna varijabla GRBS skala

b. Dependent Variable: Zabisna varijabla WAMS skala

Izvor: rad autorice

U Tabeli 9 su predstavljeni rezultati ANOVA testa koji daje odgovor na pitanje da li je barem jedna nezavisna varijabla u linearnom odnosu sa zavisnom varijablom. Prema rezultatima rezultat F vrijednosti nije bio visok, p vrijednost je veća od 0.05, dakle ne radi se o statistički značajnom modelu, čime se ne potvrđuje nulta hipoteza prema kojoj se različite grupe ispitanika ne razlikuju u srednjoj vrijednosti. U našem primjeru alternativna hipoteza bi glasila da postoje razlike u srednjoj vrijednosti između različitih grupa ispitanika. Budući da F vrijednost nije bila visoka i budući da je p vrijednost bila veća od 0,05 rezultati su dali odgovor na treće istraživačko pitanje da **stavovi o tradicionalnim rodnim ulogama ne utiču na percepciju rodnih stereotipa prema mendžericama.**

Tabela 9: ANOVA model linearne regresije

ANOVA ^a						
	Model	Sum of Squares - zbir kvadrata	df - stepeni slobode	Mean Square - kvadrat srednje vrijednosti	F	Sig. - statistička značajnost
1	Regression - regresija	,723	1	,723	3,402	,068 ^b
	Residual - rezidual	24,025	113	,213		
	Total	24,748	114			

a. Dependent Variable: WAMS skala - Zavisna varijabla

b. Predictors: (Constant), GRBS skala - nezavisna varijabla

Izvor: rad autorice

ZAKLJUČAK

Danas su žene sve prisutnije u poslovnom svijetu, međutim kada se gleda prisustvo žena u menadžmentu još uvijek je prisutna izrazita neravnopravnost u pogledu na muškarce.

I danas kada se opisuju muški menadžeri najčešće se koristi atribut analitičnost dok se za žene koristi suosjećajnost, paničnost. Uspješni lideri često se opisuju s karakteristikama koje su karakteristične za muškarce. Stereotipno muškim menadžerima se pripisuju karakteristike koje ih opisuju kao agresivne, ambiciozne, dominantne, snažne, nezavisne, samodostatne, samouvjerene i sklone liderskom ponašanju. S druge strane, stereotipi o ženama temelje se na karakteristikama koje ih opisuju kao privržene, uslužne, ljubazne, suosjećajne, osjetljive na međuljudske odnose brižne i nježne

Rodni stereotipi u obliku pridjeva koji se koriste za žene menadžerice imaju puno ozbiljnije reperkusije, dakle ne predstavljaju samo kategoriju u riječniku. Rodni stereotipi prerastaju u očekivanja na radnom mjestu i kao takvi predstavljaju ozbiljan problem ženama liderkama u cijelom svijetu.

Upravo kao posljedica navedenog u 2020. godini žene su držale samo 29% rukovodećih pozicija. U isto vrijeme s porastom hijerarhijskih pozicija u organizacijama zastupljenost žena opada (Thornton, 2020).

Neusklađenost stereotipnih ženskih karakteristika s karakteristikama liderstva rezultira negativnim percepcijama prema ženama menadžerima. Dalje, percepcija o dominantnim muškim menadžerima kao norme pomaže muškim menadžerima da budu percipirani kao lideri. S druge strane, dominantne menadžerice smatraju se abnormalnima što ih dalje sprječava da budu percipirane kao liderke.

Muškarci i žene dalje imaju različite preferencije u pogledu spola svojih menadžera. Muškarci više obezvrijeđuju žene menadžerice i imaju više predrasuda prema njima.

Kada se govori i zastupljenosti žena u menadžmentu u Bosni i Hercegovini i naša zemlja prati globalne trendove nedovoljne zastupljenosti. U tom smislu i u BiH su menadžerice na nižim hijerarhijskom nivou rukovođenja, što im onemogućuje strateško odlučivanje. Postotak žena s visokim obrazovanjem znatno je veći od njihovog udjela u menadžerskim pozicijama. Takvom stanju svakako doprinose stereotipi o tradicionalnim rodnim ulogama koji se dalje negativno odražavaju na percepcije u ženama menadžerima što su potvrdili i rezultati ovoga istraživanja.

Fokus empirijskog dijela ovoga rada je bila učestalost rodnih stereotipa na radnom mjestu u BiH i prema ženama menadžericama. Rezultati su pokazali ukorijenjenost stereotipa o rodnim ulogama te su implicirali a postojanje stereotipa prema ženama menadžericima. Dalje, rezultati su pokazali da stavovi o rodnim ulogama ne utiču na percepciju prema ženama menadžericama. U pogledu demografskih karakteristika rezultati su pokazali da starost ispitanika u kombinaciji s obrazovanjem utiče na stavove ispitanika prema ženama menadžericama. Istraživanje nije pokazalo statistički značajne razlike u stavovima ispitanika prema ženama menadžericama.

Ograničavajući faktor ovog istraživanja je bila veličina samog ispitnog uzorka. Dakle, buduća istraživanja bi definitivno trebala uključiti veći broj ispitanika. U smislu demografskih karakteristika preporuka je uključiti zaposlene u svim sektorima. Smjernica za buduća istraživanja bi bila uključiti zaposlene iz preduzeća u cijeloj Bosni i Hercegovini. Smjernica za buduća istraživanja bi bila i ispitati s kojim preprekama se u svom radu susreću žene menadžerice.

REFERENCE

1. Abercrombie, N., Hill, S., i Turner, B. S. (2008). *Rječnik sociologije*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
2. Aboud, F. (1988). *Children and prejudice*. Cambridge, MA: Basic Blackwell.
3. Abrams, D. (2010). *Processes of prejudice - theory, evidence and intervention*. Manchester: Equality and Human Rights Commission.
4. Abrams, D., i Emler, N. (1992). Self-denial as a paradox of political and regional social identity: Findings from the ESRC's '16-19 Initiative'. *European Journal of Social Psychology*, 22, 279-295.
5. Abrams, D., i Hogg, M. (2001). Collective identity: Group membership and self-conception. U M. Hogg, & S. Tindale, *Blackwell handbook of social psychology, vol 3: Group processes* (str. 425-461). Oxford: Blackwell.
6. Abrams, D., Rutland, A., i Cameron, L. (2003). The development of subjective group dynamics: Children's judgments of normative and deviant in-group and out-group individuals. *Child Development*, 74, 1840-1856.
7. ACE. (2008). *Age Agenda 2008*. London: Age Concern England.
8. Allport, G. (1954). *The nature of prejudice*. New York: Doubleday Anchor Books.
9. Anderson, J. (2000). *Cognitive Psychology and Its Implications (5th ed.)*. New York, NY: Worth Publishers.
10. Aronson, E., Wilson, T., i Akert, R. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Zagrebačka škola ekonomije i menadžmenta.
11. Barada, V., i Jelavić, Z. (2014). *Uostalom diskriminaciju treba dokinuti! Priručnik za analizu rodnih stereotipa*. Zagreb: Centar za ženske studije.
12. Batković, A. (2017). *Stereotipi i predrasude u razredu - završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.
13. Belamarić, J. (2010). Ružičasto i plavo. Rodno osviješten odgoj u vrtiću. *Dijete, vrtić, obitelj: Časopis za odgoj i naobrazbu predškolske djece namijenjen stručnjacima i roditeljima*, 15 (58), 14-17.

14. Bern, S. (1983). Gender Schema Theory and Its Implications for Child Development: Raising Gender-Aschematic Children in a Gender-Schematic Society. *Signs*. 8(4) , 598-616.
15. Best, D. (2003). Gender stereotypes. U C. E. Ember, *Encyclopedia of sex and gender: men and women in the world's cultures* (str. 101-121). New York: Kluwer Academic Plenum Publishers.
16. Bešlagić, J. (2017). Segragacija zanimanja na osnovu spola na tržištu rada. *11th International Scientific Conference on Production Engineering* (str. 597-604). Rim: Development and modernization of production.
17. Branscombe, N. (2004). A social psychological process perspective on collective guilt. U N. Branscombe, i B. Doosje, *Collective guilt: International Perspectives* (str. 320-334). New York: Cambridge University Press.
18. Brown, R. (2006). *Grupni procesi: dinamika unutar i između grupa*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
19. Bruch, E., i Mare, R. (2007). *Segregation Processes*. Los Angeles: University of California.
20. Castañeda, M. (2018). *The Power of (Mis)Representation: Why Racial and Ethnic*. Amherst, MA: University of Massachusetts Amherst.
21. Ceballos, M. V. (2013). *MACHISMO: A CULTURALLY CONSTRUCTED CONCEPT*. Fresno: College of Health and Human Services, California University.
22. Charles, M., i Grusky, D. (2004). *Occupational Ghettos*. Stanford, CA: Stanford University Press.
23. Crandall, C., Eshleman, A., i O'Brien, L. (2002). Social norms and the expression and suppression of prejudice: The struggle for internalization. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82 , 359-378.
24. Čorkalo-Biruški, A. (2009). *Primijenjena psihologija: pitanja i odgovori*. Zagreb: Školska knjiga.
25. Durlauf, S. (1996). A Theory of Persistent Income Inequality. *Journal of Economic Growth*, 1 , 75-93.
26. Đuzo, F., i Taletović, J. (2008). *GIS u prostornom planiranju*. Sarajevo.

27. Ekhamar, B., i Akrami, N. (2003). The relation between personality and prejudice: A variable-and a person-centred approach. *European Journal of Personality*, 17 , 449-464.
28. Ellemers, N., Spears, R., i Doosje, B. (2002). Self and social identity. *Annual Review of Psychology* 53 , 161-186.
29. Entman, R. (1990). Modern Racism and the Images of Blacks in Local Television News. *Critical Studies In Mass Communication*, 7(4) , 332-345.
30. Fiske, S. (1993). Controlling other people: The impact of power on stereotyping. *American Psychologist*, 48 , 621-628.
31. Fiske, S., i Taylor, S. (1991). *Social cognition, 2nd edition*. New York, NY: McGraw-Hill.
32. Fiske, S., *et.al.* (2002). A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition. *Journal of Personality and Social Psychology*, 82 , 878-902.
33. French, G. (1996). *An Introduction to the Global Positioning System- What it is and how it works*. Bethesda: Geo-Research Inc.
34. Furst, M. (1995). *Psihologija*. Zagreb: Školska knjiga.
35. Gaertner, S., i Dovidio, J. (1986). The aversive form of racism. U J. Fovidio, i L. Gaertner, *Prejudice, discrimination and racism: Theory and research* (str. 61-89). Orlando, FL: Academic Press.
36. Galić, B. (2011). Žene i rad u savremenom društvu - značaj "orodnjenog" rada. *Sociologija i prostor*, vol. 49 br. 1 , 26-27.
37. Glavac, S. M., i Waldorf, B. (1998). Segregation and Residential Mobility of Vietnamese Immigrants in Brisbane, Australia. *Professional Geographer*, 50(3) , 344-357.
38. Greenwald, A., McGhee, D., & Schwartz, J. (1998). Measuring individual differences in implicit cognition: The implicit association test. *Journal of Personality and Social Psychology*, 74 , 1464-1480.
39. Hasanagić, J. (2012). *Spol, rod, rodne uloge, rodni identitet i seksualna orijentacija - Čitanka LGBT ljudskih prava, 2. dopunjeno izdanje*. Sarajevo: Sarajevski otvoreni centari i Fondacija Heinrich Böll.

40. Hrvatska enciklopedija . (30. April 2017). *Stereotip*. Preuzeto 5. Februar 2023 iz <https://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=58036>
41. Insko, C. A., *et.al.* (1983). Belief congruence and racial discrimination: Review of the evidence and critical evaluation. *European Journal of Social Psychology*, 13 , 153-174.
42. Jonjić, V. (2017). *Stavovi i stereotipi*. Split: Sveučilište u Splitu, Pomorski fakultet.
43. Jost, J., i Banaji, M. (1994). The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness. *British Journal of Social Psychology*, 22 , 1-27.
44. Jurešić, A. (2017). *Predrasude i stereotipi kao prepreke interkulturalnim susretima - završni rad*. Pula: Sveučilište Jurja Dobrile u Puli.
45. Jusim, L., Coleman, L., i Lerch, L. (1987). The Nature of Stereotypes: A Comparison and Integration of Three Theories. *Journal of Personality and Social Psychology Vol. 52, No. 3* , 536-546.
46. Jussim, L. (2017). Accuracy, bias, self-fulfilling prophecies, and scientific self-correction. *Behavioral and Brain Sciences*, 40 , 1-65.
47. Kalmijn, M. (1998). Intermarriage and Homogamy: Causes, Patterns, Trends. *Annual Review of Sociology*, 24 , 395-421.
48. Kamenov, Ž., i Galić, B. (2011). *Rodna ravnopravnost i diskriminacija u Hrvatskoj*. Zagreb: Ured za ravnopravnost spolova Vlade Republike Hrvatske.
49. Kegan-Gardiner, J. (2004). *Men, Masculinities, and Feminist Theory*.
50. Keltner, D., i Robinson, R. (1996). Extremism, power, and the imagined basis of social conflict. *Current Directions in Psychological Science*, 5 , 101-105.
51. Kiesner, J., *et.al.* (2003). Risk factors for ethnic prejudice during early adolescence. *Social Development*, 12 , 288-308.
52. Kronja, I. (2007). Politika u porno ključ: pornografsko predstavljanje žena u tabloidima u Srbiji i njegova politička uloga. U N. Moranjak –Bamburać, T. Jusić, & A. Isanović, *Stereotyping: predstavljanje žena u štampanim medijima u jugoistočnoj Evropi* (str. 32-44). Sarajevo: Mediacentar.
53. Kurzban, R., i Leary, M. (2001). Evolutionary Origins of Stigmatization: The Functions of Social Exclusion. *Psychological Bulletin*, 127 , 187-208.

54. Lubina, T., i Brlić-Klmpak, I. (2014). Rodni stereotipi: Objektivizacija ženskog lika. *Pravni vjesnik : časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku*, sv. 30 (2) , 11-22.
55. Major, B., Quinton, W., i McCoy, S. (2002). Antecedents and consequences of attributions to discrimination: Theoretical and empirical advances. *Advances in Experimental Social Psychology*, 34 , 251-329.
56. Matović, M. (2010). Rodni stereotipi u crtanim filmovima Volta Diznija. *CM-časopis za upravljanje komuniciranjem*, 5 (15) , 107-121.
57. McFarland, F. (2001). *Prejudiced people: Individual differences in explicit prejudice*. Western Kentucky University.
58. McLaren, L. (2003). Anti-immigrant prejudice in Europe@: Contact, threat perception and preferences for the exclusion of migrants. *Social Forces*, 81 , 909-936.
59. Memišević, H., i Bišćević, I. (2016). *Statistički putokazi: Analiza varijanse (ANOVA) ili planirana komparacija- kako interpretirati podatke*.
60. Raykov, T. (2015). Scale Reliability, Cronbach's Coefficient Alpha, and Violations of Essential Tau-Equivalence with Fixed Congeneric Components. *Multivariate Behavioral Research* , 4, str. 329-353.
61. Rentsch, J. R., Mot, I., i Abbe, A. (2009). *Identifying the Core Content and Structure of a Schema for Cultural Understanding. (Technical Report 1251)*. Arlington, VA: United States Army Research Institute.
62. Stephan, W., i Stephan, C. (2000). An integrated threat theory of prejudice. U S. Oskamp, *Reducing prejudice and discrimination* (str. 23-46). Hilldale, NJ: Lawrence Erlbaum.
63. Stewart, A., i Valian, V. (2018). Understanding Inequities: The Role of Schemas. U A. Stewart, i V. Valian, *An Inclusive Academy: Achieving Diversity and Excellence* (str. 72-101). London: MIT Press.
64. Turković, I. (2020). *Stereotipi i predrasude u medijima - završni rad*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu.

PRILOZI

PRILOZI

U ovom anketnom upitniku, kao što je navedeno u prijavi, koristit će se WAMS (eng. *Women as managers*) skala. Upitnik je podijeljen na dva dijela - prvi dio se tiče demografskih informacija o ispitanicima (spol, dob, stepen obrazovanja), dok se drugi dio tiče konkretno pitanja vezana za žene kao menadžere i stavove ispitanika prema njima.

- PRVI DIO ANKETE

1. Molimo Vas zaokružite Vaš spol:

- a) M;
- b) Ž.

2. Molimo zaokružite Vašu dob:

- a) 18-30 godina;
- b) 30-40 godina;
- c) 40-50 godina;
- d) 50-60 godina;
- e) više od 60 godina.

3. Molimo zakružite Vaš stepen obrazovanja:

- a) SSS;
- b) VŠS;
- c) VSS;
- d) Magistar/ica nauka;
- e) Doktor/ica nauka.

- DRUGI DIO ANKETE

Upute: Sljedeće stavke pokušaj su procjene stavova koje imate o ženama u menadžmentu. Najbolji odgovor na svaku tvrdnju je vaše iskreno osobno mišljenje. Izjave pokrivaju mnoga

različita i suprotstavljena gledišta; možda ćete se u potpunosti slagati s nekim izjavama, jednako se ne slagati s drugima, a možda niste sigurni u vezi s drugima. Bilo da se slažete ili ne slažete s bilo kojom tvrdnjom, možete biti sigurni da mnogi ljudi osjećaju isto što i vi.

Ljestvica ocjenjivanja:

- 1 – Uopće se ne slažem
- 2 - Ne slažem se
- 3 - Donekle se ne slažem
- 4 - Niti se ne slažem niti se slažem
- 5 - Donekle se slažem
- 6 - Slažem se
- 7 - U potpunosti se slažem.

Brojevima od 1 do 7 na ljestvici za ocjenjivanje izrazite svoje osobno mišljenje o svakoj tvrdnji zaokruživanjem odgovarajućeg broja na ljestvici u stupcu koji neposredno slijedi. Zapamtite, dajte svoje osobno mišljenje prema tome koliko se slažete ili ne slažete sa svakom stavkom. Molimo odgovorite na sve stavke.

1. Za žene je manje poželjno nego za muškarce da imaju posao koji zahtijeva odgovornost.

1 2 3 4 5 6 7

2. Žene imaju objektivnost potrebnu za pravilnu procjenu poslovnih situacija.

1 2 3 4 5 6 7

3. Izazovan posao je važniji muškarcima nego ženama.

1 2 3 4 5 6 7

4. Muškarcima i ženama treba dati jednake mogućnosti za sudjelovanje u programima obuke za menadžment.

1 2 3 4 5 6 7

5. Žene imaju sposobnost steći potrebne vještine da budu uspješne menadžerice.

1 2 3 4 5 6 7

6. U prosjeku, žene menadžeri manje su sposobne pridonijeti općim ciljevima organizacije od muškaraca.

1 2 3 4 5 6 7

7. Nije prihvatljivo da žene preuzimaju vodeće uloge jednako često kao muškarci.

1 2 3 4 5 6 7

8. Razvojna zajednica bi jednog dana trebala prihvatiti žene na ključnim menadžerskim pozicijama.

1 2 3 4 5 6 7

9. Društvo bi rad žena menadžera trebalo smatrati jednako vrijednim kao i rad muškaraca menadžera.

1 2 3 4 5 6 7

10. Prihvatljivo je da se žene natječu s muškarcima za najviše izvršne pozicije.

1 2 3 4 5 6 7

11. Mogućnost trudnoće ne čini žene manje poželjnim zaposlenicima od muškaraca.

1 2 3 4 5 6 7

12. Žene ne bi više dopustile da njihove emocije utječu na njihovo menadžersko ponašanje nego muškarci.

1 2 3 4 5 6 7

13. Problemi povezani s menstruacijom ne bi trebali učiniti žene manje poželjnim od muškaraca kao zaposlenika.

1 2 3 4 5 6 7

14. Da bi bila uspješna direktorica, žena ne mora žrtvovati dio svoje ženstvenosti.

1 2 3 4 5 6 7

15. U prosjeku, žena koja cijelo vrijeme ostaje kod kuće sa svojom djecom bolja je majka od žene koja barem pola radnog vremena radi izvan kuće.

1 2 3 4 5 6 7

16. Žene su manje sposobne učiti matematičke i mehaničke vještine od muškaraca.

1 2 3 4 5 6 7

17. Žene nisu dovoljno ambiciozne da budu uspješne u poslovnom svijetu.

1 2 3 4 5 6 7

18. Žene ne mogu biti asertivne u poslovnim situacijama koje to zahtijevaju.

1 2 3 4 5 6 7

19. Žene posjeduju samopouzdanje koje se traži od dobrog vođe.

1 2 3 4 5 6 7

20. Žene nisu dovoljno konkurentne da bi bile uspješne u poslovnom svijetu.

1 2 3 4 5 6 7

21. Žene ne mogu biti agresivne u poslovnim situacijama koje to zahtijevaju.

1 2 3 4 5 6 7

22. Nepriстойno je psovati u prisustvu dame.

1 2 3 4 5 6 7

23. Muškarac treba da bude inicijator udvaranja.

1 2 3 4 5 6 7

24. Žene bi trebale imati onoliko seksualne slobode koliko i muškarci.

1 2 3 4 5 6 7

25. Žene s djecom ne bi trebale raditi izvan kuće ako finansijski to ne moraju.

1 2 3 4 5 6 7

26. Muža treba smatrati pravnim predstavnikom porodice u svim pravnim stvarima.

1 2 3 4 5 6 7

27. Osim u možda vrlo posebnim okolnostima muškarac ne bi trebao pustiti ženi da plati taksi ili kupi karte.

1 2 3 4 5 6 7

28. Muškarci bi i dalje trebali pokazivati poštovanje i ljubaznost prema ženama u smislu otvoriti damama vrata, pridržavati kaput itd.

1 2 3 4 5 6 7

29. Smiješno je kada žena upravlja vozom, a muškarac šije.

1 2 3 4 5 6 7

30. Žene bi se trebale fokusirati na "vlastite dužnosti kao što su rađanje djece i briga o porodici, a ne fokusirati se na posao i karijeru.

1 2 3 4 5 6 7

31. Psovanje je odbojnije u govoru žene nego muškarca.

1 2 3 4 5 6 7